

**Науково-дослідний центр правової інформатики
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”**

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

№ 1(1)

2011

м. Київ

УДК 002:34

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Пилипчук Володимир Григорович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, (*голова редакційної колегії, головний редактор*);

Брижко Валерій Михайлович, кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с., (*заступник голови редакційної колегії, заступник головного редактора*);

Бебик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор, (*заступник голови редакційної колегії*);

Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с., (*заступник голови редакційної колегії*);

а) юридичні науки:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;

Беляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, професор;

Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;

Коноплев В'ячеслав В'ячеславович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Марушак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, доцент;

Настюк Василь Якович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Нор Василь Тимофійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Петришин Олександр Віталійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Погрібний Олексій Олексійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Скулиш Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, доцент;

Середа Григорій Порфирівич, доктор юридичних наук, доцент;

Тихий Володимир Павлович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Шемшученко Юрій Сергійович, академік НАН України, доктор юридичних наук, професор;

б) соціальні комунікації:

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;

Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;

Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;

Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;

Онщенко Олексій Семенович, академік НАН України, доктор філософських наук, професор;

Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;

Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;

Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;

Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор;

в) технічні науки:

Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;

Бутвін Борис Леонідович, доктор технічних наук, професор;

Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук; с.н.с.;

Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;

Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;

Ланде Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;

Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент;

Шевченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.

З М І С Т

До читачів журналу “Інформація і право” Президента Національної академії наук України, академіка НАН України Б.Є. Патона

До читачів журналу “Інформація і право” Президента Національної академії правових наук України, академіка НАН України і НАПрН України В.Я. Тація

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

“ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ НАУКИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ” (Рекомендації “круглого столу”)	8
ПИЛИПЧУК В.Г., БРИЖКО В.М. Проблеми становлення і розвитку інформаційного законодавства в контексті євроінтеграції України.....	11
МАРУЩАК А.І. Пріоритети розвитку інформаційного права України.....	20
НОВИЦЬКИЙ А.М. Феномен “інформаційного суспільства” як об’єкт наукового дослідження.....	25
ЦИМБАЛЮК В.С. Мас-медіа право в інформаційному суспільстві.....	30

С о ц і а л ь н і к о м у н і к а ц і ї

ДЗЬОБАНЬ О.П. Інформація в контексті антропосоціогенезу: філософський сенс.....	34
БЕБИК В.М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації....	41
БЕРЕЗЕНКО В.М. Зв’язок з громадськістю як стратегічний менеджмент комунікацій.....	50
МАХІНОВ В.М. Освіта та соціальні комунікації: пріоритети соціокультурної парадигми...	55
ПОЛЯРУШ О.О. Інститути громадянського суспільства як засіб реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України	62

І н ф о р м а т и з а ц і я т а б е з п е к а

ФУРАШЕВ В.М., ЛАНДЕ Д.В. Соціальне моделювання – один з базових сучасних засобів забезпечення національної безпеки	69
ШИРОКОВА-МУРАРАШ О.Г., АКЧУРІН Ю.Р. Кіберзлочинність та кібертероризм як загроза інформаційній безпеці: міжнародно-правовий аспект.....	76
КОРЧАК Н.М. Особливості реалізації права доступу до інформації в діяльності органів Антимонопольного комітету України.....	82
САВІНОВ О.М. Особливості практичного визначення параметрів логістичної залежності росту.....	90

Від редакційної колегії:

- **УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ “Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні” від 30 вересня 2010 р. № 926/2010** **96**

**До читачів
журналу “Інформація і право”**

Шановні читачі!

Сучасний світ наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зазнав радикальних політичних, економічних, соціальних, духовних, технологічних, екологічних змін.

Людство зіткнулося з цілою низкою небачених раніше глобальних проблем, зокрема, таких, як проблеми виживання, системної трансформації і розвитку. Особливий характер новітніх глобальних трансформаційних процесів зумовлює потребу їх глибокого осмислення з метою подальшої оптимізації суспільного розвитку. Без розуміння глобальних проблем не можна кваліфіковано підійти до формування національних цілей і стратегій та

сподіватись на безпечний розвиток у майбутньому.

У цьому контексті заслуговують на підтримку слова Михайла Драгоманова, який у далекому ХІХ столітті писав, що “уся практична мудрість людська може бути в тому, щоби вбачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитись тим рухом”. Сьогодні, на початку ХХІ століття, ці слова залишаються актуальними для України, перед якою після здобуття незалежності постала важлива і складна проблема адаптації та інтеграції в сучасному світі. Як і решта держав, Україна не може вирішити власні проблеми без врахування впливу глобальних факторів, викликів і загроз.

В умовах інформаційної революції, що відбулася в Україні та світі в останні десятиліття, однією з ключових особливостей світового соціально-економічного прогресу є зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Широке впровадження інформаційно-комп’ютерних технологій і систем, удосконалення техніко-технологічних засобів збирання, зберігання, використання та поширення інформації призвели до стрімкого розвитку інформаційних відносин, розбудови інформаційного суспільства та формування світового інформаційного простору.

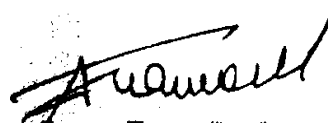
Ми маємо справу з інформацією на кожному кроці: в інформаційних технологіях, системах управління і зв'язку, в мовах, в інформаційних системах живих клітин. Тому заслуговують на увагу висновки сучасної науки, що інформація є однією з фундаментальних, універсальних та основоположних величин, які становлять основу світобудови.

Водночас поряд з позитивними надбаннями процеси інформаційної глобалізації призвели до виникнення новітніх викликів і загроз безпеці людини, суспільства і держави, зокрема, створення інформаційної зброї, поширення інформаційних операцій і воєн, інформаційно-психологічного маніпулювання свідомістю людини, інформаційних впливів, які руйнують соціокультурні цінності народу.

За таких умов перед Україною як суверенною державою та суб'єктом міжнародного права постає низка новітніх завдань, що потребують всебічного наукового опрацювання. До основних із них слід віднести комплекс теоретичних та прикладних проблем становлення і розвитку інформаційних відносин, інформаційної діяльності, соціальних комунікацій та інформаційного права, інформатики та інформатизації, міжнародних і державно-правових проблем інтеграції у світовий інформаційний простір, забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету України.

Переконаний, що заснування й видання загальнодержавного фахового журналу “Інформація і право” за участю Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України та Вищого навчального закладу “Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна” є наочним прикладом інтеграції науки і освіти, сприятиме висвітленню результатів фундаментальних і прикладних міжгалузевих і міждисциплінарних наукових досліджень в інформаційній сфері, розвитку правової та інформаційної культури в Україні.

**Президент
Національної академії наук України,
академік НАН України**

Б.С. Патон

**До читачів
журналу “Інформація і право”**

Шановні читачі!

До числа найважливіших і ключових проблем сучасності відносяться питання виникнення, природи та сутності інформації, її впливу на людину і суспільство, розвитку інформаційних технологій, соціальних комунікацій, їх впровадження у діяльність людини, пов'язані з ними правові, соціально-економічні, політичні та інші процеси. Особливої ваги нині набуває розбудова в Україні та світі “інформаційного суспільства”, свідченням чого є проголошення Президентом України 2011 року Роком освіти та інформаційного суспільства.

Теоретичне осмислення цих проблем – об'єктивна потреба і необхідна передумова подальшого розвитку цивілізації та науково-обґрунтованого управління процесами сталого розвитку суспільства і держави. Насамперед, це пов'язано зі зміною стилю мислення, поглядів, а подекуди й поведінки мільйонів громадян різних країн, що обумовлені впливом сучасних досягнень науки та стрімким розвитком інформаційних технологій. За цих умов вкрай актуальними постають фундаментальні зміни сучасної гуманітарної парадигми, соціальних комунікацій і соціального управління та проблеми розуміння нових інформаційних відносин, ролі й місця права і правової науки в умовах розвитку глобальних інформаційних процесів.

Вітчизняними та іноземними вченими активно досліджуються розвиток, взаємозв'язки та взаємовплив базових концепцій різних наукових напрямків і шкіл (загальної теорії систем, інформатики, кібернетики, синергетики та ін.) на зміни в уявленні й розумінні правового статусу і правового простору життя та діяльності людини в інформаційному суспільстві. Широко вивчаються взаємозв'язки правових проблем постіндустріального суспільства зі змінами традиційних уявлень про право як про ідеали справедливості, механізм захисту прав, свобод та безпеки людини, із реальними особливостями нормативних систем різних держав, котрі часто закріплюють

ті чи інші форми нерівності в доступі до інформації, обмеження прав громадян в інформаційній сфері тощо. За цих умов актуальною також постає проблема пошуку балансу між потребою суспільства і держави в інформаційній безпеці та потребою в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері.

З огляду на викладене реалізація нової ідеї щодо заснування міжгалузевого фахового наукового видання “Інформація і право” є вчасним і актуальним заходом розвитку сучасної наукової думки. На наш погляд, це видання має декілька важливих особливостей. По-перше, інноваційна міжгалузева спрямованість журналу має висвітлювати результати досліджень в галузі юридичних наук, соціальних комунікації і технічних наук через призму гуманітарних і технологічних проблем розбудови інформаційного суспільства та юридичного оформлення і врегулювання його основних складових. По-друге, позитивною виглядає влучна ідея об’єднання провідних вчених у різних сферах інформаційної діяльності у складі єдиної редакційної колегії журналу. По-третє, поява цього видання є наочним прикладом інтеграції фундаментальної академічної та вузівської науки в особі засновників журналу – Науково-дослідного центру правової інформатики з правами науково-дослідного інституту Національної академії правових наук України, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Національної академії наук України та Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”.

Усе зазначене сприятиме започаткуванню комплексної наукової дискусії вітчизняних та іноземних вчених з актуальних інформаційно-правових проблем сучасної України та світової спільноти.

**Президент
Національної академії правових наук України,
академік НАН України**

В.Я. Тацій

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

“ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ НАУКИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ” (Рекомендації “круглого столу”)

Шановні читачі!

Науково-дослідним центром правової інформатики з правами науково-дослідного інституту НАПрН України спільно з Київським регіональним центром НАПрН України, за участі представників Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, Апарату Верховної Ради України, центральних органів виконавчої влади, правоохоронних органів, експертів та вчених навчальних закладів і наукових установ України проведено “круглий” стіл на тему “Проблеми та пріоритети розвитку правової науки в інформаційній сфері”. За результатами роботи учасниками “круглого столу” прийнято нижченаведені рекомендації.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

“круглого столу” на тему:

“ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ НАУКИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ”

Учасники “круглого столу” на тему: “Проблеми та пріоритети розвитку правової науки в інформаційній сфері”, організованого Науково-дослідним центром правової інформатики та Київським регіональним центром Національної академії правових наук України, за участі провідних вчених, представників Апарату Верховної Ради України, Державного комітету інформатизації України та інших державних органів, враховуючи потреби розвитку суспільства і держави в інформаційній сфері, положення інформаційного законодавства України та Указу Президента України від 30.11.10 р. № 926/2010, який оголосив в Україні 2011 рік Роком освіти та інформаційного суспільства,

констатували:

актуальність проблеми розвитку інформаційного права в умовах становлення інформаційного суспільства та інтеграції України у світовий інформаційний простір, потребує удосконалення правового регулювання інформаційної діяльності фізичних та юридичних осіб, системи забезпечення безпеки людини і громадянина, суспільства і держави в інформаційній сфері, а також організації, координації та здійснення відповідних наукових досліджень;

наявність і потребу подальшого розвитку вітчизняних наукових шкіл у сфері правової інформатики та інформаційної безпеки,

рекомендували:**1. Звернути увагу на необхідність:**

проведення державно-правових досліджень щодо визначення завдань і функцій держави, її органів та інститутів громадянського суспільства у процесі формування в Україні інформаційного суспільства, подальшого правового супроводження розбудови його складових, у т.ч. розробки і застосування інформаційно-комп'ютерних систем і технологій, удосконалення національного законодавства у цій сфері;

вивчення глобальних викликів і загроз людині, суспільству і державі в інформаційній сфері, розробки державно-правових засад їх запобігання і нейтралізації, а також забезпечення інформаційного суверенітету України в умовах входження України у світовий інформаційний простір;

здійснення інформаційно-правових досліджень у фінансовій та банківській сферах, де, зокрема, поширеною стала практика застосування електронних платіжних та інших інформаційно-комп'ютерних систем регіонального, національного та міжнародного рівнів, в умовах подолання глобальної фінансової та економічної кризи;

дослідження державно-правових проблем захисту національного інформаційного простору, правових основ становлення і розвитку громадського телебачення і радіомовлення в Україні;

розробки теоретико-правових основ забезпечення безпеки, прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері, насамперед, щодо запобігання негативним інформаційно-психологічним впливам на свідомість людини, належного правового регулювання з питань обігу та охорони персональних даних тощо;

вивчення проблем запобігання протиправним посяганням з боку окремих злочинців, злочинних груп та організацій, у т.ч. транснаціональної злочинності, в інформаційній сфері;

організації та проведення комплексних наукових досліджень з проблем юридичної відповідальності за скоєння злочинів та інших правопорушень в інформаційній сфері, здійснення низки цільових кримінологічних, кримінально-правових, адміністративно-правових та міжнародно-правових досліджень, у т.ч. з метою оптимізації національного законодавства України;

вивчення досвіду країн-членів Європейського Союзу, зокрема, *acquis communautaire* – “спільного здобутку” ЄС (сукупності правових документів Співтовариства), а також інших міжнародно-правових актів в інформаційній сфері з метою їх імплементації в національне законодавство України.

2. Запровадити практику цільового розгляду найбільш актуальних проблем розвитку правової науки і правового регулювання в інформаційній сфері в ході науково-практичних конференцій, семінарів та “круглих столів” за участі народних депутатів України, представників заінтересованих органів державної влади та місцевого самоврядування, експертів та вчених іноземних держав, у ході яких розробити науково-практичні рекомендації щодо подальшого розвитку права і правової науки та пріоритетних напрямів наукових досліджень в інформаційній сфері.

3. Дирекції Науково-дослідного центру правової інформатики забезпечити:

організацію наукових досліджень з проблем розвитку інформаційного права, правового регулювання інформаційних відносин, правового забезпечення розбудови інформаційного суспільства та інтеграції України у світовий інформаційний простір;

продовження реалізації розробок з проблем правової інформатики, зокрема, з питань системної інформатизації законотворчої діяльності, е-парламенту та е-урядування, формування електронних бібліотек, систем і баз даних в галузі держави і права;

проведення необхідних заходів щодо подальшого розвитку установи як науково-дослідного інституту відповідно до сучасних потреб і Статуту Національної академії правових наук України;

участь науковців у реалізації комплексного проекту Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України “Національний суверенітет України в умовах глобалізації” в частині підготовки розділу VII “Суверенітет національного інформаційного простору”.

4. Вченим та експертам НАПрН України взяти участь у розробці нової редакції Стратегії національної безпеки України, у т.ч. з питань розвитку інформаційної сфери і забезпечення інформаційної безпеки.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.11: 316.4.063

ПИЛИПЧУК В.Г., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
директор НДЦП НАПрН України

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*),
Заслужений винахідник республіки

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Щодо розвитку права і правової науки в інформаційній сфері в Україні.

Аннотация. О развитии права и правовой науки в информационной сфере в Украине.

Summary. On the development of law and law science in the informative sphere of Ukraine.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційне право, інформаційне законодавство, інформаційна безпека.

В умовах інформаційної революції, що відбулася в світі наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, однією з ключових особливостей світового соціально-економічного прогресу є зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Широке впровадження й удосконалення техніко-технологічних засобів збирання, зберігання, використання та поширення інформації призвели до стрімкого розвитку інформаційних відносини в суспільстві.

Зазначені процеси визначають умови становлення інформаційного суспільства, сутність якого була визначена 1993 року Комісією Європейського Союзу: *“Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв’язку”*¹.

За цих умов актуальними постають проблеми формування нормативно-правової бази у сфері інформаційних відносин та її подальшого розвитку в контексті євроінтеграції України, імплементації норм європейського та міжнародного інформаційного права в інформаційне законодавство України, а також проблема систематизації національного інформаційного законодавства. Розглянемо вказані проблеми більш предметно.

З 1990-х років, після проголошення державної незалежності в Україні, розпочалося активне формування національного інформаційного законодавства. За цей час прийнято значну кількість законів та інших нормативно-правових актів, що дозволило врегулювати найбільш важливі норми інформаційних відносин та інформаційної діяльності. Нині інформаційні відносини в Україні регулюються низкою нормативних актів, зокрема: Конституцією України, законами України “Про інформацію”, “Про мови”, “Про науково-технічну інформацію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, “Про національний архівний фонд і архівні установи”, “Про інформаційні

© Пилипчук В.Г., Брижко В.М., 2011

¹ “Європа і всесвітнє інформаційне суспільство. Рекомендації Європейської Ради: звіт групи Мартіна Бангемана від 05.12.93 р. Комісії Європейського Союзу”. – Системна інформатизація правоохоронної діяльності: європейські нормативно-правові акти упорядкування інформаційних відносин у зв’язку з автоматизованою обробкою даних : посібник / [В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець]. – Кн. 2. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2006. – С. 444-448. – ISBN 966-96731-1-9. – Режим доступу : //www.europa.eu.int/comm

агентства”, “Про зв’язок”, “Про національну програму інформатизації”, “Про концепцію національної програми інформатизації”, “Про телекомунікації”, “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, “Про захист персональних даних”, “Про авторське право і суміжні права”, “Про державну таємницю” тощо.

Знаковим з погляду права є Указ Президента України від 30 вересня 2010 року № 926/2010, яким проголошено 2011 рік в Україні Роком освіти та інформаційного суспільства, а також визначено потребу подальшого розвитку інформаційної сфери суспільства і держави.

Загалом розвиток права і правової науки в інформаційній сфері вимагає створення необхідних умов для організації та проведення системних наукових досліджень з метою отримання нових знань щодо закономірностей взаємодії права, суспільних комунікацій, інформатики, інформатизації, інформаційних ресурсів, технологій та мереж. Нині ця нова юридична сфера отримала назву “інформаційне право”. Головне її призначення – правове забезпечення розбудови інформаційного суспільства та входження України у світовий інформаційний простір.

Водночас, як свідчить системний аналіз, у правовому регулюванні інформаційних відносин в Україні існує ряд організаційних, процесуальних та інших питань, які потребують комплексного опрацювання, а також актуалізують проблему подальшого розвитку нормативно-правової бази в інформаційній сфері, зокрема:

1) нормотворча діяльність в Україні часто здійснюється за відсутності загальнодержавної системності в інформаційній сфері, шляхом фрагментарного вирішення наявних проблем в окремих законах та підзаконних нормативних актах. Значний масив норм щодо інформації розміщено у різних галузях законодавства, в т.ч. у цивільному, адміністративному, трудовому, кримінальному. Мають місце суттєві розбіжності щодо розуміння структури системи законодавства у сфері інформаційних відносин та підходів до її формування;

2) різні закони та підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини, об’єктом яких є інформація, приймалися впродовж 20 років без достатньої узгодженості понятійно-категоріального апарату і застосовують ряд термінів, які є недостатньо коректними та неоднозначно сприймаються учасниками інформаційних відносин. Деякі категорії взагалі не мають чіткого визначення, що призводить до їх неоднозначного застосування на практиці;

3) види інформаційної діяльності знаходяться в жорстких рамках того, що прописане в Конституції України (збирання, зберігання, використання, поширення), хоча сучасний електронний простір (е-простір) визначає свої види діяльності (обробка, введення, вивід, передача, компіляція, відображення даних та ін.). При цьому, види інформаційної діяльності, які надано у ст. 14 Закону України “Про інформацію” не повною мірою відповідають видам, визначеним ст. 32 Конституції України;

4) процес нормотворення в інформаційній сфері нерідко здійснюється без належного узгодження з положеннями міжнародних і європейських правових актів. Значна кількість юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини, розпорошена по різних законах та підзаконних нормативних актах, що ускладнює їх пошук, аналіз та узгодження для практичного застосування. Нові юридичні норми у сфері суспільних інформаційних відносин нерідко не узгоджені з раніше прийнятими, що призводить до правових колізій і падіння авторитету публічного права, нігілістичного ставлення суб’єктів суспільних відносин до законодавства;

5) через неузгодженість правового регулювання у законодавстві щодо збору інформації на різних рівнях державного управління, зокрема персональних даних, різні органи державної влади та органи місцевого самоврядування часто не виправдано примушують громадян надавати значну кількість довідкової інформації з різних

установ. Поширеним став принцип недовіри до документів, виданих іншою інстанцією, в результаті чого громадяни змушені витратити багато часу на ходіння різними державними установами щоб підтвердити правомірність виданих їм раніше документів або переоформити їх. (Наприклад, при оформленні комунальних платежів, пільг тощо). Це призводить до значних ресурсних витрат і має викорінюватися, у тому числі й правовими засобами;

б) норми законодавства щодо захисту персональних даних потребують подальшої гармонізації з положеннями відповідних європейських стандартів та розробки і введення правових механізмів реалізації людиною права власності на її персональні дані. За умов реалізації угоди щодо запровадження безвізового в'їзду громадян України до країн Європейського Союзу, якими передбачається впровадження нових закордонних паспортів з біометричними відомостями українських громадян, актуальною постає проблема фіксації, збереження і доступу до цих персональних даних, а також з погляду міжнародного права – проблема рівності учасників договірних відносин та поширення аналогічних вимог на громадян країн-членів ЄС, які в'їжджають в Україну;

7) відсутнє спеціальне законодавче регулювання діяльності, пов'язаної із застосуванням Інтернету та інших телекомунікаційних систем в комерційних цілях і надання відповідних послуг. Водночас, зростають загрози особі, суспільству і державі, а також усій міжнародній спільноті від такого негативного явища як комп'ютерна злочинність – вчинення злочинів з використанням інформаційних технологій та мереж. Зазначене породжує соціальні конфлікти в інформаційних відносинах між їх учасниками і створює передумови для уникнення відповідальності за скоєні правопорушення, а також істотно підвищує інвестиційні ризики і провокує відставання від темпів розвитку електронно-мережної економіки провідних країн світу.

В цілому, у середовищі фахівців вже давно сформувалася думка, що сукупність норм у інформаційній сфері, визначених у законах і підзаконних актах, дозріла за кількістю до критичної маси, яка дозволяє здійснити перехід законодавства до нової якості. Суспільні процеси, що відбуваються в інформаційній сфері, також зумовлюють:

1) необхідність формування нової комплексної галузі права, яка буде ґрунтуватись на здобутках інформаційно-правового регулювання суспільних відносин;

2) виокремлення специфічних норм права та інформаційних відносин, що стосуються збирання, використання, поширення інформації та обробки даних в інформаційних системах;

3) актуальність соціального і юридичного аналізу діяльності суб'єктів інформаційних відносин, проблем інформаційного обміну та надання інформаційних послуг, запровадженню інформаційних систем і новітніх інформаційних технологій в суспільстві.

Для вирішення вказаних та інших проблем необхідно застосовувати комплексний підхід та системно розглядати правові питання, що стосуються різних аспектів інформаційних відносин, а саме:

- вироблення і поширення інформації;
- пошуку, отримання, використання інформації та обробки даних;
- підготовки інформаційних продуктів, надання інформаційних послуг та формування інформаційних ресурсів;
- створення і застосування інформаційних систем та інформаційних технологій;
- створення і застосування засобів та механізмів інформаційної безпеки.

За такого підходу більш вдалим видається теоретико-правове опрацювання усього комплексу правових проблем, у т.ч. з питань системного дослідження проблем щодо інформації, інформатики, інформатизації, інформаційно-ресурсної діяльності та

інформаційно-правових систем, у рамках інформаційного права, як нової галузі права, а також – самостійної наукової та навчальної дисципліни.

З огляду на викладене досить логічним є рішення Вищої атестаційної комісії України щодо внесення змін до паспорту наукової спеціальності 12.00.07, де поряд з адміністративним правом передбачено дослідження в галузі інформаційного права².

Слід враховувати, що науково-правові дослідження в інформаційній сфері є поліфункціональними. Вони, крім знань юридичних наук, потребують знань щодо історичних, соціальних, технічних, психологічних, економічних, політичних та інших наук. Це може пояснюватися тим, що інформаційні відносини, як би “пронизують” будь-які відносини, які існують у суспільстві та державі.

Зазначене є актуальним і в контексті євроінтеграції України. Стратегія України щодо приведення національного законодавства у відповідність до положень європейського і міжнародного права передбачає рух до реальної демократії, ринкового господарства та інформаційного суспільства, які базуються на засадах верховенства права та забезпечення прав і свобод людини. Курс на інтеграцію до Європейського Союзу визначається низкою правових критеріїв³, зокрема:

- визначення правил торгової політики у Європі – сфера виняткового відання Європейського Співтовариства. Співробітництво ґрунтується на угодах про партнерство і співпрацю, які передбачають зближення національних законодавств з правом ЄС;

- право ЄС – це автономна правова система, яка виникла в результаті і в межах суверенних прав і правомочності, переданих державами-членами інтеграційним утворенням. За своїми основними кваліфікаційними характеристиками воно відрізняється від національного права держав-членів і загального міжнародного права;

- право ЄС формується на стику національного і міжнародного права та поширюється на територію Європейського Союзу, на громадян і на всіх юридичних осіб, що знаходяться під юрисдикцією держав-членів ЄС;

- предметна і просторова юрисдикція ЄС розширюється. Це має прямі наслідки для країн, що мають спільні кордони або тісно співпрацюють з ЄС. Наприклад, наслідки Шенгенських угод, що регулюють візову і міграційну політику щодо притулку;

- одна з найважливіших умов входження в число держав-членів співдружності і отримання економічних та торгових пільг – приведення національної правової системи у відповідність з правом ЄС. У своїй сукупності воно утворює спільне надбання ЄС (*acquis communautaire*), як це, зокрема, передбачено Угодою про партнерство та співробітництво, укладеною між Європейським Співтовариством, його країнами-членами і Україною.

Сучасне поширення інформаційно-комп’ютерних технологій та мереж, які активно сприяють нарощуванню інформаційних ресурсів у різних за призначенням базах даних, викликане економічною потребою в отриманні переваг у конкурентній боротьбі. За умов

---

² Постанова ВАК України від 21.05.03 р. № 26-11/5 // Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 8 (зі змінами і доповненнями).

³ Ентін Л.М. Право Європейського Союзу: основні категорії та поняття : навчальний посібник / Л.М. Ентін. – К. : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 102 с.;

Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества. Введение в конституционное и административное право Европейского Сообщества / Т.К. Хартли. – М., 1998.;

Топорнин Б.Н. Европейское право : учебник / Б.Н. Топорнин. – М., 1998.;

Право Европейского Союза ; отв. ред. Кашкин С.Ю. – М., 2002.;

Право Европейского Союза : правовое регулирование торгового оборота : учебное пособие ; под ред. Безбах В.В., Капустина А.Я., Пучинского В.К. – М., 1999.

глобалізації інформаційних процесів, що супроводжуються різними видами злочинів проти особи, суспільства або держави, країни багато втрачають, якщо діють розрізнено, не дотримуючись загальних принципів та правил, визначених міжнародними стандартами. Узгодженість правових норм країн та спільнот, тобто адаптація національних законодавств, за умов необхідності упорядкування інформаційних відносин, зокрема в електронно-інформаційному середовищі, є досить актуальною та складною проблемою.

Україна у питанні міжнародної інтеграції керується, зокрема, Статутом Ради Європи від 5 травня 1949 року, Конвенцією Ради Європи “Про захист прав людини та основоположних свобод” від 1950 р. та Протоколами 1 – 8, 11 – 14 до Конвенції, статтею 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та їх державами-членами, Законом України “Про ратифікацію Угоди про відновлення Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво”, указами Президента України “Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” та “Про затвердження Програми інтеграції України до Європейського Союзу”. У Національній програмі інформатизації інтеграція України у світовий інформаційний простір визначається як одне з основних завдань⁴. Вказаний курс офіційно закріплений і прийнятим 2010 року Законом України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”.

Водночас, в сучасних умовах *“Важливою проблемою залишається певна не системність вітчизняної політики в інформаційній сфері. Значну кількість законодавчих актів ухвалюють для вирішення певних тактичних завдань, задоволення кланових інтересів, часто без урахування стратегічних орієнтирів та реалій українських умов”*⁵.

Згідно з посібником Міністерства юстиції України *“Адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС”*⁶. У цьому офіційному визначенні, по-перше, йдеться про “наближення” законодавств. По-друге – про “наближення” лише до законодавства Європейського Союзу (*яке в першу чергу переймається питаннями економіки та єдиного ринку*). Про рекомендації та інші акти Ради Європи, що визначають міжнародні стандарти щодо прав і основоположних свобод людини, мова, як бачимо, не йдеться.

У контексті зазначеного є висновки Шемшученко Ю.С. щодо визначення поняття “європейське право”⁷: *“Навколо нього ведеться багато дискусій як в нашій країні, так і за кордоном. ...Зараз уже загально визнано, що європейське право подібне до міжнародного, але не тотожне йому. Головна відмінність полягає в тому, що міжнародне право не є юридично обов'язковим для держав. Наприклад, в Україні тільки ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори стають частиною національного законодавства. Що стосується права Європейського Союзу, то його директиви є обов'язковими для держав-членів, тобто мають пріоритет перед національним законодавством.*

---

⁴ Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

⁵ І.Б. Жилиєв. Інформаційне право України: теорія і практика: монографія / І.Б. Жилиєв. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – С. 21.

⁶ Методично-нормативний посібник з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу ; під заг. ред. міністра юстиції України С. Станік. – К. : “Логос”, 2000. – 120 с.

⁷ Ю. Шемшученко. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом // “Правова інформатика”. – № 3/2004. – С. 2-5.

Проте, чи можна ставити знак рівності між правом Європейського Союзу і європейським правом? Частина фахівців на це питання відповідає позитивно. Але є й інша точка зору.

У більш широкому плані під європейським правом мається на увазі не тільки право Європейського Союзу, але й інших міжнародних європейських організацій, поперед усього – Ради Європи. На мій погляд, ця позиція має суттєві переваги. Право Європейського Союзу є складовою частиною європейського права...”

Підсумовуючи, можна зазначити, що в інформаційній сфері ми ведемо дискусію про співробітництво з Європою на різних правових мовах. Нині належна методологія узгодженості законодавств відсутня, що сприяє перманентному “косметичному ремонту” національного законодавства, в т.ч. інформаційного законодавства України.

На наш погляд, розв’язання питань системного удосконалення нормативно-правової бази у сфері інформаційних відносин та її адаптація з європейським та міжнародним правом має виходити з двох напрямів:

1) створення автоматизованої системи порівняння інформаційного законодавства України з європейським правом та міжнародним інформаційним правом;

2) систематизація інформаційного законодавства України на рівні кодифікованого акту – Інформаційного кодексу України.

Загалом, аналіз положень національного інформаційного законодавства і наукових здобутків в інформаційній сфері надає можливість виокремити деякі пріоритетні напрями подальших правових досліджень та розвитку нормативно-правової бази у цій сфері, зокрема:

1) в умовах глобалізації та згідно з вимогами Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” актуальною постає потреба вивчення глобальних викликів і загроз людині, суспільству і державі в інформаційній сфері, розробки державно-правових засад їх запобігання і нейтралізації, а також забезпечення інформаційного суверенітету України;

2) формування в Україні інформаційного суспільства вимагає проведення низки теоретичних і державно-правових досліджень щодо визначення завдань і функцій держави, її органів та інститутів громадянського суспільства у цьому процесі, дальшого правового супроводження розбудови складових інформаційного суспільства, у т.ч. розробки і застосування інформаційно-комп’ютерних систем і технологій, удосконалення національного законодавства у цій сфері;

3) подолання глобальної фінансової та економічної кризи потребує здійснення відповідних реформ, що мають проводитися з активним впровадженням і використанням сучасних інноваційних та інформаційних технологій. Реалізація зазначеного вимагає проведення низки інформаційно-правових досліджень, насамперед, у фінансовій та банківській сферах, де поширеною стала практика застосування електронних платіжних та інших інформаційно-комп’ютерних систем регіонального, національного та міжнародного рівнів;

4) активний розвиток засобів масової інформації різних форм власності та рекламних технологій, які носять транснаціональний характер і можуть використовуватись у протиправних цілях (для втручання у внутрішні справи держави, здійснення маніпулятивних інформаційно-психологічних впливів, поширення ідей расової, національної чи релігійної нетерпимості, проведення інформаційних воєн тощо), потребує належного правового врегулювання та проведення відповідних прикладних досліджень. Зокрема, це стосується державно-правових проблем захисту національного інформаційного простору України. Потребують подальших досліджень правові основи становлення і розвитку громадського телебачення в Україні, проблеми

забезпечення дотримання конституційних прав громадян на свободу слова і організаційно-правових механізмів доступу до суспільно-значимої інформації;

5) в умовах формування глобального інформаційного простору актуальною постає проблема розробки теоретико-правових основ забезпечення безпеки, прав і свобод людини і громадянина у цій сфері. Насамперед, це стосується належного правового регулювання з питань обігу та захисту персональних даних, запобігання негативним інформаційно-психологічним впливам на свідомість людини тощо. Вказані та інші загрози вимагають розробки ефективних правових механізмів запобігання таким діям і посилення відповідальності суб'єктів інформаційної діяльності перед людиною і громадянином за можливі наслідки своєї діяльності;

б) зважаючи на те, що значна частка засобів боротьби із злочинами належить до внутрішньої компетенції кожної держави, актуальним постає питання щодо подальшого розвитку національного законодавства у сфері боротьби з комп'ютерною злочинністю та кібертероризмом (з урахуванням позитивного світового досвіду та узгодження його з європейським правом, яке нормативно визначається у документах Ради Європи та Європейського Союзу). Для реалізації зазначеного вважаємо за доцільне здійснити низку цільових кримінологічних, кримінально-правових, адміністративно-правових та міжнародно-правових досліджень, у т.ч. з метою оптимізації національного законодавства України;

7) в умовах євроінтеграції та входження України у світовий інформаційний простір актуальною є проблема вивчення досвіду країн-членів Європейського Союзу, зокрема, *acquis communautaire* – “спільного здобутку” ЄС (сукупності правових документів, напрацьованих Співтовариством в інформаційній сфері – директив, рекомендацій, договорів, постанов тощо), а також інших міжнародно-правових актів в інформаційній сфері з метою їх імплементації в національне законодавство України.

Реалізація вказаних та інших актуальних проблем, на наш погляд, видається неможливою без активної участі юридичної науки у формуванні державної політики в інформаційній сфері та розробці відповідних концепцій, стратегій і програм.

Зазначене має бути враховане в ході вирішення вкрай актуальної для України проблеми – систематизації національного інформаційного законодавства. Нині в Україні вже створені не тільки наукові, але й законодавчі засади для реалізації зазначеного. Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” від 09.01.07 р. № 537-V (частина 2 Розділ III. “Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні”) передбачено, що *“з метою підвищення ефективності розвитку інформаційного суспільства необхідно створити цілісну систему законодавства, гармонізовану з нормами міжнародного права, ...здійснити кодифікацію інформаційного законодавства.*

При створенні інформаційного законодавства слід керуватися загальними принципами Конституції України, а також базуватися на принципах свободи створення, отримання, використання та розповсюдження інформації; об'єктивності, достовірності, повноти і точності інформації; гармонізації інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній діяльності; обов'язковості публікації інформації, яка має важливе суспільне значення; обмеження доступу до інформації виключно на підставі закону; мінімізації негативного інформаційного впливу та негативних наслідків функціонування ІКТ; недопущення незаконного розповсюдження, використання і порушення цілісності інформації; гармонізації інформаційного законодавства та всієї системи вітчизняного законодавства”.

Аналіз упорядкування інформаційних відносин в Україні та в міжнародній практиці дозволяє визначити ряд основних положень на рівні інформаційного законодавства, що виступає публічно-правовою основою інформаційного права:

- предмет правового регулювання – інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини;
  - об’єкти інформаційних відносин – інформація (знання, відомості) та дані (електронні сигнали й структури в е-просторі, до яких інформація пристосована);
  - метод правового регулювання – системне, комплексне застосування методів цивільного, адміністративного і кримінального права (що визначає міжгалузеву сутність публічно-правового регулювання) з урахуванням методів приватноправового регулювання (на рівні угод, добрих звичаїв, традицій, суспільної моралі, ділової етики).
- Через предмет правового регулювання та міжгалузеві інститути права інформаційне право отримує зв’язок з іншими галузями права (господарським, трудовим та ін.) і створює з ними складну, велику, агреговану гіперсистему права інформаційного суспільства.

Серед основних напрямів упорядкування та регулювання інформаційних відносин, які складають правове поле інформаційної діяльності, можна виділити наступні:

- забезпечення правового режиму формування і використання національних інформаційних ресурсів щодо збирання, зберігання, використання, поширення інформації та обробки даних;
- створення системи юридичних процедур реалізації конституційних прав громадян України, охорони та захисту їх безпеки, прав і свобод в інформаційній сфері та персональних даних в інформаційно-комп’ютерних системах і базах даних;
- забезпечення умов для розвитку гарантій, охорони і захисту власності на інформаційні ресурси, інформаційні технології та інформаційні послуги;
- забезпечення сумісності і взаємодії державних та регіональних інформаційно-комп’ютерних систем і мереж в єдиному інформаційному просторі України;
- пошуку балансу між правами і свободами людини та потребами суспільства і держави у захищеності інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки України.

В цілому, розгляд питання щодо удосконалення нормативно-правової бази у сфері інформаційних відносин та їх гармонізації з відповідним міжнародним і європейським правом можна узагальнити такими основними **висновками і пропозиціями**:

1) суспільні процеси, що відбуваються в інформаційній сфері, зумовлюють необхідність формування нової комплексної галузі права, яка буде ґрунтуватись на здобутках інформаційно-правового регулювання суспільних відносин. Аналіз упорядкування інформаційних відносин в Україні та в міжнародній практиці дозволяє визначити ряд основних положень на рівні інформаційного законодавства, що виступає публічно-правовою основою інформаційного права:

- предмет правового регулювання – інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини;
- об’єкти інформаційних відносин – інформація (знання, відомості) та дані (електронні сигнали й структури в е-просторі, до яких інформація пристосована);
- метод правового регулювання – системне, комплексне застосування методів цивільного, адміністративного і кримінального права з урахуванням методів приватноправового регулювання (на рівні угод, добрих звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, ділової етики);

2) розв’язанню проблеми адаптації норм європейського та міжнародного інформаційного права в інформаційне законодавство України, а також реалізації одного із ключових критеріїв євроінтеграції – наближення українського законодавства до спільного правового надбання Європейського Союзу – *acquis communautaire* сприятиме:

– створення автоматизованої системи порівняння інформаційного законодавства України з європейським правом та міжнародним інформаційним правом;

– використання розроблених в Україні та світі сучасних інформаційно-комп’ютерних технологій, у т.ч. більш активне запровадження у практику порівняльного права інформаційно-пошукового тезауруса EUROVOC;

– підбір фахівців з інформаційно-аналітичної діяльності, лінгвістики, перекладання з іноземних мов та фахівців-програмістів з розробки (або адаптації) необхідних програм для створення автоматизованої системи порівняння інформаційного законодавства України з європейським законодавством та міжнародним інформаційним правом;

3) вирішення завдання щодо створення цілісної системи інформаційного законодавства України, гармонізованого з нормами міжнародного права, як це визначено Законом “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” від 09.01.07 р. № 537-V, потребує:

– систематизації інформаційного законодавства України на рівні кодифікованого акту – Інформаційного кодексу України;

– створення Урядової комісії з кодифікації інформаційного законодавства України за участі фахівців заінтересованих органів державної влади, експертів та вчених в галузі інформаційного права;

– широкого обговорення проекту Інформаційного кодексу в науковому та експертному середовищі, з громадськістю та винесення його в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342:002.6:35.078

МАРУЩАК А.І., доктор юридичних наук, доцент

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ*Анотація.* Щодо визначення пріоритетних напрямів досліджень інформаційного права України.*Аннотация.* Относительно определения приоритетных направлений исследований информационного права Украины.*Summary.* As to determination of priority trends of researching the data protection law of Ukraine.*Ключові слова:* інформаційне право, напрями досліджень.

Сьогодні інформаційне право як наука розвивається, хоча його основні положення перебувають у стадії формування. Найбільш гострі дискусії ведуться навколо місця інформаційного права як сукупності правових норм у системі права України. Для вирішення цієї проблеми виникає необхідність науково-теоретичного обґрунтування предмета, методів правового регулювання інформаційного права, а також існування відносно відособленого законодавства щодо регулювання інформаційних відносин. Однак відсутність до 2008 року системного розуміння основних пріоритетів розвитку науки інформаційного права не дозволяла вирішувати зазначену та інші суміжні проблеми. З введенням у дію нової редакції паспорта спеціальності 12.00.07 були визначені основні напрями досліджень у галузі інформаційного права: інформаційна сфера як об'єкт права; методологія інформаційного права; предмет, метод і система інформаційного права; інформаційне законодавство та напрями його розвитку; правовідносини в інформаційній сфері; правові аспекти формування, розвитку, охорони та захисту інформаційних ресурсів; державна політика та державне управління в інформаційній сфері; правові засади організації та координації дій органів державної влади в єдиному інформаційному просторі України; поняття та правовий режим інформаційних ресурсів; правовий режим інформаційних технологій, інформаційних систем і мереж; інформаційна безпека та її місце в системі забезпечення національної безпеки; захист інформації з обмеженим доступом і прав на неї; захист інформаційних систем і прав на них; інформаційне право зарубіжних країн. У вузькому розумінні зазначені напрями можна визнати пріоритетними для науковців-дослідників інформаційного права.

Однак, як показують вітчизняні реалії юридичної науки, і до нової редакції паспорта спеціальності, і після введення її в дію наукові пошуки не набули системного характеру, не завжди враховують практичне спрямування інформаційно-правової науки. Причиною цього може бути існування в Україні лише однієї наукової школи інформаційного права Р.А. Каложного і М.Я. Швеця, представники якої – К.І. Беляков, В.М. Брижко, В.М. Бутузов, В.Д. Гавловський, В.С. Цимбалюк, автор цієї статті та інші науковці, які намагаються здійснювати системні пошуки у напрямі розвитку інформаційного права України як самостійної науки. Тому виникає потреба у визначенні основних пріоритетів розвитку інформаційного права України на сучасному етапі.

Завданням роботи визначаємо науково-теоретичне обґрунтування пріоритетів розвитку інформаційного права України на сучасному етапі з урахуванням необхідності розробки як доктринальних постулатів, так і практично значимих результатів для упорядкування відносин інформаційного суспільства, що динамічно розвивається.

Звернемо увагу на показові з точки зору формування пріоритетів розвитку інформаційного права наукові пошуки в галузі інформаційного права України.

Ще у 2002 році проблему державної інформаційної політики досліджувала І.В. Арістова. У 2005 році, вже після введення до паспорта спеціальності 12.00.07 галузі інформаційного права (за поданням, зокрема Науково-дослідного центру правової інформатики академії правових наук України), провідні дослідники Інституту держави і права ім. Корецького акцентували увагу на якісно новому рівні, сутності і спрямованості правового регулювання інформаційних відносин, що зумовило появу нової галузі національного права – інформаційного.

Окремий напрям досліджень розвивається щодо структури інформаційного права як сукупності норм права. У даному напрямі погляди науковців фактично збігаються: інформаційне право поділяється на дві частини – загальну й особливу. У загальній частині містяться норми, які визначають принципи, основні поняття, методи правового регулювання діяльності інформаційних відносин, джерела інформаційного права. Особлива частина містить у собі інститути інформаційного права, в яких згруповані близькі за змістом інформаційні правові норми. В. Хахановський, наприклад, поділяє їх на дві групи: інститути, що містять норми, які регулюють суспільні відносини у сфері обігу відкритої, загальнодоступної інформації (інститут інтелектуальної власності щодо інформаційних об'єктів, інститут масової інформації, інститути бібліотечної та архівної справи), та інститути інформації обмеженого доступу (інститути державної і комерційної таємниць, інститут персональних даних).

Деякі дослідники акцентували увагу на необхідності підготовки та прийняття інформаційних процесуально-процедурних норм. Погоджуємось з такою думкою, хоча зазначимо, що сьогодні інформаційно-процесуальні норми активно впорядковуються у напрямках роботи з інформаційними запитами та зверненнями громадян, регуляторної діяльності, функціонування офіційних веб-сайтів, телефонів довіри органів державної влади тощо.

Значний внесок у дослідження проблем інформаційного права здійснили фундатори наукової школи інформаційного права в Росії – представники Інституту держави і права Російської академії наук І.Л. Бачило, В.Н. Лопатін, М.А. Федотов. Російський вчений В.А. Копилов досліджував особливості інформаційного права у широкому розумінні – і як прикладну юридичну науку, яка вивчає інформаційну структуру права, і як комплексну галузь права, і як навчальну дисципліну. Окремі дослідники, на наш погляд, помилково визначають Інтернет-відносини основним предметом самостійної галузі інформаційного права. Серед досліджень інформаційно-правової науки, які стосуються проблем захисту окремих видів інформації з обмеженим доступом, виділяємо роботи Д.О. Гетманцева, О.В. Олійника, І.В. Шатковської, Ю.О. Гелич та інших науковців.

Не залишається без уваги і проблематика інформаційної безпеки. У цьому напрямі дослідники розкривають проблеми застосування інформаційної зброї в інформаційних війнах, аналізують та систематизують відомості щодо розв'язування деяких техніко-технологічних і правових питань із захисту інформаційних ресурсів та знань тощо.

На нашу думку, наукові пошуки у напрямі методології інформаційного права України є недостатніми для однозначного визначення місця інформаційного права як сукупності правових норм у системі права України. Хоча стосовно наявності в інформаційному праві власного предмета правового регулювання, а також відособленого законодавства, що регламентує інформаційні відносини, науковці фактично дійшли згоди. Предметом регулювання інформаційного права є відносини щодо збирання, зберігання, захисту, використання, поширення тощо. Основними джерелами інформаційного права обґрунтовано визначаємо закони України “Про інформацію”, “Про звернення громадян”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про

інформаційні агентства”, “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, “Про державну статистику”, “Про державну таємницю”, “Про доступ до судових рішень”, “Про електронні документи та електронний документообіг”, “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, “Про кінематографію”, “Про науково-технічну інформацію”, “Про Національну програму інформатизації”, “Про обов’язковий примірник документів”, “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, “Про рекламу”, “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України”, “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” тощо.

Неоднозначними залишаються наукові погляди на існування власного методу правового регулювання інформаційного права України.

Позиція дослідників стосовно визначення методу правового регулювання інформаційного права як “системного комплексного застосування методів конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та кримінального права та застосування методів приватно-правового регулювання” видається такою, яку необхідно розвивати. І хоча дослідники інформаційного права відзначали значний вплив на інформаційне право як науку галузевих наук: конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального права, а також міжгалузевих інституцій законодавства та юридичної науки: господарського, підприємницького, права інтелектуальної власності тощо, виражаємо думку, що на сьогодні сформульоване визначення методу правового регулювання є не зовсім досконалим і не відповідає місцю інформаційного права в системі права України. Тому одним з основних завдань інформаційного права як науки є виокремлення власного методу правового регулювання.

У більшості наукових робіт йдеться про “класичні” методи правового регулювання – диспозитивний і імперативний. Однак при визначенні методів правового регулювання суспільних інформаційних відносин варто врахувати концептуальну відмінність між регулюванням обігу інформації з обмеженим доступом (далі – ІЗОД) та відносин в інформаційному просторі з приводу обігу відкритої інформації. Адже при забезпеченні обігу відкритої інформації необхідно неухильно дотримуватися конституційних принципів свободи слова і права на інформацію, тоді як при регулюванні відносин з приводу обігу ІЗОД ключовими є цілісність, доступність, повнота інформації тощо. Тому і метод правового регулювання при упорядкуванні обігу ІЗОД має бути переважно імперативний, оскільки стосується здебільшого охорони права на таку інформацію, а при регулюванні відносин, що виникають в інформаційному просторі, – диспозитивний, оскільки пов’язаний із свободою учасників інформаційних відносин на вільний вибір форм та способів отримання і поширення інформації.

До пріоритетів розвитку інформаційного права України варто віднести також поглиблення досліджень з проблем інформаційної безпеки. І в цьому напрямі варто розрізняти технологічні і гуманітарні аспекти. Так, загрози національній безпеці України, що виникають у сфері національних інформаційних ресурсів, зумовлюють актуальність наукових пошуків з проблем правомірного використання телекомунікацій у сучасному інформаційному суспільстві, юридичних механізмів протидії кібернетичним загрозам. За допомогою активних пошуків представників інформаційно-правової науки мають вирішуватися практичні проблеми виникнення, зміни, припинення юридичних фактів (дій чи подій), пов’язаних з використанням новітніх інформаційних технологій. Звичайно, такі дослідження потребують врахування результатів наукових пошуків представників інших галузевих юридичних, а також технічних наук.

З прийняттям Закону України “Про захист персональних даних” актуалізується також проблема обігу та захисту персональних даних в інформаційно-телекомунікаційних системах органів державної влади та інших суб’єктів. До гуманітарної складової інформаційної

безпеки відносимо і проблеми “морального” контенту в інформаційній продукції; поширення достатньої достовірної інформації про державу, органи влади України як засіб протидії інформаційним впливам, доцільності регулювання Інтернет-відносин. З приводу останнього зазначимо, що, приміром, регулювання відносин щодо поширення інформації у мережі Інтернет може відбуватися як за участю держави (як у Китаї), так і без правового впливу. Однак рівень захищеності інформаційних інтересів держави, а у багатьох випадках – суспільства і особи, може бути різним залежно від наявності (відсутності) правового регулювання. І це питання також має вивчатися у науці інформаційного права.

Загалом є потреба у деталізації напрямів дослідження, що стосуються забезпечення інформаційної безпеки, а саме – необхідно відобразити правові методи та технології протидії загрозам інформаційній безпеці держави, суспільства, особи, обґрунтувати заходи щодо захисту національних інтересів в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз. У такому контексті актуальними видаються наступні напрями досліджень інформаційного права: закріплення національних інтересів України в інформаційній сфері у нормативно-правових актах; правові засади забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства та особи; правові механізми забезпечення інформаційної безпеки; теоретико-правові засади протидії загрозам інформаційній безпеці України; теоретичні і правові основи захисту інформаційного простору України; теоретичні і правові основи захисту інформаційних ресурсів України; компетенція державних органів України, зокрема правоохоронних, щодо забезпечення інформаційної безпеки України; взаємодія державних органів України в процесі забезпечення інформаційної безпеки держави; теоретико-правові основи оцінювання протиправних дій учасників інформаційно-психологічного протиборотства; теоретико-правові основи використання комунікаційних каналів з метою здійснення інформаційного впливу; міжнародний досвід діяльності державних органів із забезпечення інформаційної безпеки тощо.

Не менш важливим напрямом розвитку інформаційного права України є обґрунтування змісту навчальних планів та програм нових напрямів підготовки фахівців з управління інформаційною безпекою. Адже внесок представників інформаційного права у розвиток освітнього наповнення цього напрямку підготовки має бути визначальним.

На сьогодні практичного значення набувають дослідження з розробки проблеми забезпечення поширення “позитивної” достовірної інформації про державу, органи влади; обігу та захисту персональних даних в інформаційно-телекомунікаційних системах органів державної влади та інших суб’єктів; проблеми комунікації органів державної влади між собою, а також з громадськістю, юридичними особами приватного права, і у цьому контексті цікавою є розробка Міністерством юстиції України законопроекту “Про основні засади державної комунікативної політики” (наказ Міністерства юстиції України від 15.02.10 р. № 125/7); новітні організаційно-правові форми інформаційно-аналітичної роботи, спрямованої на забезпечення інформаційної безпеки тощо.

Для вирішення практичних питань наявності або відсутності ознак неправомірної діяльності у межах кримінального чи цивільного процесу не повинно бути двозначних трактувань і розумінь. З огляду на реальні кримінальні справи варто відзначити, що між кваліфікаціями “інформаційних” злочинів нерідко виникають труднощі з розмежуванням втручання в приватне життя особи і протидією законній діяльності журналістів щодо збирання такої інформації. Відсутність уніфікованого інформаційного законодавства у правових системах різних країн стає причиною відсутності кримінального покарання за комп’ютерні злочини (справа хакера Мак-Кіннена у Великобританії, який викрав кошти з рахунків банку в США і з 2002 року не притягнений до відповідальності); фактичної безкарності поширення неправдивої інформації в Інтернеті тощо.

Висновки.

Класичні напрями досліджень галузевих юридичних наук, пов'язані з розкриттям об'єктів правового регулювання, правового статусу основних учасників відповідних відносин тощо, для інформаційного права є актуальними, але не виключними. Специфіка інформаційного права як науки зумовлює необхідність поглиблених пошуків з проблематики методів правового регулювання інформаційного права, доцільності правового регулювання Інтернет-відносин, технічно-правових ознак виникнення, зміни, припинення юридичних фактів (дій чи подій), пов'язаних з використанням новітніх інформаційних технологій у різноманітних сферах суспільної діяльності. Саме на такі напрями мають орієнтуватися науковці інформаційного права України у своїх подальших дослідженнях.

Використана література

1. Постанова ВАК України від 8 жовтня 2008 р. № 45-06/7 // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2009. – № 2. – С. 7.
2. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України : організаційно-правові засади : дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Арістова Ірина Василівна. – К., 2002. – 476 с.
3. Інформаційне законодавство : збірник законодавчих актів : у 6 томах ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – Т. 1. Інформаційне законодавство України. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2005. – С. 4.
4. Хахановський В. Структура та завдання навчальної дисципліни “Інформаційне право” // Правова інформатика. – 2006. – № 3 (11)/2006. – С. 52-56.
5. Костецька Т.А. Право на інформацію в Україні ; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1998. – С. 9.
6. Бачило І.Л. Информационное право : учебник / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов; под ред. акад. РАН Б.Н. Топорнина. – [2-е изд., с изм. и доп.]. – СПб. : Издательство Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005. – 725 с.
7. Копылов В.А. Информационное право: вопросы теории и практики / В.А. Копылов. – М. : Юрист, 2003. – 622 с. – Библиогр.: – С. 615-622.
8. Тедеев А.А. Информационное право (право Интернета) : учебное пособие / А.А. Тедеев. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – С. 4-11.
9. Гетманцев Д.О. Банківська таємниця : особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.О. Гетманцев. – К., 2003. – 23 с.
10. Олійник О.В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олійник Олег Вікторович. – К., 2006. – 201 с.
11. Шатковська І.В. Лікарська таємниця як об'єкт правового регулювання / І.В. Шатковська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – №12. – С. 109-111.
12. Гелич Ю.О. Про поняття “інформаційно-правових гарантій таємниці особистого життя людини” / Ю.О. Гелич // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2 (170). – С. 27-30.
13. Брижко В.М. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / В.М. Брижко, М.Я. Швець, В.С. Цимбалюк. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2007. – 234 с.
14. Цимбалюк В.С. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права / В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.М. Брижко, Р.А. Калюжний та ін. – Ужгород: ІВА, 2003. – С. 127-128.
15. В.С. Цимбалюк. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : Знання, 2004. – С. 56-57.

УДК 338.46:002

НОВИЦЬКИЙ А.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*),
начальник відділу Науково-дослідного центру з проблем
оподаткування Національного університету ДПС України

ФЕНОМЕН “ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА” ЯК ОБ’ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. До питання наукових підходів та методів у дослідженнях інформаційного суспільства.

Аннотация. К вопросу научных подходов и методов в исследованиях информационного общества.

Summary. In regard to scientific approaches and methods of researching the information society.

Ключові слова: інформаційне суспільство, правове забезпечення, методологія наукового дослідження.

З метою забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій в Україні 2011 рік проголошено Роком освіти та інформаційного суспільства [1]. Так на державному рівні визнано основний пріоритет щодо формування стратегії держави на наступний рік, визначено головний напрям розбудови всіх інститутів держави, суспільства. Основні аспекти теорії інформаційного суспільства мають бути впроваджені в життя України та її народу.

Аналізуючи роботи вітчизняних науковців у дослідженні інформаційного суспільства як явища, необхідно відзначити, насамперед, різноплановий підхід до методології дослідження, до вибору його сегмента, до галузевої належності різних досліджень. Тобто, зважаючи на фактор впливу інформації на суспільні відносини всіх сегментів людського життя, відповідні дослідження проводились у різних галузях науки.

Передусім необхідно сказати про соціологічний напрям дослідження феномену інформаційного суспільства. В даній галузі науки необхідно відзначити роботи В.Н. Щербини. Зокрема його монографічні дослідження “Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа” [2] та “Образы информационного общества: социологичний вимір” [3].

Наступна значна кількість наукових досліджень пов’язана з філософськими та політологічними науками, науковими дослідженнями у сфері державного управління. Серед учених, які працювали в даній сфері, необхідно відзначити роботу О.В. Сосніна, в якій здійснено комплексне дослідження особливостей державної політики в галузі формування, ефективного використання та правового регулювання інформаційного ресурсу України [4].

Зарубіжний досвід формування політики інформаційного суспільства в своєму дослідженні розглянув В.М. Парфенюк. На прикладі Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорської Республіки та Чеської Республіки він показав міжнародне співробітництво цих держав з Європейським Союзом у сфері інформаційного суспільства в умовах інтеграції, а також особливості формування, стратегічні цілі, завдання та механізми реалізації їх політики в зазначеній сфері. Робиться висновок про те, що політичні рішення і дії цих країн у процесі підготовки до вступу перебували під визначальним впливом політики Співтовариства через активну імплементацію його вимог та участь у політичному діалозі і реалізації спільних міжнародних проектів.

В цьому ж напрямі були проведені дослідження Є.О. Калашнюка, який на прикладі Європейського Союзу, Республіки Італія і України розглядав питання політичних імперативів інформаційного суспільства в контексті євроінтеграційних процесів [5 – 7].

Цілий ряд досліджень присвячені окремим інститутам інформаційного суспільства. Так, досить цікавими є праці О.М. Ємельяненка, в яких з політичної точки зору досліджено інститут електронного урядування.

Інститут Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні було досліджено О.В. Малісом. Ним доведено, що Інтернет – це потужний інформаційно-пропагандистський засіб ведення політичної діяльності, який фактично поєднує функції телебачення й друкованих видань. Дослідження В.В. Недбай пов'язані з соціально-політичними особливостями інформаційного суспільства [8].

О.О. Григора у дослідженні “Формування інформаційного суспільства в Україні в контексті інтеграції в Європейський Союз” зазначає, що починаючи з середини 90-х років ХХ століття кардинальні зміни, що відбуваються в усьому світі, насамперед становлення інформаційного суспільства, змусили переглянути пріоритети державної політики провідних країн світу. Значний спектр досліджень інформаційного суспільства та його окремих інститутів, пов'язаних з новими економічними відносинами, припадає на фінансово-економічний науковий блок [9, 10].

Таким чином, проаналізувавши наукові розробки національних учених в області дослідження феномену інформаційного суспільства, слід відмітити те, що більшість вчених підтримують необхідність вивчення змін, які відбуваються в суспільстві, та вказують на неминучість таких змін. Більшість досліджень проводиться в соціологічних, політичних, економічних науках та науках з державного управління. Має місце недостатня комплексність дослідження правового забезпечення процесів становлення, формування та розвитку інформаційного суспільства в Україні, хоча і є окремі праці щодо певних інститутів, проте вони не зв'язані із загальними тенденціями та іншими елементами інформаційного суспільства.

Різноманітність досліджень інформаційного суспільства підтверджується і теоретиком інформаційного суспільства Ф. Уебстером, який зазначає, що можна виділити п'ять підходів до визначення інформаційного суспільства, і всі вони зв'язані з параметрами ідентифікації новизни. Це, зокрема, наступні: технологічний; економічний; пов'язаний зі сферою зайнятості; культурний; просторовий. При цьому вони не обов'язково взаємовиключні, хоча теоретично виводять на перший план те чи інше визначення відповідно до своїх уявлень [11].

Так, в основі технологічної концепції визначення інформаційного суспільства, як зазначає Ф. Уебстер, лежить велика кількість технологічних інновацій. Нові технології – одна з визначальних ознак приходу нових часів. І саме їх досить часто порівнюють з народженням інформаційного суспільства. Ідея полягає в тому, що значний обсяг технологічних інновацій має привести до соціальної перебудови.

Економічна концепція визначення інформаційного суспільства передбачає облік росту економічної цінності інформаційної діяльності. Якщо людина може передбачити збільшення частки інформаційного бізнесу у валовому національному продукті, то вона може зробити висновки про те, що економіка стала інформаційною. Якщо в економічній діяльності інформаційна активність переважає над діяльністю у сфері сільського господарства та промисловості, то, відповідно, можемо говорити про інформаційне суспільство.

Концепція визначення інформаційного суспільства, пов'язаного із сферою зайнятості, передбачає, що суспільство стає інформаційним, коли більшість задіяних у сфері зайнятості

працює в інформаційній сфері. Зниження зайнятості в промисловості та збільшення у сфері послуг розглядається як заміщення фізичної роботи інтелектуальною.

У просторовій концепції визначення інформаційного суспільства головний акцент робиться на інформаційні мережі, яка зв'язує різні місця і тому може діяти на організацію часу та простору. Останнім часом дана концепція набула більш широкого застосування, що пов'язано із значним розвитком мереж Інтернет.

Концепція визначення інформаційного суспільства, яка використовує критерій культури, визнається найлегшою, проте найскладніше піддається вимірам. Ніхто не суперечить, що обіг інформації в соціальному житті сильно збільшився. Розвиток телекомунікаційних систем, теле-, медіа-, друкованих засобів масової інформації, Інтернету як одного з основних джерел інформації для значної кількості населення – все це елементи зміни культурологічних відносин у суспільстві.

Характеристика різних концепцій розвитку суспільства говорить про схожість основних рис, ознак, які вносять зміни в сучасне суспільство. Більшість вчених погоджуються з тим що зміни, які відбуваються в суспільстві, мають кардинальні ознаки. Глобальні інформаційні процеси проходять в усіх сферах життя. Перехід людства в третє тисячоліття, в епоху інформаційного суспільства був охарактеризований наступними ознаками:

- інформаційна ознака поняття “інформаційне суспільство”. Дана ознака визначається в переосмисленні поняття категорії “інформація” як такої. Саме збільшення важливості в суспільних відносинах даної категорії, визнання пріоритетності у більшості відносин, особливий порядок їх застосування стали основою формування нової ідеології;

- технологічна ознака поняття “інформаційне суспільство” визначається значним розвитком телекомунікаційних та інформаційних систем в усіх сферах суспільного життя. Розвиток новітніх комп'ютерних розробок, автоматизація багатьох промислових процесів на базі високотехнологічних інформаційних систем, можливість подальшої модернізації зв'язку, систем управління на відстані тощо – все це явні приклади технологічної ознаки інформаційного суспільства;

- мережна ознака поняття “інформаційне суспільство” пов'язана насамперед з широким розповсюдженням мережі Інтернет, забезпеченням загального доступу до цієї мережі. Крім того, сам принцип побудови системи управління в суспільстві почав носити мережну ознаку, яка визначається можливістю в реальному часі впливати на різноманітні процеси в різних місцях;

- методологічна ознака поняття “інформаційне суспільство” полягає у різноаспектному визначенні наукових підходів щодо вирішення проблем теоретичного обґрунтування суспільних змін при здійсненні досліджень в різних галузях науки. Необхідно зазначити, що вчені економічних, політичних, соціологічних, філософських, правових, політологічних, педагогічних наук, науки з державного управління та представники інших наукових галузей вивчають феномен “інформаційне суспільство”, застосовуючи методологію дослідження притаманну тій чи іншій галузі, і в той же час, ці наукові досягнення дають можливість використовувати їх і іншим;

- соціологічна ознака поняття “інформаційне суспільство” відображає основні зміни, пов'язані із зайнятістю населення, питаннями формування, становлення, розвитку нових суспільних відносин, створення нових суспільних конфігурацій, суспільних груп, суспільних відносин. Сьогодні вже досить багато говориться про виникнення нових професій, нових соціальних груп (наприклад, хакери), велика кількість людей є постійними користувачами соціальних мереж, спілкування переходить із реального світу зустрічей до віртуального світу Інтернету, де поняття відстані та місця знаходження співрозмовника практично відсутні;

– культурологічна ознака поняття “інформаційне суспільство” визначає створення нових мережних субкультур, притаманних віртуальним відносинам. Крім того, за допомогою новітніх інформаційних систем установлюється можливість цифрового, віртуального доступу до тих культурних цінностей, до яких у звичайному, реальному світі доступу практично немає. Поширені культурні програми оцифровки рідкісних друкованих праць, віртуальні екскурсії найвизначнішими музеями світу, електронний доступ до найкращих бібліотек світу – це елементи культурологічної ознаки;

– прогностична ознака поняття “інформаційне суспільство” дає можливість говорити про планування, аналіз, наукове прогнозування розвитку суспільних відносин, де основною цінністю є знання, інформація. Саме наявні прогнози, концепції, стратегії розвитку інформаційного суспільства є тим підґрунтям, яке закладає основні напрями як наукових досліджень, так і фінансування програм та промислових розробок;

– гносеологічна ознака поняття “інформаційне суспільство” полягає в сукупності та різноаспектності пізнавальних процесів, що провокуються науковими дослідженнями в різних галузях науки, вивченні проблем природи пізнання нових можливостей, притаманних цьому суспільству, відношенні інформації та знання до реальності, дослідженні загальних передумов пізнання інформаційного суспільства, виявленні умов його достовірності та істинності. В даний час багато змін у суспільному житті пояснюється саме парадигмами розвитку інформаційного суспільства, концептуальними положеннями формування суспільних відносин у даному суспільстві;

– адміністративно-політична ознака поняття “інформаційне суспільство” полягає в найактивнішій участі органів влади у запровадженні, розробці новітніх інформаційно-телекомунікаційних систем. Розуміння підходу, коли адміністративні органи влади надають адміністративні послуги, а не є виключним джерелом влади – це одна з основних догм інформаційного суспільства. Взагалі, засновники теорій інформаційного суспільства вважали, що при побудові таких суспільних відносин у світі суспільство позбудеться класової та іншої розрізненості, воно стане позакласовим. Участь всіх гілок влади в створенні інформаційних систем електронного урядування, присутність в Інтернеті органів влади всіх рівнів, намагання державного впливу на процеси, що відбуваються у віртуальних відносинах, – саме це є основними характеристиками названої ознаки;

– синергетична ознака вказує на прямі та зворотні зв'язки в системі новітніх інформаційних відносин, основою яких є комп'ютеризація, інформатизація, віртуалізація відносин. Синергетична ознака вказує на процеси самоорганізації системи суспільних відносин. Вона пов'язана із зміною доктрини, встановленням специфічних ознак та правил, притаманних даній системі. Яскравим прикладом є намагання встановити певні правила поведінки користувачів у мережі Інтернет. Кількісний ріст інформаційних ресурсів з часом замінюється якісним наповненням, а “вседозволеність” на перших етапах створення Інтернету замінюється чіткими договірними правилами користувачів та адміністративним регулюванням з боку державних органів;

– інституціональна ознака поняття “інформаційне суспільство” вказує на виникнення, формування та розвиток специфічних інститутів, притаманних даним суспільним відносинам, та характеризує нові особливі інформаційні процеси. В даний час досить активно розвиваються такі інститути інформаційного суспільства, як електронна торгівля, електронний банкінг, електронний документообіг, електронне урядування тощо.

Всі ці ознаки вказують на розвиток нових можливостей суспільства та на формування специфічних суспільних відносин, що характерні для суспільства інформаційного.

Саме інформація стала основним сегментом цінностей. Усвідомлення важливості та правильного її застосування – це важливий крок у розвитку всього суспільства.

“До поняття інформаційного суспільства необхідно відносити не тільки і не стільки соціальні наслідки широкого розповсюдження інформаційно-телекомунікаційних технологій, а й ті принципово нові можливості, які з’являються у людства при переході на цю стадію розвитку”, – відзначає професор І.С. Мелюхін [12].

Таким чином, можна констатувати широкий інтерес наукової спільноти до сучасної проблематики інформаційного суспільства, його інститутів, ознак, форм та способів реалізації нових суспільних відносин. На сьогодні вчені не досягли спільної думки щодо того, чи існують основні елементи інформаційного суспільства в проявах сучасної держави Україна. Проте комплексні галузеві дослідження, міжгалузеві дослідження феномену інформаційного суспільства дадуть можливість повністю переосмислити важливість та неминучість змін, продиктованих новими реаліями сьогодення. Вивчення юридичною наукою проблем інформаційного суспільства пов’язане з необхідністю своєчасного та достатнього врегулювання нових суспільних відносин, формуванням нормативно-правової бази для існування окремих інститутів суспільства, закріплення на законодавчому рівні пріоритетних напрямів розвитку економічних та гуманітарних основ держави.

Використана література

1. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 30.09.10 р. № 926/2010.
2. Щербина В.Н. Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа: опыт рефлексии становления “киберкоммуникативного континуума” / В.Н. Щербина. – Запорожье : Просвіта, 2001. – 228 с.
3. Щербина В.Н. Образи інформаційного суспільства: соціологічний вимір / В.Н. Щербина. – К. : ТОВ “Агенство Україна”, 2005. – 248 с.
4. Соснін О.В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія / О.В. Соснін. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
5. Калашнюк Є.О. Соціально-економічні та науково-технологічні детермінанти формування інформаційної політики в умовах глобалізації / Є.О. Калашнюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2006. – [Вип. 65 (у 2-х ч.). І частина]. – С. 167-171.
6. Калашнюк Є.О. Особливості формування політичної стратегії України щодо розвитку інформаційного суспільства / Є.О. Калашнюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2006. – [Вип. 62 (у 2-х частинах). ІІ частина]. – С. 135-139.
7. Калашнюк Є.О. Політичні імперативи інформаційного суспільства в контексті євроінтеграційних процесів (на прикладі Європейського Союзу, Республіки Італія і України) : дис... кандидата політ. наук за спец. 23.00.04. / Є.О. Калашнюк. – К., 2007.
8. Недбай В.В. Социально-политические особенности информационного общества: дис. кандидата політ. наук за спец. 23.00.02 / Недбай В’ячеслав Вікторович. – Одеса, 2004. – 212 с.
9. Макарова М.В. Електронна комерція : посібник / М.В. Макарова. – К. : Академія, 2002. – 269 с.
10. Макарова М.В. Тенденції розвитку цифрової економіки : монографія / М.В. Макарова. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2004. – 235 с.
11. Уебстер Френк. Теории информационного общества / Френк Уебстер ; [пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной] ; под. ред. Е.Л. Вартановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
12. Мелюхін І.С. Концепция “Информационного общества” / И.С. Мелюхін // Информационное общество, 1998. – [Вып. 6]. – С. 20-22.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 366.63

ЦИМБАЛЮК В.С., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук,
в.о. завідувача відділом з проблем інформаційного права
Науково-дослідного центру правової інформатики
Національної академії правових наук України

МАС-МЕДІА ПРАВО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

***Анотація.** Щодо визначення сутності та змісту мас-медіа права в інформаційному суспільстві як підгалузі у спеціальній частині інформаційного права.*

***Аннотация.** Относительно определения сущности и содержания мас-медиа права в информационном обществе как подотрасли в специальной части информационного права.*

***Summary.** On the definition of the essence and content of mass media rights in the information society as a subsector in a special part of data protection law.*

***Ключові слова:** мас-медіа право, інформаційне право, інформаційне суспільство.*

У багатьох країнах світу активно йде формування інформаційного суспільства – суспільства, де кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи особистому і суспільному розвитку та підвищуючи якість життя із застосуванням електронно-цифрових технологій та телекомунікацій. В нашій країні Основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007-2015 роки були затверджені Законом України від 09.11.07 р. № 537-V.

Одним із важливих аспектів реалізації мети і завдань становлення та розвитку інформаційного суспільства є різноманітні засоби масової інформації, мас-медіа. Вони, по суті, визначають зміст (контент) багатьох напрямів і видів інформаційної діяльності в суспільстві. Враховуючи важливість для нього мас-медіа, вони визначені і як складова правовідносин із відповідним відображенням у нормативно-правових актах: законах та підзаконних документах органів виконавчої і судової гілок влади. Зазначене дозволяє констатувати факт, що суспільні відносини щодо мас-медіа є предметом права у розумінні його як сфери суспільних відносин; як напряму наукових досліджень.

Критична маса інформації, знань, нормативно-правових актів дозволяє висловити позицію про формування в праві такого феномену, що можна умовно визначити як мас-медіа право – право про засоби масової інформації (далі – ЗМІ).

Актуальність проблематики щодо мас-медіа права має важливе значення як для правотворчості (зокрема, розробки проекту Кодексу України про інформацію), так і для правозастосування, а також для правової освіти та юридичної науки (зокрема, для розвитку теорії інформаційного права). Проблематиці, пов'язаній із формуванням цього права, присвячено ряд публікацій, серед них пропонується звернути увагу на праці таких дослідників, як Беляков К., Брижко В., Кузнецова О., Маер Т., Петрова Н., Погорелова І., Приступенко Т., Якубенко В. [1 – 9] та ін. Проте, дослідники мас-медіа права, розглядаючи окремі фрагменти правовідносин, регулювання діяльності ЗМІ, не приділили уваги визначенню його структури та місця в системі права, зокрема, як системи знань і як системи наукових досліджень.

Мета публікації – висвітлення окремих результатів науково-дослідної роботи за темою “Методологія кодифікації інформаційного законодавства” (РК УкрІНТЕІ № 0110U001020) у

Науково-дослідному центрі правової інформатики Національної академії правових наук України щодо визначення сутності та змісту мас-медіа права як підгалузі у спеціальній частині інформаційного права.

Вирішення завдань та обґрунтування отриманих результатів дослідження пропонується почати з визначення такої категорії, як “мас-медіа”. Ця категорія в Україні переважно широко застосовується у приватноправових відносинах та науковій і навчальній літературі. Різні автори пропонують різне розуміння цієї категорії. Враховуючи зазначене, пропонується онтологічний підхід до з’ясування її змісту. При цьому пропонується розділити її на дві змістовні складові: мас і медіа.

Складова “мас” – є скороченням від латинського слова “масовий” (чи “масові”, або “маса”), що відображає сутність безлічі, великої кількості, широкої аудиторії, такого, що розраховано на велику кількість людей, учасників суспільних відносин, інтелектуальної дії, поширення, зокрема повідомлень, як відомостей, даних, сигналів, кодів тощо у статусі інформації через комунікацію.

При цьому під інформацією пропонується розуміти результат аналітико-синтетичної чи евристичної інтелектуальної (розумової) діяльності певних суб’єктів суспільних відносин, об’єктивізованої із застосуванням певних технологій комунікації (звукових, зорових, знакових, образних, паперових, електричних, електронних тощо). Змістовно інформація є формою відображення змісту даних, відомостей і т.д. За сутністю інформація має суб’єктивні чинники: вона має ознаки цікавості, потрібності, значимості для певної групи людей. В той же час, певні дані, відомості, повідомлення тощо для іншої групи людей можуть бути шумом, а отже – не інформацією.

Під комунікацією пропонується розуміти спілкування, передачу інформації між людьми, у тому числі на великих відстанях (телекомунікацію).

Складова “медіа” – є похідним терміном з латинської мови, що відображає посередника, посередництво, зокрема в суспільних відносинах щодо передачі інформації.

На зазначених положеннях як методологічних пропонується визначення мас-медіа як масового посередництва ЗМІ у комунікації в суспільстві із застосуванням певних загальнодоступних технологій.

Під технологіями в інформаційних чи комунікаційних суспільних відносинах пропонується розуміти технічно зумовлені методи, способи створення (об’єктивізації), передачі, отримання та застосування інформації.

Мас-медіа право, його основний зміст пропонується визначити із загальних положень теорії права.

Мас-медіа право – це суспільні відносини, пов’язані із засобами (технологіями) інформації, розраховані на велику кількість людей у їх комунікації, у тому числі за контентом (змістом), на великі відстані (телекомунікації).

За сутністю мас-медіа право пов’язане з правовідносинами щодо інформації, діяльністю щодо її збору, обробки, передачі, доступу, отримання та застосування. Це дозволяє говорити про його належність до такої комплексної галузі права, як інформаційне право, права, що має основним (визначальним) своїм предметом (об’єктом) правовідносин – інформацію. З цього випливає питання щодо визначення статусу та місця мас-медіа права у структурі інформаційного права.

Методологія теорії сучасного інформаційного права базується на концепції визначення у ньому трьох частин: загальної, особливої та спеціальної. У загальній частині структуруються основні інститути (їх положення) щодо особливої та спеціальної частин. В особливій частині визначаються (інституціонуються) нормативи (норми) правил суспільних відносин за суб’єктною ознакою: права, обов’язки,

зобов'язання людини (особи, громадянина), суспільства, держави, міжнародного співтовариства в їх інформаційній сфері. Спеціальна частина інформаційного права на основі загальної та особливої його частин структурується за такою об'єктною ознакою, як напрями та види діяльності щодо інформації – інформаційної діяльності.

Серед цих видів діяльності, поряд із взаємопов'язаними між ними інформатизацією, телекомунікацією та інформаційною безпекою, значний масив норм правил поведінки займають правовідносини, пов'язані з мас-медіа. Інституціонально вони структуровані умовно за технологічною ознакою засобів, технікою їх об'єктивізації, зокрема: преса, друкування; радіомовлення, телебачення; кінематографія тощо. Це дозволяє на теоретико-правовому рівні вести мову про наявність ряду інститутів мас-медіа права: права про друковані ЗМІ (пресу), тісно пов'язаного з ним видавничого права; права радіо і телебачення (чи телерадіоправо); права кінематографії (кінематографічне право); права про інформаційні агентства.

З бурхливим розвитком Інтернету як засобу телекомунікації відмічається тенденція до інтеграції зазначених вище провідних інститутів мас-медіа права з Інтернетправом. Як комплексний інститут інформаційного права це можна умовно назвати Інтернет-мас-медіа право. Тобто спостерігається трансформація і конвергенція через електронні (комп'ютерні) засоби телекомунікації. Зазначені міркування дозволяють їх структурувати в систему у складі спеціальної частини інформаційного права. Але структуризація правовідносин все ж пропонується під умовною назвою саме “мас-медіа право”. При цьому створюється методологічна можливість агрегації до цього права певних норм правил поведінки в інформаційному просторі суспільства як підінститутів.

Всі підінститути мас-медіа права мають комплексні ознаки, що пов'язані з відповідними інститутами провідних галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного та кримінального. Мас-медіа право та його підінститути також пов'язані з рядом комплексних галузей права: трудовим, господарським, фінансовим та іншими. Мас-медіа право через інституціональні ознаки має зв'язки із рядом спеціальних галузей права, зокрема: податковим, бюджетним та ін. Мас-медіа право має зв'язок з рядом міжгалузевих комплексних інститутів: правом інтелектуальної власності (у його складі – авторським правом та окремими інститутами промислової власності), рекламним правом та ін.

Спеціальні загальні суб'єкти мас-медіа права визначаються із спеціального статусу суб'єктів інформаційного права: інформанти – журналіст, репортер; редактор (головний редактор), редакція та інші; інформовані – читач, радіослухач, телеглядач та інші споживачі інформаційної продукції.

Основним предметом (об'єктом) правовідносин у мас-медіа праві пропонується вважати інформаційну продукцію ЗМІ.

З точки зору доктрини поділу права на приватне і публічне мас-медіа право має великий масив норм правил поведінки приватноправового і публічноправового змісту. На рівні публічного права мас-медіа право України має ряд системоутворювальних для його інститутів законодавчих актів. Серед них є такі закони України, як: “Про інформацію”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про інформаційні агентства”, “Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій”, “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення”, “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”, “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами

масової інформації”, “Про видавничу справу”, “Про професійних творчих працівників та творчі спілки”, “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України” тощо.

Правовий аналіз мас-медіа законодавства дозволяє зробити висновок, що в ньому комплексно застосовуються методи публічного і приватного права: приписи, дозволи, заборони, визначення імперативних і диспозитивних норм, що є основним методом інформаційного права як комплексної галузі права.

Висновки.

1. Сучасне мас-медіа право України є підгалуззю у спеціальній частині інформаційного права, що визначається за об’єктною інституціональною ознакою: як міжгалузева комплексна інституція права; як інституція права у складі провідних (основних, базових) галузей права (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального); окремих комплексних галузей права (господарського, фінансового, трудового, екологічного тощо), а також окремих спеціальних галузей права (податкового, бюджетного, повітряного тощо).

2. Як підгалузь інформаційного права мас-медіа право може розглядатися в об’єктивному і суб’єктивному змісті:

в об’єктивному змісті – це складова сфери суспільних відносин щодо інформації із застосуванням певних технологій її реалізації;

у суб’єктивному змісті – це множина прав і обов’язків, що виникають при функціонуванні ЗМІ.

3. За сутністю мас-медіа право може розглядатися: як комплексна сфера суспільних інформаційних відносин; як комплексний напрям наукових досліджень у правознавстві; як навчальна дисципліна.

4. З точки зору теорії гіперсистем права сучасне мас-медіа право є великою, складною підсистемою, що активно, динамічно розвивається у складі системи інформаційного права у взаємозв’язку з іншими правовими підсистемами, їх інститутами та нормами права, що складають правила поведінки при формуванні та розвитку інформаційного суспільства України як сегмента глобального інформаційного суспільства, яке набуває ознак глобальної кіберцивілізації під впливом розвитку комп’ютерних технологій, зокрема й Інтернету.

Використана література

1. Беляков К.І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія / К.І. Беляков. – К. : КВЦ, 2008.

2. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко ; рецензенти : академік НАПрН України Тихий В.П., академік НАПрН України Сегай М.Я., д.ю.н., професор Арістова І.В., к.ю.н, доцент Яременко О.І. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2009 р. – 415 с.

3. Кузнецова О.Д. Журналістська етика та етикет: основи теорії, методики, дослідження трансформації незалежних видань України, регулювання моральних порушень. – Л.: “Світ”, 1998.

4. Meyer T. Mediokratie / T. Meyer. – Suhrkamp, Frankfurt, 2001.

5. Петрова Н. Медіа-право / Н. Петрова, В. Якубенко – К., 2007. – 276 с.

6. Погорелова І. Медіакратія / І. Погорелова / “День”. – № 162. – (4 вересня 1999 р.).

7. Приступенко Т.О. Деякі аспекти правового регулювання засобів масової інформації України / Т.О. Приступенко // Наукові записки Інституту журналістики. – 2005. – Т. 12.

8. Роль ЗМІ в процесах державотворення. – К. : ЦВП, 1998.

9. Соціокультурні аспекти права на комунікацію. – К. : ЦВП, 1997.

10. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія. / В.С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2010. – 388 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

Соціальні комунікації

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник Наукової лабораторії протидії
злочинам у сфері державної безпеки Інституту дослідження
проблем державної безпеки Служби безпеки України

ІНФОРМАЦІЯ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОСОЦІОГЕНЕЗУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ СЕНС

***Анотація.** Проаналізовано поняття “інформація” з точки зору природничо-наукового й гуманітарного знання. Інформація розглядається з точки зору теорії відображення і як інформаційно-культурний базис життєдіяльності соціуму. Зроблена спроба розмежувати компетенцію природничо-наукових і соціально-політичних дисциплін у дослідженні різних сторін інформаційних систем і процесів.*

***Аннотация.** Проанализировано понятие “информация” с точки зрения естественно-научного и гуманитарного знания. Информация рассматривается с точки зрения теории отражения и как информационно-культурный базис жизнедеятельности социума. Предпринята попытка разграничить компетенцию естественно-научных и социально-политических дисциплин в исследовании различных сторон информационных систем и процессов.*

***Summary.** A concept “information” is analyzed from point of natural-scientific and humanitarian knowledge. The information is examined from point of theory of reflection and as informatively-cultural base for life-sustaining activity of society. An attempt to delimit the jurisdiction of natural-scientific and socio-political disciplines in researching the different sides of informative systems and processes is undertaken.*

***Ключові слова:** інформація, культура, відображення, суспільство, індивід.*

Фундаментальним і ключовим поняттям для всього кола досліджень, пов’язаних з проблемами інформаційного суспільства, є, поза сумнівом, поняття інформації. Від того, як визначається це ключове поняття, багато в чому залежить не тільки постановка, а й власне вирішення багатьох теоретичних і практичних проблем у вказаній сфері. Проте, розвиток цього поняття в науці ХХ століття пішов, як відомо, таким шляхом, що сьогодні вчені-гуманітарії опинилися в надзвичайно заплутаній ситуації.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що в сучасній науці можна виділити наступні основні значення поняття інформації [1 – 5]:

- повідомлення, інформування про стан справ, відомості про що-небудь, які передаються людьми (традиційне, “донаукове” розуміння інформації);
- зменшувана невизначеність, що знімається в результаті отримання повідомлень (розуміння інформації, яке прийшло з математичної теорії зв’язку й праць К. Шеннона);
- повідомлення, нерозривно пов’язане з управлінням (розуміння інформації, яке прийшло з кібернетики й праць Н. Вінера);
- сигнали в єдності синтаксичних, семантичних і прагматичних характеристик (розуміння інформації, яке прийшло з семіотики й праць Ч. Морріса й Ч. Пірса);
- передача, відображення різноманітності в будь-яких процесах і об’єктах (розуміння інформації, яке прийшло з праць У. Ешбі).

В даний час ще не вироблено єдиного й загально визнаного універсального визначення

поняття інформації, а разом з наведеними вживаються ще сотні дефініцій, часто суперечливих і взаємовиключних. Деякі вчені на цій підставі закликають навіть взагалі відмовитися від спроб дійти будь-якого вирішення проблем, пов'язаних з розумінням феномену інформації. Ніхто ще не бачив, – заявляють, наприклад, представники природознавства, – ані як субстанцію, ані як властивість цю загадкову інформацію. Скрізь ми виявляємо лише взаємодію матеріальних речовин, наділених енергією, і ніде не виявляємо того, що зазвичай називаємо інформацією, тому що її не існує в природі, як не існує флюїдів, флогістону, ефіру тощо [6, с. 87].

Метою статті є філософський аналіз поняття “інформація” в контексті його значення для людини й суспільства.

Основною причиною складнощів, що виникли з розумінням феномену інформації (як це видно з наведеного вище переліку основних його визначень), стало несподіване вторгнення в цю царину досліджень у другій половині ХХ століття представників так званих точних наук – математиків, фізиків, інженерів і т.д., які привнесли сюди свої власні підходи й термінологію, які радикально відрізнялися від тих філософсько-гуманітарних концепцій, що склалися тут раніше. Вчені-математики й кібернетики порівняно швидко створили власну теорію інформації, ставлення до якої відразу ж виявилось суперечливим. Деякі автори середини ХХ століття прогнозували навіть, що в 2000 році теорія інформації, можливо, існуватиме лише в нечисленних нечитаних трактатах, які зберігаються в бібліотеках коледжів як забуті пам'ятки безрозсудно розтрачених життів [7].

Проте цього, як ми бачимо, не відбулося. Математизовані й технізовані теорії інформації продовжують і сьогодні вельми інтенсивно розвиватися й множитися, вносячи в розуміння інформаційних процесів не тільки притаманну їм точність і строгість, а й величезну смислову плутанину.

Як приклад крайнього (і навіть позамежного, такого, що граничить вже зі свідомим або несвідомим шарлатанством) “суперсучасного” підходу до визначення феномену інформації можна навести наступне, що активно просувається з середини 1990-х І. Юзвішиним. Інформація згідно з його роз'ясненням – *це фундаментальний генералізаційно-єдиний безвладно-нескінченний законопроцес резонансно-стільникового, частотно-квантового й нульсингулярного самовідношення, самовідображення, відношення, взаємодії, взаємоперетворення, взаємозбереження (у просторі та часі) енергії й руху на основі матеріалізації й дематеріалізації у вакуумосферах і матеріосферах Всесвіту* [8, с. 12].

Але навіть і після виключення з розгляду подібних ідей, що заохочуються сьогодні деякими фізиками, біологами й математиками, ситуація з розумінням цього загадкового феномену в науці залишається, як і раніше, надзвичайно заплутаною й суперечливою.

Щоб звільнитися від усієї цієї некоректності, привнесеної в теорію інформації вченими-природниками, гуманітарна наука повинна, на нашу думку, насамперед знову відновити принципову грань між людиною й безрозсудною природою, так поспішно і самовпевнено стерту природознавством ХХ століття, і повернути поняттю інформації її первинний і дуже глибокий зміст, який природничо-науковим дисциплінам поки що недоступний. З іншого боку, просто відкинути ті нові сенси, привнесені в поняття інформації розвитком фізики, математики, кібернетики (загальної теорії управління) та іншими природничими й інженерними науками в ХХ столітті, сьогодні вже не можна. Вони повинні бути коректно переосмислені й обмежені (визначені) сучасною гуманітарною наукою.

Найбільш адекватною змістовною теорією інформації, на думку більшості теоретиків, є сьогодні теорія відображення, яка досить плідно розвивалася в ХХ столітті багатьма вченими. Демістифікуюча суть цієї теорії в сучасних умовах полягає,

передусім у тому, що інформація й інформаційні процеси визначаються у ній як специфічні феномени, що мають у своїй основі властиву всій матеріальній природі здатність взаємного відображення всіх матеріальних тіл і процесів. Інформація, таким чином, розуміється як специфічний вигляд і форма матеріального відображення.

Щоправда, і в рамках теорії відображення виникли й зберігаються деякі концептуальні розбіжності, які можна звести до двох основних підходів до характеристики інформації й відображення. Згідно з одним з них відображення визначається за допомогою інформації; інший підхід полягає в обґрунтуванні поняття інформації за допомогою категорії відображення.

Незважаючи на солідну літературу, присвячену обговоренню цієї заплутаної проблеми, сама ця розбіжність, на наш погляд, є простим непорозумінням, оскільки прихильники визначення поняття відображення через поняття інформації намагаються визначити зрозуміле (відображення) через незрозуміле (інформацію), тоді як завдання науки полягає, як відомо, в зворотному. Тому пізнавальну цінність може мати тільки твердження про те, що інформація є видом відображення. А зворотне визначення (“відображення є вид інформації”) просто позбавлене будь-якої пізнавальної цінності.

Уникнути ж цієї очевидної нісенітничі прихильникам даного підходу (“природничо-наукового”) допомагає лише те, що вони просто підміняють незрозуміле поки що поняття “інформація” зрозумілішим поняттям “організація”. Така підміна вперше була запропонована і розвинена англійським ученим-психіатром і кібернетиком У. Ешбі й сприйнята потім багатьма вченими й інженерами. Формула “матерія = речовина + енергія + організація” замінюється у них, таким чином, формулою “матерія = речовина + енергія + інформація”.

Проте простою заміною у вживанні одного слова іншим ніякого успіху в поглибленні розуміння феномену інформації ми не досягнемо. Навпаки, ми тільки містифікуємо й заплутаємо ще й поняття організації, розуміння якої цілком можливе і без ототожнення його з інформацією.

Дотримуватимемося наступного визначення інформації: *інформація – це матеріальний слід (відображення), що залишається при взаємодії двох і більше матеріальних тіл і процесів один в одному, потенційно здатний бути сприйнятим кимось саме як слід тіла, що залишило його, або процесу.*

Існування інформації, таким чином, в нашому розумінні носить двоякий характер – 1) існування “саме по собі” і 2) існування “для іншого” (“функціональне” визначення). З одного боку, інформація існує об’єктивно-фізично, сама по собі, і в цьому безвідносному статусі її можуть досліджувати всі математичні, фізичні й інженерні науки. Але, з іншого боку, вона існує також і суб’єктивно, або відносно – “для когось”, і в цьому статусі її можуть досліджувати тільки біологічні, психологічні, філософські й соціальні науки, що мають своїм предметом життєдіяльність біологічних і соціальних суб’єктів.

Таке розуміння інформації допомагає, з нашої точки зору, по-перше, розмежувати компетенцію природничо-наукових і соціально-політичних дисциплін у дослідженні різних сторін інформаційних систем і процесів, а по-друге, ясно зрозуміти, що технічний (природничо-наукова) бік цих систем і процесів складає підлеглу їх частину і що, отже, головний напрям їх дослідження лежить у сфері саме соціально-політичного, а не природничо-наукового й не технічного аналізу.

Отже, інформацією ми назвали реальні, матеріальні сліди, що залишаються, й породжувані всіма речами і процесами один в одному при їх матеріальній (речовинно-енергетичній) взаємодії. Проте сама по собі ця інформація повністю даремна і безглузда для самих (фізичних) речей і процесів, як даремний і безглуздий, утім, і весь цей світ,

якщо не припускати в ньому наявності хоч якого-небудь суб'єкта або істоти, що розрізняє в цьому світі хороше і погане, тобто – корисне й шкідливе (йому), добре і зле (з його точки зору), правильне і неправильне (у його розумінні) і т.д. Інформація без того, хто здатний сприйняти її і відгукнутися на неї саме як на інформацію, фактично не відіграє ніякої ролі в чисто фізичному світі. У такому випадку стає зрозумілим джерело своєрідної ілюзії, яка виникає у представників “природничо-наукової” концепції інформації. *“Інформація, – писав свого часу В. Глушков, – у найзагальнішому її розумінні є мірою неоднорідності розподілу матерії й енергії у просторі й у часі, мірою змін, якими супроводжуються всі протікаючі у світі процеси [9, с. 34].*

Людські здібності до сприйняття й використання інформації, присутньої в зовнішньому середовищі, принципово відрізняються від здатностей до такої діяльності, що спостерігаються нами в нижчих “поверхах” живої природи. На відміну від тварин, людина ставиться до інформації й користується нею свідомо. Але ця принципова відмінність часто ігнорується в різних кібернетичних моделях інформаційних процесів.

“Інформація, – писав Н. Вінер – це позначення змісту, одержаного із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього” [10, с. 126]. У цьому визначенні, як ми бачимо, людина розглядається як: а) приймач і носій інформації (відображення) про зовнішній світ і б) її користувач. Джерелом інформації тут приймається тільки сам зовнішній світ. У такому розумінні, інформація – це те, що міститься у нас “в голові”, але таке, що одержано, все-таки, “із зовнішнього світу”. Звідси напрашується висновок про те, що все, одержане нами ззовні, якимсь чином існує в зовнішньому світі [7].

У деякому сенсі так воно, звичайно, і є. Проте зовсім не в тому, в якому намагаються часом представити це відношення деякі представники сучасних фізико-кібернетичних теорій. Так, наприклад, інформаціологи-уфологи В. Ажажа й Г. Белімов вже досить давно серйозно обговорюють можливість свідомості індивіда прочитувати нову інформацію з глобального інформаційного поля Всесвіту, яке містить у своєму інформаційному банку всі мислимі знання й процеси [11, с. 43]. Це, звичайно, або груба помилка, або чергове інформаціологічне шарлатанство. Ми повинні дуже строго розмежовувати те, що ми можемо одержувати в інформаційному відношенні із зовнішнього світу “в готовому вигляді”, і те, що ми вимушені завжди проводити самі.

Саме в результаті нашого речовинно-енергетичного обміну із зовнішнім світом ми збагачуємося ще й тим, що можна назвати інформацією про світ, але ця інформація в більшій і ціннішій своїй частині утворюється саме в нас самих, а не отримується ззовні. Інакше кажучи, інформацію про зовнішній світ ми в основному виробляємо самі, хоч й не без деякої початкової участі зовнішнього світу в цьому специфічному виробництві.

Інформація в людській свідомості не тільки і не стільки виробляється й накопичується, скільки виробляється з одержаного нами ззовні матеріалу в результаті роботи над нею самої нашої свідомості. Причому, ця переробка інформації у свідомості людини буває не одного, а декількох принципово різних типів, що приводять до утворення принципово різних інформаційних продуктів, які становлять потім зміст нашої свідомості.

Людина не тільки й не просто “перекачує” вже готову інформацію із зовнішнього світу собі “в голову”, але в процесі речовинно-енергетичного обміну із зовнішнім середовищем виробляє й запам'ятовує свої власні образи, уявлення, поняття тощо про цей процес, що й складає в основному багаж її особистого досвіду (її “власну інформацію”). Цю вироблену на основі первинної, але вироблену при цьому самою людиною інформацію можна назвати вторинною інформацією. Велика частина такої вторинної інформації – це продукт активної діяльності людини. Не природа є автором (джерелом) наших теорій про неї, а Аристотель, Ейнштейн, Дарвін і т.д. Одержати

такого роду інформацію про природу шляхом якогось “прочитування” її з якихось “інформаційних банків Всесвіту” в готовому вигляді просто неможливо. Такого роду інформація може з’явитися тільки у свідомості самої людини, і процес цей носить активний і принципово творчий, а не репродуктивний характер.

Отже, людська свідомість, навіть і у власне теоретичному (відображувальному) процесі не тільки сприймає, а й виробляє інформацію про зовнішній світ (щоправда, така вироблена нею самою інформація має потребу в особливій перевірці й відборі). Проте, далеко не все вироблене людською свідомістю в інформаційному відношенні має сенс тільки відображення предметів і процесів зовнішнього світу. Статус результатів відображення має тільки теоретична (наукова в широкому сенсі) інформація. Отримання такого роду інформації називається відкриттям.

Окрім відкриття, людська свідомість здібна ще й до винаходів, тобто до отримання (виробництва) знання про те, як можна робити або зробити щось (технічне знання) або яким воно має бути (етико-морально-правове знання). Такого роду інформацію у філософії прийнято називати практичним знанням. Його змістом є сукупність ідеалів і норм, вироблених у результаті тривалого історичного розвитку даного конкретного соціуму.

Як теоретичне знання саме собою не виходить з образів сприйняття і із знання фактів, так, в ще більшому ступені і практичне знання саме собою не виходить з теоретичного. Так, знання навіть і всієї теорії механіки принципово недостатньо для винаходу, наприклад, велосипеда. Так само і знання того, який цей світ насправді, принципово недостатньо для вироблення знання про те, яким він повинен бути.

У тому ж ступені це відноситься й до художніх творів, які є за своєю природою теоретично-практичними. Ці твори не тільки й не просто освічують свідомість, але також можуть і розважати, і виховувати її. У них, здебільшого, є конкретний автор, що є оригінальним джерелом такого роду інформації. Зовнішній же світ по відношенню до таких творів відіграє роль лише своєрідного співавтора (постачальника матеріалу).

Можемо виділити чотири основні види інформаційних продуктів нашої свідомості, що принципово відрізняються один від одного як за технологією свого отримання, так і за своїм призначенням і характером використання. Це, по-перше, наукові інформаційні продукти; по-друге, технічні (інноваційні) інформаційні продукти; по-третє, нормативні (ідеологічно-правові) інформаційні продукти; і по-четверте, художні інформаційні продукти. Їх виробництвом у суспільстві зайняті, відповідно, наука (емпірично-експериментальна й теоретична), техніка (інженерія), ідеологія (вся нормативно-правова сфера) і мистецтво (у всіх його жанрах і формах). При цьому очевидно, що якщо перші два види, у принципі, мають сенс і для окремого індивіда, який розглядається безвідносно до його соціального оточення, то інші два – (ідеологія й мистецтво) поза суспільством втрачають будь-який сенс, тобто є соціальними за своєю внутрішньою природою.

Отже, людина як окремих індивід є найбільш складним і досконалим приймачем та носієм, користувачем і джерелом теоретичної, практичної і художньої інформації, що в сукупності складає її другу природу – особисту культуру. Людина спочатку розвивалася в ході еволюції як істота, найбільш пристосована до сприйняття, зберігання й використання інформації, як зовнішньої, так і ще більшою мірою внутрішньої, такої, що виробляється самою людською свідомістю.

В матеріальній взаємодії людей інформація відіграє величезну і все більше зростаючу роль. Оскільки саме використання інформації дозволяє людині перемагати своїх конкурентів у боротьбі за речовину й енергію, то й усередині суспільства не тільки обмін речовиною й енергією, а й обмін інформацією (різні форми спілкування) є одним з найфундаментальніших обмінів, що скріпляють безліч окремих індивідів у соціальне ціле.

Найбільш цінна інформація, вироблювана окремими індивідами, в результаті інформаційних обмінів і вдосколень її безліччю інших індивідів одержує у тому або іншому суспільстві найбільш широке розповсюдження і визнання її як загальної культури, що становить свого роду інформаційно-культурний базис життєдіяльності даного соціуму. Ця інформація (культура) стає на певному етапі розвитку суспільства обов'язковою умовою становлення конкретних індивідів як повноцінних членів даного суспільства (або його окремих сфер). Привиття індивідам цієї базисної культури – теоретичної, технічної, нормативно-правової й художньої, – тобто соціалізація індивідів, стає з часом функцією особливих соціальних інститутів – сім'ї, церкви, школи, ЗМІ тощо.

Тому людина в суспільстві, з одного боку, виступає як творіння його культури, оскільки засвоєння нею еталонів, що зберігаються в культурі, норм, традицій, знань визначає її поведінку й діяльність, забезпечує її повноцінне включення в багатоманітні соціальні зв'язки. Але, з іншого боку, людина є і творцем не тільки своєї особистої, а й загальної, соціальної культури, оскільки, вирішуючи поставлені перед нею в суспільстві завдання, вона здатна, спираючись на минулий соціальний досвід, створювати нові еталони, норми, традиції, знання і таким шляхом породжувати нові феномени й стани культури.

Оскільки нові стани й феномени культури не виникають поза людською творчістю, потрібно ввести уявлення про інформаційні структури, в яких реалізуються стани свідомості й підсвідомості окремих індивідів. Ці структури представлені нейродинамічними кодами, що виникають в мозку в результаті відображення внутрішніх станів організму й зовнішнього (природного й соціального) середовища. Їх можна умовно зобразити у вигляді “інформаційної стрічки”, на якій записана вся індивідуально значуща інформація кожної особи. Частина цієї інформації забезпечує соматичну регуляцію, частина відповідає соціальним аспектам життєдіяльності індивіда, його особистому соціальному досвіду. Між “індивідуальною інформаційною стрічкою” і “стрічкою культури” (В. Стьопін) [12] існують прямі й зворотні зв'язки. Перекодування інформації з культури на “індивідуальну стрічку” постає як навчання й виховання індивіда, його програмування попереднім соціальним досвідом. У свою чергу, вирішуючи ті або інші задачі в процесі діяльності, включаючись в різні соціальні зв'язки, реалізуючи свої цілі, індивід набуває нового досвіду, який фіксується у вигляді приросту інформації на “індивідуальній стрічці”. Ця нова інформація, що виникла в результаті активної індивідуальної творчості, у низці випадків може бути перекодована й записана на “стрічку культури”. Таке перекодування означає появу в культурі нових семіотичних утворень, що фіксують нову інформацію. Тим самим, індивідуальний досвід суб'єкта переростає в соціальний досвід і починає активно впливати на поведінку й діяльність інших індивідів.

Зрозуміло, не всякий стан індивідуального досвіду переноситься на “стрічку культури”. По-перше, потрібно, щоб цей досвід був соціально значущим, відповідав завданням, поставленим суспільством. По-друге, нова інформація, що одержується суб'єктом, повинна бути оригінальною й не дублювати вже наявні в культурі утворення (повторне відкриття диференціального числення може бути відкриттям для індивіда, але не для суспільства). По-третє, процес перекодування нової інформації, отриманої індивідом, і її “запис” на “стрічку культури” повинні задовольняти певним способам і нормам кодування й трансляції соціального досвіду, що історично склалися. Наприклад, індивідуальне бачення художника стає феноменом культури лише тоді, коли воно виражене в системі відповідної мови мистецтва, нова наукова теорія повинна бути представлена у вигляді тексту, що задовольняє прийняті в науці стандарти тощо.

Перетворення особових осяянь і фантазій в культурні феномени завжди вимагає вираження станів індивідуальної свідомості у формах мови, специфічної для тієї або іншої сфери культури, що історично розвиваються (науки, мистецтва, релігії і т.п.).

Така інформаційно-культурна модель суспільства добре узгоджується з розвиненими нами вище уявленнями про устрій і значущість для людини й суспільства інформаційних процесів. При цьому, в такій моделі нашу увагу привертають два принципові моменти, якими, на нашу думку, можна зрезюмувати попередні роздуми.

По-перше, дана модель дозволяє представити все суспільство як матеріальну систему, яка організована й функціонує на основі інформаційно-культурних обмінів, що є для неї такими ж фундаментальними, як і її речовинно-енергетичні обміни. Розлад (або дезорганізація) правильних культурно-інформаційних процесів усередині такої системи можуть стати для неї такими ж фатальними, як, наприклад, пошкодження генетичного коду, що регулює процеси життєдіяльності всередині живої клітини. По-друге, погоджуючись з В. Стюпіним [12], зацентруємо увагу лише на позитивному (нормальному) аспекті функціонування інформаційно-культурного механізму внутрішньосоціальних обмінів, тоді як не менший інтерес для розуміння проблеми інформаційної безпеки представляє і аналіз механізмів різного порушення правильного протікання внутрішньосоціальних інформаційно-культурних процесів.

Саме в рамках такого аналізу, на наш погляд, і можливо поглиблення розуміння інформаційно-культурного базису життєдіяльності соціуму.

Використана література

1. Левченко Л.Л. Філософські основи інформації / Л.Л. Левченко, Л.В. Яроцький. – Житомир : Полісся, 2007. – 176 с.
2. Человек и новые информационные технологии. Завтра начинается сегодня / [Б.М. Бим-Бад, М.А. Досиль и др.]. – СПб. : Речь, 2007. – 319 с.
3. Борисенко А.А. Природа информации / А.А. Борисенко. – Суми : Издательство СумГУ, 2006. – 212 с.
4. Бриллюэн Л.Н. Научная неопределенность и информация / Л.Н. Бриллюэн ; [пер. с англ. Т.А. Кузнецовой]. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2006. – 271 с.
5. Демин А.И. Парадигма дуализма. Пространство – время, информация – энергия / А.И. Демин. – М. : URSS. ЛКИ, 2007. – 318 с.
6. Принципы организации социальных систем: Теория и практика / [М.И. Сетров, А.В. Сулим, Г.Т. Паламарчук и др.] ; под ред. М.И. Сетрова. – Киев, Одесса : Вища школа, 1988. – 241 с.
7. Дзьобань О.П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності : монографія / О.П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2010. – 260 с.
8. Юзвизин И.И. Информациология или закономерности информационных процессов и технологий в микро- и макромирах Вселенной. – [3-е изд., испр. и доп.] / И.И. Юзвизин. – М. : Радио и связь, 1996. – 213 с.
9. Глушков В.М. Мышление и кибернетика // Вопросы философии. – 1963. – № 1. – С. 32-40.
10. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине ; [пер. с англ. под ред. и с предисл. Г.Н.Поварова]. – [2-е изд.]. – М. : Наука, 1983. – 343 с.
11. Ажажа В.Г., Белимов Г.С. К вопросу об информационной первооснове микро и макромиров Вселенной // Философские науки. – 2001. – № 1. – С. 35-44.
12. Степин В.С. Ненасилие как биологический и социокультурный феномен // Насилие и ненасилие: философия, политика, этика ; под ред. Р.Г. Апресяна. – М. : Фонд независимого радиовещания, 2003. – С. 34-48.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.324.8

БЕБИК В.М., доктор політичних наук, професор,
проректор Університету “Україна”,
голова Всеукраїнської асоціації політичних наук

ГЛОБАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, КОМУНІКАЦІЇ

***Анотація.** Розглядаються базові поняття, структура та соціальні комунікації глобального інформаційного суспільства.*

***Аннотация.** Рассматриваются базовые понятия, структура и социальные коммуникации глобального информационного общества.*

***Summary.** The basic terms, structures and social communications of global information society are considered.*

***Ключові слова:** глобальне інформаційне суспільство, структура інформаційного суспільства, соціальні комунікації в інформаційному суспільстві.*

Досліджуючи проблеми становлення глобального інформаційного суспільства, насамперед потрібно категоріально-методологічно визначитися з поняттям інформаційного суспільства, його структурою та системою соціальної комунікації.

Інформаційне суспільство: базові дефініції

На нашу думку, під інформаційним суспільством потрібно розуміти сучасне суспільство з високим рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробки та використання інформації), яке характеризується:

- здатністю якісно продукувати всю необхідну для життєдіяльності суспільства інформацію;
- наявністю розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства;
- високим рівнем доступності всіх членів суспільства необхідної інформації;
- великою часткою працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки.

Інформаційне суспільство характеризується визнанням інформації одним з найважливіших суспільних ресурсів, а інформаційний сектор економіки (виробництво, зберігання, обробка, передача і споживання інформації) є одним з найважливіших видів суспільної діяльності, який створює інформаційно-комунікаційну базу для формування глобального інформаційного суспільства та розвитку науково-технічного, соціально-економічного й освітньо-культурного прогресу.

Термін “інформаційне суспільство” виник у 80-х роках ХХ ст. і використовувався представниками різних наук (А. Турен, П. Серван-Шрайбер, М. Понятовський, М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас, Н. Луман, М. Мак-Люен, Д. Белл, А. Тоффлер, Д. Масуда) як сутнісна характеристика особливого виду постіндустріального суспільства. В якості основної умови його формування вони вбачали розвиток потужних і високотехнологічних глобальних інформаційних мереж [1, 5, 12, 14, 20, 23, 26]. Наприклад, Д. Белл і А. Тоффлер досліджували стан і тенденції розвитку суспільства під впливом інформації та інформатизації, а також – вплив останніх на процес переходу індустріального суспільства до інформаційного. А М. Мак-Люен прогнозував становлення глобального інформаційного суспільства у вигляді “глобального села”, в якому формується глобальна спільнота з

глобальною громадською думкою, що завдяки посередництву і підсиленню засобами масової комунікації все більше починає впливати на дії урядів і міжнародних інституцій.

Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зрештою, привів до підписання урядами “великої сімки” – найпотужніших держав світу (G-7) загальних принципів і цілей побудови глобального інформаційного суспільства, відображених в Окінавській хартії (Японія, 2000 р.) [1, 3, 26].

Світове наукове середовище відреагувало на це активною дискусією щодо ідеологічних аспектів становлення інформаційного суспільства як такого, і не тільки в контексті формування “глобального села”, а й через призму формування глобального уряду та нав’язуваних країнами “золотого мільярда” своїх ідеологем та цінностей країнам світової периферії.

В інформаційній та культурній сферах, на думку Г. Шиллера, це проявляється в реалізації концепцій медіа-імперіалізму та культурного імперіалізму. З цієї точки зору інформаційно-комунікаційна діяльність, керована інтересами транснаціональних корпорацій (ТНК), призводить до негативних системних явищ в інформаційно-культурній сфері у світовому масштабі.

Іншої думки з цього приводу дотримується Дж. Томлінсон, який заперечує однозначність і передбачуваність ідеологічних ефектів медіа-імперіалізму [3].

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався бурхливими процесами інформаційно-комунікаційної революції в глобальних, світових масштабах.

Унаслідок цього до традиційних ще в недалекому минулому видів засобів масової комунікації (наземного телебачення та радіомовлення, аудіомовлення, кіно, друкованих мас-медіа) додалися технологічно нові (супутникове, кабельне телебачення, телебачення високої чіткості зображення, мережі мульти-медіа з удосконаленим програмним забезпеченням).

Більше того, останнім часом і засоби міжперсональної комунікації, такі як мобільний телефон, телефакс, стають прозорими для втручання із зовні і вже зараховуються до мас-медіа (після прийняття в США “Телекомунікаційного акта” 1996 р.).

Відповідно до цього створюється принципово нова ситуація не тільки в специфіці соціальної комунікації на рівні мас-медіа – індивід, мас-медіа – група, мас-медіа – суспільство, а й у сфері міжнародних відносин.

Супутниковий, оптико-електронний, факс-модемний зв’язок, комп’ютеризація багатьох сфер життя значно спресували потоки інформації, що дало право філософу Г. Любе говорити про пришвидшення часу і скорочення сучасного.

До того ж запровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) дає все більше підстав говорити про формування єдиного світового простору і часу [3], що стає характерною ознакою глобального інформаційного суспільства.

Організаційною основою сучасного етапу становлення інформаційного суспільства дедалі більше стають комп’ютерні мультимедіа – організаційні структури, які поєднують в собі програмно-технологічні та програмно-технічні можливості текстового, звукового, графічного, мультиплікаційного і відеовідтворення інформації.

Запровадження мультимедійних ІКТ привело до створення інформаційних супермагістралей – інтегральних сукупностей глобальних, міжнародних, національних і локальних мереж супутникової, кабельної та наземної комунікації на основі елементів та ресурсів інформаційної інфраструктури.

До елементів інформаційної інфраструктури зараховують: комп’ютери з мультимедіа-додатками, бази даних, у тому числі на флеш-носіях та лазерних дисках, побутову електроніку.

До ресурсів інформаційної інфраструктури належать: інтерактивне програмування, інтерактивне телебачення, відео, ігри, мобільний зв'язок та багато інших сучасних технологій глобальної інформаційної сфери суспільства.

В цьому зв'язку важливим є поняття інформаційних потоків, які розглядаються як:

- цілеспрямований рух інформації з усіх сегментів суспільної сфери, який здійснюється усіма наявними інформаційно-комунікативними каналами від джерел до споживачів інформації (широке розуміння). До комунікаційних каналів у даному плані зараховують: мас-медіа, нові інформаційні технології, спортивні, політичні, економічні, культурні, освітні обміни, туризм, міграцію, персональні контакти тощо;
- цілеспрямований рух інформації, яка надходить насамперед медійними (відео-аудіальними і пресовими) і телекомунікаційними (зв'язок, комп'ютерні інформаційні системи та ін.) каналами комунікації (вужьке розуміння).

Цілеспрямований вплив інформаційних потоків сприяє здійсненню змін у природі та ресурсах влади, ідеологемах та цінностях, сприйнятті (індивідуумів, соціальних груп, суспільств), національних та міжнародних системах.

Зокрема, інформаційні потоки впливають:

- на індивідуальному рівні – на судження, культуру, освіту, роботу, відпочинок;
- на інституціональному – на політику, економіку, релігію;
- на груповому (соціальному, етнічному, професійному, віковому та ін.) – на ідентичність, мобілізацію, участь;
- на міждержавному – на співробітництво (конфлікт), ресурси, транснаціональні корпорації тощо.

Сучасний стан розвитку інформаційно-комунікаційних технологій призвів до того, що нині для користування Інтернетом зовсім не обов'язково мати комп'ютер, оскільки можна отримувати інформацію із “світової павутини” через мобільний телефонний зв'язок та систему кабельного чи супутникового телебачення з використанням відносно недорогих телевізійних приставок.

Проте, на думку деяких вчених-антиглобалістів, реальними наслідками розвитку інформаційного суспільства на базі новітніх ІКТ є не стільки створення глобального світу, скільки фіксування елітарного характеру нинішньої глобалізації. У цьому випадку йдеться про те, що Інтернет не тільки стає технологічною основою нового інформаційного суспільства, а й перетворюється на певний бар'єр (мовний, освітній, майновий, технологічний) для вступу до нього країн, що розвиваються [1, 3].

Глобальна суспільна сфера, що загалом складається, з одного боку, із суспільно-політичної, соціально-економічної та духовно-інтелектуальної сфер глобального суспільства, а з іншого боку, із сукупності національних суспільних сфер, з метою забезпечення своєї цілісності і керованості потребує здійснення відповідних заходів із самоорганізації та самоуправління глобального суспільного життя.

У цьому зв'язку політична, економічна та духовна системи глобального суспільства, яке активно формується на базі структур та мереж глобального інформаційного суспільства, повинні динамічно реагувати на зміни внутрішньої й зовнішньої ситуації. Відповідно до цього, у своєму функціонуванні вони постійно залежать від інформації про розвиток, що надходить із зовні, а також від власних структур.

В даному контексті ми й повинні розуміти, що соціальні комунікації є своєрідним інформаційно-комунікаційним полем глобального суспільного життя, що має соціальний характер, з'єднує всі компоненти суспільної сфери (політичні, економічні, духовні) та структурує відповідну суспільну (політичну, економічну, духовну) діяльність.

Наприклад, з погляду К. Дойча (Гарвардський університет, США), який використав під час аналізу політичної системи загальнокібернетичні ідеї Н. Вінера, політична система (у т.ч. глобальна – В.Б.) ніколи не перебуває у стані рівноваги, оскільки постійно бере участь у динамічних процесах. Політика та врядування досліджуються в цьому разі як процес управління та координації зусиль щодо досягнення певних цілей [2].

Наскільки повним є інформаційно-комунікаційне забезпечення діяльності політичної системи? Як вона реагує на зміну ситуації? Чи не запізнюється? Які можливості вона має щодо прогнозування, передбачення розвитку подій? Чи може вона адекватно впливати на небажані зміни?

Усе це – життєво важливі проблеми, які активно досліджуються такими авторами, як Дж. Бенігер [32], Д. Бродер [33], М. Власенко, С. Зорько та М. Сиротич [7], З. Вурмен [46], Ю. Габермас [36], Р. Ентман [35], І. Жилиєв [9], Дж. Кері [34], Дж. Лал [13], М. Мак-Люхан [38], Дж. Пауелл [39], Г. Почепцов [20-22], Г. Ріді [41], В. Різун [24], Л. Сабато [42], Дж. Спір [45], А. Уледов [27], М. Харгрівз [37], Р.-Ж. Шварценберг [44], М. Шрам [43] та ін.

Якість управлінських рішень, передбачення та випередження залежать від інформації, якою володіє як глобальна, так і будь-яка національна суспільна система в цілому. В іншому випадку, вони можуть мати серйозні проблеми через недостовірність або недостатність інформаційних даних.

Соціальна комунікація

В цьому зв'язку особливої ваги набуває відповідна (глобальна чи національна) система соціальної комунікації, в каналах якої здійснюється передача належної інформації.

У свою чергу, потребує уточнення й термін “соціальна комунікація”, під якою ми пропонуємо розглядати *процес передавання, переробки та прийняття соціальної інформації, здійснюваний суб'єктами та об'єктами (глобальної чи національної) суспільної сфери*.

Зрозуміло, що даний процес соціальної комунікації відбувається під час багатостороннього та різнорівневого обміну соціальною інформацією (якщо там є людина – процес набуває соціальності) між політичною, економічною та духовною сферами глобального суспільства та їх національними відповідниками.

Соціальна, і зокрема політична, комунікації життєво необхідні суспільній та політичній системам. А соціальний та політичний аналіз (і подальший прогноз) має враховувати проблеми інформації та соціальної й політичної комунікації в поєднанні з іншими проблемами, як це робиться в межах функціональної концепції дослідження суспільної сфери.

В рамках цієї концепції, наприклад, Г. Алмонд і Дж. Коулмен розглядали комунікацію з огляду на її гомогенність, мобільність, обсяги і спрямованість [1, 31].

Соціальна комунікація, як і будь-який вид іншої комунікації, може здійснюватися на рівні індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому, що визначає типологію соціальної комунікації за рівнем охоплення процесами соціальної комунікації.

Найвпливовішим видом соціальної комунікації, безумовно, є масова комунікація. На нашу думку, масова комунікація (або інформаційно-комунікаційна діяльність) є діяльністю соціального суб'єкта з виробництва й поширення соціальної інформації, націленої на формування суспільної свідомості суб'єктів та об'єктів суспільної сфери і відповідне спрямування їх (політичної, економічної, духовної) діяльності.

Ця діяльність здійснюється за допомогою специфічних суспільних інститутів – засобів масової комунікації.

Узагалі, суспільна (політична, економічна, духовна) та інша інформація (відповідно до наведеної вище типології соціальної комунікації) може передаватися трьома основними способами комунікації:

- засобами масової комунікації;
- суспільними організаціями;
- неформальними контактами.

У першому випадку йдеться про друковані (газети, журнали, книжки, плакати, листівки), аудіовізуальні (телебачення, радіо, мобільний зв'язок) або електронні (Інтернет) засоби масової комунікації (далі – ЗМК).

Проте, останнім часом ми дедалі більше спостерігаємо поєднання переваг згаданих вище традиційних видів ЗМК у так званих мульти-медіа ЗМК, котрі дозволяють комплексно продукувати, передавати і приймати інформацію за допомогою поліграфічних (друкованих), аудіовізуальних та Інтернет-технологій.

У другому випадку мають на увазі інформаційно-комунікаційні можливості глобальних і національних управлінських структур, які використовуються як двосторонні ланцюги обміну інформацією між глобальними правителями та підлеглими національними урядами і громадянами відповідних держав.

Процес соціальної комунікації через неформальні контакти характеризується двома ступенями передавання інформації. Аудиторія сприймає інформацію не безпосередньо від джерела інформації, а від лідерів громадської думки.

Отже, перша хвиля переважно впливає на лідерів громадської думки, а друга вже поширюється від них. Таким чином, останні є по суті ретрансляторами (їм, до речі, довіряють більше, ніж мас-медіа, оскільки знають безпосередньо).

І хоча спосіб неформальних контактів соціальної комунікації був найефективнішим у примітивних суспільствах, людський чинник, безумовно, буде одним із найважливіших і в глобальному суспільстві, оскільки безпосереднє спілкування між людьми важко замінити чимось більш ефективним.

Глобальна громадська думка формується насамперед під впливом глобальних мас-медіа, які діють в інтересах глобальних і підконтрольних ним національних правителів, намагаючись переконати більшість населення у правильності своїх дій і доцільності збереження існуючого соціального статус-кво.

У цьому контексті виокремлюють констатуючу (нейтральну) та спонукальну (яка закликає до певних дій) інформацію. Спонукальна інформація, у свою чергу, може бути спрямована на активізацію (“підштовхування” до дій у певному напрямі) і дестабілізацію (руйнування політичних структур, норм і форм поведінки або діяльності).

Якщо подивитися на соціальну інформацію з погляду використовуваних при трансляції останньої засобів аргументації, то можна виокремити логічне та емоційне переконання.

Логічне переконання орієнтується на раціональну, доказову, наукову аргументацію (не всім, до речі, доступну внаслідок різного рівня свідомості, культури і т. ін.).

Емоційне переконання покликане впливати на емоційний елемент людської психіки (тут сфера формуючого впливу, безумовно, є значно ширшою внаслідок фрагментації і несистемності отримуваної інформації та відповідного рівня суспільної свідомості). Мета – змінюючи систему ціннісних орієнтацій особистості, примусити її діяти в заданому пропагандистами напрямі.

Досліджуючи проблеми соціальної комунікації (глобальної та національної), варто перейти до формулювання певних узагальнень щодо визначення особливостей (принципів та функцій) відповідної культури соціальної комунікації.

Основні принципи соціальної комунікації:

- пріоритетність якостей і цінностей цієї культури (ієрархія);
- рівні права усіх громадян на отримання інформації (демократія);
- наближеність до загальнолюдської культури, культури відповідної нації, етносу, конфесії, класу тощо (ідентичність);
- урахування глобальних та національних морально-етичних норм (мораль).

Характер соціальної комунікації в суспільстві (глобальному чи національному), рівень її розвитку визначаються рівнем загальної культури відповідного суспільства, опосередковуються їх цінностями й нормами.

Але й соціальна комунікація як засіб існування й передавання цінностей і норм культури теж визначає рівень культури суспільства та особливості функціонування суспільної сфери.

З урахуванням особливостей функціонування суспільної сфери варто назвати й основні функції соціальної комунікації:

- поширення суспільних цінностей, знань, інформації;
- формування суспільної свідомості;
- поширення та розвиток соціокультурних норм, здійснення соціокультурного обміну;
- інтеграція та регулювання суспільних відносин, у т.ч. соціальних;
- підготовка та сприяння участі громадськості в суспільній діяльності.

Окрім того, зазначимо, що соціальна комунікація повинна бути засобом узгодження та координації суспільних інтересів на основі повного інформування громадян, поваги до прав і свобод особистості, демократичної політичної культури та свободи мас-медіа від владних та бізнесових структур (глобальних і національних).

Інформаційна влада і мас-медіа

Формування глобального інформаційного суспільства, широке впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій (супутникового та кабельного телебачення і радіо, мобільного зв'язку, мульти-медіа) актуалізували питання здійснення інформаційної влади на всіх рівнях глобального управління.

На нашу думку, інформаційна влада є здатністю власників інформації шляхом отримання, селекції, тлумачення, компоновання, продукування та поширення інформації впливати на формування суспільної свідомості та культури, спонукати суб'єктів суспільної сфери (політики, економіки, духовної сфери) до запрограмованих чи спонтанних дій у заданому напрямі.

Інформаційна влада може реалізовуватися через спеціалізовані засоби передавання інформації, які забезпечують єдність волі, цілісність і цілеспрямованість дій великої кількості людей і називаються мас-медіа, або ЗМК.

ЗМК є спеціалізованими установами для відкритого, публічного передавання будь-якої інформації будь-яким особам за допомогою спеціального технічного інструментарію.

До ЗМК належать друкована, аудіовізуальна, електронна преса, масові довідники, кіно-, відео-, аудіоносії інформації, супутникові, кабельні, комп'ютерні мережі – усе, що може нагромаджувати й передавати важливу для суспільного життя інформацію.

Оскільки йдеться про владний потенціал мас-медіа, неможливо обійтися без такого ключового поняття, як свобода преси.

З появою перших газет виникла проблема свободи преси, яка стає предметом полеміки, а згодом і загострюється у XVIII ст. у роки Французької буржуазної революції.

У ці часи була сформульована демократична буржуазна концепція свободи преси, яка ґрунтувалася на трьох основних тезах:

- відокремлення новин від коментарів;
- відкритість урядової інформації;
- відсутність цензури [4].

Свободу преси в сучасних умовах, напевно, варто розглядати як свободу діяльності ЗМК, оскільки поняття преси у ХХ ст. радикально змінилося.

Отже, свобода ЗМК є життєво необхідною умовою не лише для волевиявлення людьми своїх думок і прагнень. Без її реалізації, як стверджує Дж. Кін, годі й говорити про побудову громадянського суспільства, гарантування конституційності демократичного ладу [10].

У світі існують дві основні доктрини свободи ЗМК: західноєвропейська (на базі французької Декларації прав людини і громадянина) і північноамериканська (на базі американського “Білля про права”).

Звичайно, ці доктрини дуже осучаснилися, пройшовши, як свідчать такі дослідники, як Е. Деніс, Дж. Мерил [8], В. Корнхаузер [11], шлях від ліберального максималізму до соціальної відповідальності.

Щоправда, існує ще доктрина “свободи преси” – авторитарна, коли мас-медіа можуть говорити про те, що дозволяє влада (комунізм, націонал-соціалізм, радикал-конфесіоналізм). Проте це вже, на думку Ф. Хайека, мало поєднується зі словом “свобода” взагалі [28].

Мас-медіа є невід’ємною складовою механізму функціонування демократії, її ціннісних і нормативних засад. Саме ЗМК можуть допомогти індивіду вийти за межі його безпосереднього життєвого досвіду і включитися в політичну діяльність.

Для того щоб гарантувати можливість вільного отримання інформації, потрібно обмежити вплив влади та бізнесу на ЗМК, забезпечивши водночас контроль над їх діяльністю з боку суспільства [8, 11, 13].

Це можна зробити лише на основі розуміння соціальних функцій ЗМК:

- інформування громадян про найважливіші для них і влади події;
- освіти (доповнює діяльність спеціальних навчальних закладів – шкіл, технікумів, університетів, академій);
- критики й контролю, реалізація яких спирається на громадську думку та закон;
- артикуляції та інтеграції, що сприяє об’єднанню та згуртуванню суспільних інтересів, є умовою для формування впливової опозиції;
- мобілізації, що спонукає людей до певних політичних дій (або свідомої бездіяльності);
- інновації, що виявляється в ініціюванні політичних змін шляхом постановки важливих проблем перед владою й громадськістю;
- формування громадської думки з ключових питань суспільного життя;
- оперативну, що полягає в обслуговуванні ЗМК політики певних партій, громадських рухів, соціальних груп [17].

Як зазначалося, основними етапами інформаційного процесу є отримання, добір, тлумачення, коментування і розповсюдження інформації.

Одним із найважливіших засобів політичного впливу ЗМК є продукування та добір інформації, які здійснюються відповідно до політичних симпатій власників і керівників ЗМК та ринкових критеріїв формування інформаційної політики мас-медіа.

Мас-медіа можуть бути не тільки важливим засобом інформування населення. Досвід показує, що ЗМК активно використовуються правлячою політичною, економічною та духовною елітою суспільства (глобального та національного) для соціального та політичного маніпулювання.

А задля цього не тільки відповідним чином підбираються й підтасовуються факти, замовчується інформація, поширюється брехня, а й застосовуються прийоми напів-

правди, фрагментації в потрібному контексті інформації, навішуються ярлики [15; 17; 22; 24].

Окремо зазначимо, що мас-медіа можуть бути приватними, державними та суспільно-правовими. А структура ЗМК у цьому контексті в кожній країні може бути різною.

Головне полягає в тому, щоб усі вони мали рівні права, а інформаційний простір не був надмірно монополізований. Лише тоді ми зможемо говорити про інформаційну владу як відносно рівноправну четверту владу поряд із законодавчою, виконавчою та судовою владою, що існують у даному суспільстві.

Висновки.

Насамкінець зауважимо, що формування глобального інформаційного суспільства створює об'єктивні умови для розбудови глобальної держави та глобального громадянського суспільства, які дедалі більше впливають на розвиток держав-націй, національних моделей громадянського суспільства та національних моделей соціальної комунікації.

І ці модерні інформаційно-комунікаційні реалії вимагають посилення ролі протидії держав-націй і національних моделей громадянського суспільства авторитарним тенденціям глобальної держави і глобального уряду та здійснення реального захисту національної соціокультурної системи, зокрема, національної системи соціальних комунікацій.

Використана література

1. Бебик В. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рілейшнз / В. Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 440 с.
2. Бебик В. Політологія: наука і навчальна дисципліна / В. Бебик. – К. : Каравела, 2009. – 496 с.
3. Бебик В. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика / В. Бебик, С. Шергін, Л. Дегтерьова. – К. : Університет “Україна”, 2006. – 208 с.
4. Буржуазные теории журналистики: критический анализ ; под ред. Засурского Я.И. – М. : Мысль, 1980. – 253 с.
5. Ваттимо Дж. Прозрачное общество / Дж. Ваттимо. – М. : Логос, 2002. – 128 с.
6. Висоцький О. Комунікація як компонента легітимаційної політики // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 24-34.
7. Власенко Н.А., Зорько С.В., Сиротич М.Р. Україна на шляху до інформаційного суспільства: проблеми та здобутки. Інформаційно-аналітичний огляд Національного інституту стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 1995. – № 5.
8. Дэннис Э., Мэррилл Дж. Беседы о масс-медиа / Э. Дэннис, Дж. Мэррилл ; [пер. с англ.]. – М. : Вагриус, 1997. – 384 с.
9. Жиляев І.Б. Інформаційно-комунікаційні технології як державний пріоритет // Проблеми науки . – 2003. – № 8. – С. 3.
10. Кін Дж. Мас-медіа і демократія / Дж. Кін ; [пер. з англ.]. – К., 1999. – С. 102.
11. Корнхаузер В. Політика масового суспільства // Політологічні читання. – 1992. – № 1.
12. Краткий словарь по социологии ; под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. – М. : Политиздат, 1988. – 479 с.
13. Лалл Джеймс. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Джеймс Лалл. – К., 2002.
14. Овчаров А. Вплив соціально-психологічних технологій на соціальне середовище // Соціальна психологія. – 2008. – №6. – С. 34-42.
15. Ольшанский Д. Политический PR / Д. Ольшанский. – Спб.: Питер, 2003. – 544 с.
16. Орбан-Лембрик Л. Соціальна поведінка як спосіб вияву активності особистості // Соціальна психологія. – № 5. – 2004. – С. 12-19.

17. Попов Н.П. Индустрия образов. Идеологические функции средств массовой информации в США / Н.П. Попов. – М. : Политиздат, 1986. – 144 с.
18. Поршнева Б. Социальная психология и история / Б. Поршнева. – [2-е изд., доп. и испр.]. – М. : Наука, 1979. – 235 с.
19. Почепцов Г. Паблік рилейшнз для професіоналов / Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук : Ваклер, 2005. – 638 с.
20. Почепцов Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – К.: Видавничий центр “Київський університет”, 1999. – 308 с.
21. Почепцов Г. Тоталитарный человек / Г. Почепцов. – К. : Глобус, 1994. – 151 с.
22. Присяжнюк М. Використання нейролінгвістичного програмування для маніпулювання свідомістю // Соціальна психологія. – 2008. – № 5. – С. 137-141.
23. Проблеми та реалії інформаційного суспільства в умовах глобалізації ; за ред. В. Бебика та О. Барно. – Кіровоград, 2008. – 118 с.
24. Різун В.В. Правда і кривда: історія взаємин з точки зору медіа освіти // Соціальна психологія. – 2008. – № 2. – С. 60-70.
25. Сіленко А.О. Електронна Україна // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3. – С. 40-55.
26. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / автор-составитель В.А. Ильганаева. – Х. : “Городская типография”, 2009. – 392 с.
27. Уледов А. Общественная психология и идеология. – М. : Мысль, 1985. – 268 с.
28. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
29. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием ; [пер. с англ.; науч. ред. Я.Н. Засурский]. – М.: Мысль, 1980. – 326 с.
30. Adorno Th. W. The Authoritarian Personality. – N.Y., 1950. – 275 p.
31. Almond G. Comparative political system// Journal of Politics. – Gainesville, 1956, vol.18. – № 3. – P. 391-409.
32. Benigar J. R. Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1986. – 493 p.
33. Broder D. How Press Secrecy Backfired on Reagan // Washington Post. – 1987. – 22 March.
34. Carey J. Communication as Culture: Essays on Media and Society. – N.Y.: Unwin/Hyman, 1989. – P. 309.
35. Entman R. M. Democracy Without Citizens: Media and the Decay of American Politics. – N. Y., 1989.
36. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. – Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 305 p.
37. Handbooks of Administrative Communication. – N. Y., 1997.
38. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. London: Routledge, 1994. – 359 p.
39. Powell J. The President and the Press. – Washington: D. C., 1981.
40. PR в органах державної влади та місцевого самоврядування ; за ред. В. Бебика та С. Куніцина. – К., 2003. – 240 с.
41. Reedy G. The White House: The Media and the Man in the Middle // Three Press Secretaries on the Presidency and the Press. – Lanham, 1983.
42. Sabato L. J. Feeding Frenzy: How Attack Journalism Has Transformed American Politics. – N.Y. : Free Press, 1991. – 306 p.
43. Schram M. The Great American Video Game: Presidential Politics in the Television Age. – N. Y., 1987.
44. Schwartzberg R.-J. Sociologie Politique. – Paris : Montchrestien, 1988. – 566 p.
45. Spear J. C. Presidents and the Press: The Nixon Legacy. – Cambridge : MIT, 1984. – 349 p.
46. Wurman R. S. Information Anxiety. – N. Y. : Doubleday, 1989. – P. 294.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 007:659.4

БЕРЕЗЕНКО В.М., кандидат філологічних наук, докторант Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ЗВ'ЯЗОК З ГРОМАДСЬКІСТЮ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ КОМУНІКАЦІЙ

***Анотація.** Про врахування системного характеру комунікації, що зумовлює активну взаємодію елементів комунікаційного менеджменту.*

***Аннотация.** Об учете системного характера коммуникации, что предопределяет активное взаимодействие элементов коммуникационного менеджмента.*

***Summary.** On the account of system character of communication, that leads to active cooperation of elements of communication management.*

***Ключові слова:** зв'язок з громадськістю, комунікація, менеджмент, стратегія.*

Однією з актуальних проблем сучасної науки про “зв'язок з громадськістю” (далі – “паблік рілейшнз” – ПР) є необхідність обґрунтування важливості сприйняття ПР як стратегічного менеджменту комунікацій, завданням якого є оптимізація комунікативних процесів, прийняття соціально значущих управлінських рішень, встановлення конструктивних відносин між організацією та громадськістю, створення сприятливого соціально-психологічного клімату у внутрішньому середовищі організації, здійснення соціально-психологічної оцінки реакції громадськості на діяльність організації.

Сучасний стан інформаційного простору українського суспільства характеризується підвищеною увагою до феномену ПР. Це знаходить підтвердження в появі великої кількості видань, присвячених ПР, – як перекладних, так і вітчизняних, як науково-теоретичного, так і прикладного характеру.

У цілому, існуючі по темі ПР роботи витримані відповідно до трьох основних підходів: генетичного, теоретичного і прикладного (технологічного). У багатьох роботах ці підходи застосовані комплексно, в певному поєднанні. Генетичний підхід найбільш послідовно реалізований в роботах Г. Почепцова, які характеризують світовий досвід ПР, дисертаційному дослідженні А. Векслер, присвяченому історії становлення ПР, а також у роботах Т. Лебедевої, Г. Іванченко та ін. Теоретичний підхід, що розкриває сутність і структуру ПР, специфіку функціонування моделей ПР та соціальне призначення ПР як наукової дисципліни, домінує в роботах С. Блека, Дж. Грюніга і Т. Ханта, В. Ганжина, Л. Невзліна, Є. Блажнова, А. Чумікова, М. Шишкіної, І. Яковлева та інших авторів. Так, наприклад, у книзі М. Шишкіної “Паблік рілейшнз у системі соціального управління” [1] вперше дається обґрунтування інституційного трактування ПР, виділяються соціальні функції і механізми включення зв'язків з громадськістю в систему соціального управління. Автор також дає ім'я новій науці – “піарології”, предметом якої є соціальні практики, спрямовані на виробництво і відтворення ефективних публічних комунікацій та оптимізацію інформаційної взаємодії між соціальними суб'єктами і їх цільовими групами.

Важливе місце на стику генетичного, теоретичного та технологічного підходів до ПР займають роботи А. Чумікова. У своїх роботах А. Чуміков дає аналіз визначень “паблік рілейшнз”, норм і принципів ПР-діяльності, обґрунтовує місію ПР-діяльності, що реалізовується в гармонізації соціального середовища, і розкриває зміст процедурних технологій ПР [2].

Прикладний (технологічний) підхід є найбільш поширеним у літературі, тому що присвячений практиці ПР. У цьому плані характерні роботи В. Мойсеєва, І. Альшиної, В. Бебика, І. Вікентьєва, В. Волкової, Д. Доті, В. Королька, Т. Лебедевої, В. Музиканта, В. Моїсеєва, М. Ожевана, І. Синяєва, І. Слісаренка, Г. Тульчинського, О. Шевченко, А. Яковця та інших авторів.

Важливість дослідження проблем ПР у контексті стратегічного управління комунікаціями зумовлена насамперед тим, що в сучасних умовах актуально все, що має відношення до розвитку суспільства, еволюції ринкових механізмів, становлення політичного мислення, закономірностей їх генезису, функціонування та розвитку. Тим не менш, реальна проблема, яка встає перед дослідником, – це не проста констатація актуальності дослідження ПР, а виявлення найбільш перспективних напрямів його вивчення. Таким перспективним напрямом, на наш погляд, має стати розуміння ПР як стратегічного менеджменту комунікацій з громадськістю.

Система ПР – це система соціальних процесів і явищ, яка має складний, суперечливий характер. Тому дослідження, адекватні її структурі і функціям, мають бути міждисциплінарними. Вони можуть і повинні містити поняття, закони і принципи, наприклад, соціології, політології, соціальної психології, теорії, маркетингу і, звичайно, менеджменту. На наше глибоке переконання, ПР у найближчий час має стати предметом міждисциплінарних досліджень, розвиток яких приведе до необхідності створення цілісної, інтегральної концепції, здатної об'єднати і скоординувати зусилля представників різних суспільних наук. Актуальність даної тези зумовлена соціальним замовленням, формулювання і виявлення якого поступово знаходить втілення в роботах сучасних вчених: фахівців у галузі масових комунікацій, соціологів, психологів, політологів, навіть економістів.

Це завдання здатний вирішити, на наш погляд, комплексний підхід, що вбирає в себе знання про суспільні групи і процеси, які накопичені такими науками, як масова комунікація, соціологія, політологія, психологія, управління і т.д. Виявлення специфіки комплексного підходу, який має використовуватися в процесі вивчення феномену ПР, вимагає, в свою чергу, порівняння його з підходами, що застосовуються в інших дисциплінах: соціології, політології, психології та менеджменті.

Отже, вивчення феномену ПР на межі таких наук, як соціальні комунікації і менеджмент зумовлено необхідністю конструювання інноваційних моделей соціального управління, що визначають стратегії цивілізованого спілкування, які, в свою чергу, впливають на конфігурацію комунікативного простору. На наш погляд, вивченню терміново підлягають теоретичні і практичні аспекти зазначеної теми, розробка яких пов'язана із впровадженням і застосуванням в українському суспільстві принципів діалогізму, толерантності в гуманітарному і соціальному знанні.

Як відомо, проблеми соціального управління і керованості суспільного життя були актуальні для всієї історії людства, але ніколи ці проблеми не позначалися так різко, як у ХХ-ХХІ століттях. Виникнення ПР було спрямовано на створення сприятливого соціального середовища і пов'язане з необхідністю появи інноваційної моделі діалогового управління, яка йде на зміну інститутів і механізмів, що діють на принципах монологізму. Але є особлива складність у сприйнятті феномену ПР українським суспільством. Вона полягає в тому, що на відміну від країн Заходу, де інститут ПР давно склався і успішно функціонує в кількох моделях, становлення ПР в Україні супроводжується недовірою, пов'язаною зі сприйняттям його як системи витончених маніпуляцій, обману, зловживань фахівців у цій галузі, що використовують “брудні технології”, тоді як цивілізована практика ПР не тільки ув'язується з сучасними

технологіями, а й передбачає їх застосування з жорсткою регламентацією, дотриманням особливих професійних норм. Виходячи з розуміння того, що ПР необхідний для створення альтернативних державним каналів впливу на громадську думку, система ПР має стати важливим чинником формування громадянського суспільства, зокрема українського суспільства, для нейтралізації властивих йому крайнощів поглядів.

Традиційно ПР розуміється як управлінська діяльність, метою якої є встановлення взаємовигідних відносин між державними чи приватними структурами та громадськістю. Управління, якщо розуміється в широкому сенсі, передбачає встановлення і підтримання оптимальних ділових відносин і творчих зв'язків в ієрархічній структурі суб'єкта зв'язків з громадськістю. У прагматичному аспекті у багатьох науково-практичних дослідженнях сфери ПР підкреслюється вміння впливати на громадську думку в інтересах фірми, установи, організації, компанії, політичної сили або соціального фонду таким чином, який переконує споживача, що їх діяльність здійснюється насамперед заради її благополуччя, комфорту, економії часу і т.п. Але проблема в тому, що частіше за все не береться до уваги стратегічний характер даної діяльності.

Термін “стратегічний менеджмент” був введений в ужиток на стику 60-70-х рр. ХХ ст. для того, щоб відбивати відмінність управління, здійснюваного на вищому рівні, від управління поточного. “У 1965 році І. Ансофф піддав сумніву колишні методи довгострокового планування і запропонував модель стратегічного планування. Хоча у створення стратегічного менеджменту зробили внесок численні автори, до піонерів відносять Альфреда Чандлера (Alfred D. Chandler, Jr.), Філіпа Зельцника (Philip Selznik), Ігоря Ансоффа (Igor Ansoff) і Пітера Друкера (Peter Drucker)” [3].

Що об'єднує стратегічний менеджмент з ПР?

По-перше, в сучасній літературі стратегічний менеджмент розглядається як одна з функцій управління, яка поширюється на довгострокові цілі і дії компанії [3 – 6]. Формулювання стратегії та її чіткої інструментарій є ядром управління і важливою ознакою ефективного менеджменту компанії.

ПР слід розглядати як стратегічний менеджмент комунікацій саме тому, що він передбачає розробку і реалізацію дій, які ведуть, насамперед, до довгострокового перевищення рівня результативності діяльності організації, фірми чи підприємства над рівнем конкурентів. Стратегія в ПР – це образ організаційних дій і керуючих підходів, що використовуються для досягнення організаційних завдань і цілей організації. ПР як комунікаційна стратегія будь-якої організації має бути взаємопов'язаним комплексом довгострокових заходів або підходів в ім'я зміцнення життєздатності та могутності організації по відношенню до її конкурентів [7]. Стратегія організації по суті розглядається як набір правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності. І стратегічний менеджмент, і ПР (встановлення зв'язків з громадськістю) зазвичай розглядаються як сукупність п'яти взаємопов'язаних процесів: аналіз середовища (зовнішнього і внутрішнього), визначення місії і цілей, аналіз і вибір стратегії, реалізація стратегії, оцінка і контроль виконання стратегії.

По-друге, сучасна наука виділяє десять принципово відмінних систем знань про стратегічний менеджмент, що носять назви “Школи стратегічного менеджменту”: школа дизайну – формування стратегії як процес осмислення; школа планування – формування стратегії як формальний процес; школа позиціонування – формування стратегії як аналітичний процес; школа підприємництва – формування стратегії як процес передбачення; когнітивна школа – формування стратегії як ментальний процес; школа навчання – формування стратегії як процес розвитку; школа влади – формування стратегії як процес ведення переговорів; школа культури – формування стратегії як колективний

процес; школа зовнішнього середовища – формування стратегії як реактивний процес; школа конфігурації – формування стратегії як процес трансформації. Майже кожна зі шкіл розглядає актуальну для встановлення зв'язків з громадськістю проблему.

По-третє, розглянемо принципи стратегічного управління, які є актуальними і для сфери комунікації. Ці принципи повинні стати для сьогоденних суб'єктів масово-комунікаційної сфери аксіомою професійної діяльності, що дало б змогу реабілітувати ПР в очах громадськості і зробити її важливим інструментом регулювання й управління суспільними відносинами за допомогою інформаційних методів. Передусім, це відкритість, яка розуміється як взаємодовіра, що дає ліпший результат ніж найефективніші організаційні системи. Відкритість – це визнання того, що найбільш результативними є безпосередні, неформалізовані контакти. По-друге, це комплексний підхід, що передбачає вирішення проблем, а не лише виконання функцій, ставлення до організації, компанії, фірми або будь-якого іншого суб'єкта ПР як до частини навколишнього середовища, яка є сукупністю шансів і загроз та визначає їх досягнення. І що, на наш погляд, найважливіше – визнання того, що для розвитку організації важливо не лише досягнення економічного успіху, а й розвиток людини. По-третє, це орієнтація на майбутнє, тобто визнання того, що прогрес як вираження розвитку важливіший, ніж просто виживання, що вирішення проблем сьогодення має бути з точки зору розуміння майбутнього. По-четверте, це творчий підхід, а саме – повне ефективне використання людських знань важливіше, ніж використання матеріальних ресурсів, пошук і підтримка лідерів, розвиток у людини почуття необхідності досягнень і ствердження у роботі. По-п'яте, орієнтація на результати, що передбачає прийняття у якості основного критерію оцінку досягнених результатів, а не виконуваних функцій, дипломів або характерних рис особистості, отримання багатства працею, а не шляхом розширення формальних повноважень і компетенції. І, по-шосте, спільна діяльність: “Ми шукаємо партнерів” замість закону джунглів і дій поодинці, пошук консенсусу (згоди), ведення переговорів, орієнтування організаційних форм, процедур і методів на спільну діяльність, а не на забезпечення домінування або на захист займаних позицій [5]. Так, зміст ПР-зусиль все більше зміщується від впливу на середовище до його вивчення і залучення отриманої інформації для управління. “Увага фахівців ПР переходить від “виходу” до “входу” соціальної системи... – справедливо зауважує російський дослідник І. Яковлев. – ПР починає входити в “серцевину”, тобто в менеджмент організації, впливаючи на вироблення її стратегії і політики, все частіше беручи участь у виробленні і прийнятті рішень” [8, 74].

По-четверте, також важливо зазначити, що стратегічні рішення в комунікації частіше за все засновані на інтуїції і досвіді фахівця з ПР, який виконуватиме роль стратега, тому що розрахувати логічно всі можливості та варіанти розвитку ситуації конкурування неможливо. Для того щоб “процес стратегічного планування” не перетворився на бюрократичні процедури і втрату ініціативи в конкуруванні, можливо, слід залучати “радників” – групу з розробки й аналізу можливостей та стратегій. Тим не менш, відповідальність та ініціатива залишається за ПР-фахівцем, який має досягати стратегічної мети – мети, при досягненні якої компанія радикально і безповоротно змінює ситуацію конкурування на свою користь.

По-п'яте, застосування ПР як стратегічного менеджменту передбачає врахування системного характеру комунікації, який зумовлює активну взаємодію елементів комунікаційного менеджменту процесу взаємодії з навколишнім середовищем, а також існуючої системи норм і цінностей (її називають по-різному – ідеологія, філософія, корпоративна культура або кредо), за якою більшість соціальних суб'єктів ґрунтують

комунікації з громадськістю. Сутність стратегічного управління та місце в ньому комунікацій з громадськістю як чинника оптимізації управлінських рішень та інструменту формування сприйняття зв'язків з громадськістю широкими колами громадськості, зокрема, підкреслює, що для підвищення рівня соціальної організованості й керованості суспільства, його розвитку і забезпечення демократичних форм контролю та зворотного зв'язку необхідна реалізація у ньому демократичних принципів. Тому стратегічне управління сучасними комунікаціями повинно базуватися на визначенні того, що зв'язки з громадськістю – це двостороння комунікація, котра не лише впливає на суспільство, а й сприяє тим чи іншим суб'єктам комунікаційного процесу адаптуватися до потреб інформаційної демократизації. Одним з інструментів досягнення взаєморозуміння є стратегічна ПР-діяльність, яка у практиці суспільного життя виконує важливу функцію політичної культури громадської думки, визначення і здійснення політики на основі громадських інтересів.

Отже, сьогодні повинна стати дуже актуальною думка про те, що ПР – різновид стратегічного менеджменту, в якому на основі точної і вичерпної інформації, отриманої у результаті аналізу тенденцій політичного, соціально-економічного, психологічного розвитку країни (регіону, галузей економіки, сфер діяльності, фірм (організацій) та ін.), дотримання етичних норм і громадських інтересів планомірно реалізують соціально-технологічні та інформаційні заходи зі встановлення усвідомлених, гармонійних і взаємовигідних зв'язків між суб'єктами соціальної діяльності, між ними і громадськістю (її групами), владою задля впливу на громадську думку та прийняття рішень в процесі соціального управління і досягнення обопільної довіри і вигоди.

Висновки.

Потреба у вирішенні проблеми гармонізації соціальних відносин, впровадження толерантності та встановлення двосторонньої комунікації між всіма учасниками процесу, що неминуче йде на зміну принципам односторонніх асиметричних зв'язків і взаємодій, актуалізує визначення і сприйняття сучасним діловим світом ПР як стратегічного менеджменту комунікаціями сучасної організації або будь-якого іншого суб'єкта ПР.

Використана література

1. Шишкіна М.А. Паблік рилейшнз в системі соціального управління / М.А. Шишкіна. – СПб. : Паллада-медіа / СЗРЦ Русич, 2002. – 444 с.
2. Чумиков А. Связи с общественностью : учебное пособие / А. Чумиков. – М : Дело, 2001. – 296 с.
3. Виханский О.С. Стратегическое управление / О.С. Виханский. – М. : Экономистъ, 2006. – 293 с.
4. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 416 с.
5. Стратегический инновационный менеджмент : учебное пособие / Г.Я. Гольдштейн. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2004. – 267 с.
6. Гольдштейн Г.Я. Стратегический менеджмент : учебное пособие / Г.Я. Гольдштейн. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2003. – 94 с.
7. Гурков И.Б. Стратегический менеджмент организации / И.Б. Гурков. – М. : ТЕИС, 2004. – 239 с.
8. Яковлев И.Л. Паблік рилейшнз в организациях : учебно-справочное пособие / И.Л. Яковлев. – СПб. : Петрополис, 1995. – 147 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 007:304:08

МАХІНОВ В.М., кандидат педагогічних наук,
професор Університету “Україна”

ОСВІТА ТА СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: ПРІОРИТЕТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ

***Анотація.** У статті зроблена спроба проаналізувати пріоритети соціокультурної парадигми освіти, в контексті якої представлена проблема підготовки майбутнього педагога до особистісно орієнтованого виховання школярів. Подана порівняльна характеристика гуманістичної та традиційної парадигм вузівської підготовки педагога. Здійснено аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми соціокультури та показано її зв'язок із соціальними комунікаціями.*

***Аннотація.** В статті предпринята попытка проаналізувати пріоритети соціокультурної парадигми образования, в контексте которой осмысляется проблема подготовки будущего учителя к личностно ориентированному воспитанию школьников. Дана сравнительная характеристика гуманистической и традиционной парадигм вузовской подготовки педагога. Осуществлен анализ психолого-педагогических исследований проблемы социокультуры и показана ее связь с социальными коммуникациями.*

***Summary.** The article attempts to analyze the priorities of socio-cultural paradigm of education, which is conceptualized in the context of the problem of preparing future teachers to learner-centered education of scholars. Comparative characteristics of the humanistic and traditional paradigms of university teacher training are presented. The psychology-pedagogical researches of the problem in socio-culture and its connection with social communications are analyzed.*

***Ключові слова:** традиційна парадигма підготовки, гуманістична парадигма підготовки, культуровідповідний підхід, антропологічний підхід, особистісно орієнтоване виховання, соціокультурна компетенція майбутнього вчителя та соціальні комунікації.*

***Постановка проблеми.** Сучасний світ швидко змінюється, стає дедалі складнішим і різноманітнішим, глобалізованим і постіндустріальним. Сьогодні відбуваються масштабні й глибокі зміни як у самій українській культурі, так і в суспільстві, що є її носієм і творцем, а також – у навколишньому світі, до якого ми й наша культура нині є відкритими, як ніколи раніше.*

Останніми десятиріччями у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі достатньо широко обговорюється проблема зміни освітньої парадигми [2, 4, 7, 9]. Існуючу когнітивно орієнтовану парадигму освіти передбачається змінити на особистісно орієнтовану. Головною умовою таких змін виступає: соціокультурний процес. В умовах розбудови держави, національної школи суттєво підвищені соціально-педагогічні вимоги до рівня готовності випускників педагогічних навчальних закладів до професійної діяльності. Підходи до розв'язання проблем сучасної педагогічної науки висвітлені в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. Головною метою сучасної освіти та виховання визначено забезпечення пріоритетності розвитку людини.

Мета і головні завдання статті полягають у виявленні системної динаміки процесів соціокультурного інтегрування суспільства, в аналізі їх прояву на структурно-конфігуративному рівні соціокультурного цілого, на різностадійних рівнях перетворень соціокультурної моделі підготовки майбутніх фахівців.

***Виклад основного матеріалу.** Для сучасного гуманітарного знання все більш характерно репрезентується соціокомунікативний дискурс. В його основі лежить практично*

раціоналізоване когнітивне знання і комунікативні дії. Це інтелектуальний дискурс соціокультурного спілкування в культурно-інформаційній суспільній системі, що зараз формується у найбільш розвинених країнах світу [3, с. 77]. За відповідних передумов вона може перетворитись на гуманізоване суспільство, побудоване на соціокомунікативних відносинах та інституціях громадянського суспільства. Інтерспілкування суб'єктів націлене на досягнення їх певного взаєморозуміння, узгодженості і згоди між комунікативними партнерами: “комунікативний розум піддає себе випробуванню на здібність його як сили до інтерсуб'єктивного взаєморозуміння і взаємного визнання” [1]. Тому комунікативна дія у її гуманітарно-когнітивному визначенні практичного знання має більш ціннісно-смісловий доцільний характер, ніж раціоналізовано-цілеспрямований. В синтезі можна бачити, що в новій культурно-інформаційній суспільній системі на гуманітарно-ціннісних засадах формується когнітивно-методологічний світогляд “процедурної реальності” раціонально гуманізованого суспільства. В ньому звичайний “історичний дискурс”, за М. Фуко, змінюється на “інтелектуальний дискурс”, “формації понять”, “археологію і історію ідей” [2]. За думкою М. Фуко, комунікативні твердження, перетворені в дискурсивні поєднання, змінюють всю герменевтику суспільства, повертають йому гуманітарні початки, змінюють фундаментальне співвідношення влади і знання, переміщують проблеми політичного управління суспільством у сферу гуманітарних наук. З цим люди опановують здібність до самоврядування через комунікацію і знання [3]. Але, щоб подібне відбулось реально, в суспільній культурно-інформаційній системі повинні бути сформовані відповідні соціокомунікативні інститути, які релевантні рівню гуманізації суспільства та його соціальному інтелекту. Ф. Гаєк одним із перших порушив питання про “інститути свободи” та про “творчий потенціал вільної цивілізації”. Нова суспільна система, за Ф. Гаєком, повинна бути такою, щоб “підвищення ролі інтелектуальної свободи” не здійснювалось “коштом зниження ролі свободи дії”. При цьому дослідник звертає увагу: якщо “ми можемо відстежувати інтелектуальні процеси, що призводять до нової ідеї, то навряд чи зможемо колись відновити послідовність і комбінацію тих обставин, які не призвели до надбання очевидних знань; ми навряд чи зможемо колись відновити придатні звички та майстерність, використані шанси та можливості” [4].

Проблема соціокультурного ідентифікування освіти як способу пізнання динаміки процесів об'єднання соціальних і культурних форм функціонування соціуму набуває дедалі більшого значення у наукових дискусіях та практично спрямованих дослідженнях. Окремі аспекти проблеми соціокультурної підготовки майбутніх фахівців висвітлювалися в контексті педагогічних, соціально-філософських, історико-філософських робіт з вітчизняної та зарубіжної наукової літератури:

- у дослідженні особливостей особистісної соціокультурної ідентифікації (З. Фрейд, Е. Гуссерль, К. Ясперс, М. Хайдеггер, Е. Фромм, Ж. Дерріда, П. Рікер, Дж. Глувер, Ю. Хабермас, С. Кримський, В. Табачковський, О. Трубіна, Л. Козименко, Л. Солонько, С. Крилова, Ю. Шинкаренко, В. Фадеев);

- у дискурсі соціальних і культурних ідентифікацій та соціокультурної ідентифікації особистості, соціальних груп суспільства (Д. Хауелл, М. Беррі, Ф. Вейкман, О. Вудсайд, В. Перес-Діас, Ш. Поллок, С. Субрахманіам, Б. Віттрок, Ш. Ейзенштадт, В. Шлюхтер, Ю. Бромлей, В. Лісовий, О. Проценко, В. Малахов, А. Циганков, Д. Гинев, Ф. Кессіді, П. Гуревич, П. Гнатенко, В. Павленко, А. Якимович, С. Легеза, Ю. Арутюнян, Л. Скворцов, Т. Воропай, Г. Фесенко, П. Булавіна, О. Карпухін, А. Маршак, І. Старовойтова);

- в аналізі західних та вітчизняних проектів моделювання соціокультурної компетенції, постмодерної й модерної культури, теоріях цивілізаційних моделей сучасності

(Р. Арон, Ж. Еллюль, Л. Мемфорд, Е. Фромм, Г. Маркузе, Д. Белл, Е. Тоффлер, Д. Лайон, Й. Масуда, Ю. Хабермас, К.-О. Апель, М. Рідель, П. Козловський, М. Лапін, І. Пригожин, І. Стенгерс, Ю. Павленко, С. Кримський, Ю. Пахомов, В. Лекторський, В. Іноземцев, В. Федотова, Л. Ситниченко, О. Соболев, В. Окорочков, Р. Зимовець, І. Хоменко, С. Лещев);

- в обґрунтуванні соціокультурних засад науки, освіти, права, політики, моралі (А. Гусейнов, М. Степанянц, Т. Пархоменко, Г. Ленк, Л. Дротянко);

- в дослідженні соціокультурної динаміки суспільства, проблем соціокультурогенезу, соціокультурних трансформацій, криз, реформацій, соціодинаміки культури (В. Андрущенко, М. Михальченко, О. Ахієзер, А. Моль, Н. Лапін, Т. Кузнецова, В. Пронякін, А. Демидов, З. Голенкова, Е. Шитханян, Н. Печерських, В. Кремень, В. Ткаченко, О. Плаксина).

Однак концепція соціокультурного виміру суспільних реальностей підготовки фахівців залишається недовершеною і відкритою. А значить, актуалізується необхідність створення цілісної системно-динамічної моделі соціокультурного об'єднання суспільства та вивчення динамічно-циклічних особливостей взаємодії соціальних й культурних форм такої підготовки.

Уже з другої половини минулого століття відбувалися масштабні, глибокі якісні зміни в економіках найрозвиненіших країн, поволі набуваючи всесвітнього характеру завдяки процесам глобалізації (технологічної, фінансово-економічної, медіальної, ідеологічної). Розвиток міжнародної економіки сьогодні визначає сфера так званої “економіки знань”, у тому числі культурні або ж креативні індустрії – це галузі діяльності, що походять від індивідуальних творчих здібностей, майстерності й таланту і мають потенціал створення вартості та робочих місць завдяки продукуванню й використанню інтелектуальної власності [7, с. 71-72].

Отже, і роль соціокультури в такому суспільстві вже не та, що учора – не “орнаментальна” і не залишкова, а багато в чому визначальна для розвитку суспільства, країни, для її успіху в оточенні інших країн і народів. З огляду на це, вже наприкінці ХХ ст. у розвинених країнах розпочалося активне переосмислення ролі й місця культури в житті сучасних суспільств і, ширше, у розвитку всього людства. На сьогодні такі галузі (а саме – телебачення й радіо, видавнича справа, кіно і відео, мода, дизайн, продукція реклами, створення розважальних та інших споживацьких комп'ютерних програм тощо), підсилені розвитком новітніх інформаційних та комунікаційних технологій (комп'ютерна техніка, Інтернет, супутникове телебачення), в економіках розвинених країн Заходу є найбільш динамічними, а їх частка у ВВП вже сягає 8-10 % [8, с. 47].

У європейській культурній та суспільно-науковій традиції останніх двох століть розвиток суспільства трактувався в просвітницько-раціоналістичному сенсі як синонім “прогресу” (науково-технічного, соціального, економічного), тобто інтенсивного освоєння потенціалу людини й природи, зростання господарства, постійного оновлення технологій, підвищення матеріального добробуту тощо. У такому розумінні прогресу роль культури й мистецтва завжди вважалася першорядною, а не “орнаментальною” [3, с. 57].

Перехід сучасної вищої школи з індустріального суспільства в стан інформаційного суспільства, де головним завданням виступає формування соціокультурної, комунікативної та проектно-культури особистості, передбачає звернення до нового типу виховання – особистісно орієнтованого. Сучасність вимагає підготовки не просто фахівця, а професіонала.

Аналіз матеріалів ХХІ-го Всесвітнього конгресу “Філософія обличчям до світових проблем” (1 серпня 2003 року, м. Стамбул) свідчить про те, що вчені світу намагаються розв'язати проблеми оновлення технологій освіти й виховання шляхом переакцентування уваги з діяльності фахівця на особистісний потенціал. Сучасна

філософія освіти здебільшого визнає пріоритети людини як “міри всіх речей”, а виховної діяльності – у її націленості на проектування діалогу, взаєморозуміння і комунікації [43, с. 172].

Виходячи з підходу до розуміння ключового поняття “освіта”, головний з них – культуровідповідний (“соціокультурний”, “традиційний”, консервативний”) підхід, побудований на принципі культуровідповідності в освіті. Освіта розуміється як трансляція соціокультурного досвіду від покоління до покоління.

Європейські пріоритети нашої держави вимагають від випускників університетів знань щодо стилів життя, манери поведінки, правил ведення бізнесу, життєвих уподобань мешканців Старого Світу. Академічні обміни на науковому рівні сприяють привнесенню в чужу культуру звичаїв, традицій, вірувань, стилів життя, характерних для іншої культури. Зазвичай це відбувається через вербальне спілкування, соціокультурну комунікацію, встановлення дружніх зв’язків з представниками інших культур, носіями іноземної мови. Оскільки прислів’я та приказки є концентрованим вираженням особливостей національного менталітету, то саме через них відбувається взаємопроникнення культур, що веде до кращого взаєморозуміння та співпраці.

З огляду на ситуацію, що склалась, Міністерством освіти і науки України за сприяння Британської Ради у березні 2005 року було прийнято Програму з англійської мови для професійного спілкування (далі – Програма АМПС). Це означає, що вивчення англійської мови у вищих навчальних закладах, починаючи з першого курсу, має бути спрямованим на оволодіння професійною лексикою, коло усних тем для обговорення повинно торкатись обраної студентом професії. Ми проаналізували соціокультурну спрямованість нової Програми АМПС і дійшли висновку, що вона надає студентам нефілологічних спеціальностей можливість розвивати іншомовну соціокультурну компетенцію та стратегії, необхідні для ефективного навчання і майбутнього професійного спілкування. Програма АМПС зорієнтована на “виховання інтересу до культур наших європейських сусідів, розвиток демократичного суспільства, формування відкритості, толерантності й поваги до “несхожості” й відмінностей” [3, с. 4]. У більш широкому європейському контексті вона не лише спрямована на розвиток прагматичної компетенції, а й враховує соціокультурний аспект спільноти, в якій будуть жити й працювати студенти – майбутні фахівці.

Серед цілей Програми АМПС (практичної, освітньої, пізнавальної, розвиваючої) окремо виділено соціокультурну та соціальну мету. Соціокультурна мета передбачає досягнення широкого розуміння важливості й різноплановості міжнародних соціальних та культурних проблем для того, щоб діяти належним чином у культурному розмаїтті професійних та академічних ситуацій, у той час як досягнення соціальної мети має сприяти становленню критичного самоусвідомлення та вміння спілкуватись у постійно змінюваному міжнародному середовищі. Соціокультурна компетенція, як зазначено в Програмі АМПС, є “невід’ємною частиною її змісту і спрямована на розвиток розуміння й тлумачення різних аспектів культури і мовної поведінки у професійному середовищі. Вона сприяє розвитку вмінь, характерних для поведінки в різних культурних і професійних ситуаціях, та реагуванню на них” [3, с. 7]. Рівень володіння мовою B2, тобто стандартні вимоги на здобуття ступеня бакалавра за міжнародно прийнятими рівнями володіння мовою для різних спеціальностей [3, с. 22], передбачає, що соціолінгвістична та прагматична компетенції мають бути розвинені до такої міри, щоб студенти могли розуміти, як ключові цінності, переконання та поведінка в академічному та професійному середовищі України відрізняються при порівнянні однієї культури з іншими. По закінченні курсу АМПС студенти зможуть застосовувати міжкультурне

розуміння в процесі безпосереднього усного і письмового спілкування в академічному та професійному середовищах, а також належним чином поводитися й реагувати у типових світських, академічних і професійних ситуаціях повсякденного життя та знати правила взаємодії між людьми у таких ситуаціях.

Щоб розкрити механізм взаємодії професійної підготовки студента та розширення його іншомовної соціокультурної компетенції в процесі вивчення професійно спрямованої англійської мови, зазначимо, що він базується на таких певних педагогічних (наявні засоби навчання, усвідомлення викладачем необхідності цілеспрямованого поєднання у навчанні мовного, мовленнєвого та професійно спрямованого матеріалу) та психологічних засадах, як:

- визнання студентом існуючих розбіжностей у соціокультурній та професійній сферах життя нашого народу та людей в англійськомовних країнах;
- ставлення студента до вивчення іноземної мови, його налаштованість на опанування корпоративною культурою носіїв мови;
- готовність студента до толерантного сприйняття інших стилів професійного спілкування, норм комунікативної поведінки, ставлення до ведення бізнесу тощо.

Таким чином, ми готуємо студента до налагодження діалогу між культурами світу. Під діалогом розумітимемо таку комунікаційну взаємодію, яка веде до вирішення існуючих спільних проблем на основі принципів толерантності та необхідності збереження існуючого культурного різноманіття світу. Такий діалог, що вбачається із самої дефініції, передбачає тривалий і складний процес вироблення адекватних моделей побудови нової соціокультурної конструкції, що відповідала б виклику часу, однак саме він може закласти основи майбутньої системи людських відносин у межах полікультурного світу.

Проблема діалогу культур близька із проблемою діалогу цивілізацій, яка останнім часом широко порушується науковцями та політиками. Але якщо зіткнення цивілізацій (категорія Хантінгтона) потребує розв'язання суперечностей у соціокультурній системі на її зовнішньому рівні (цивілізація є “тілом” антропних формувань) [7, с. 87], то культурні деформації торкаються самого фундаменту, на якому вибудовується буття людських спільностей (культура як “душа”). Хитання ж фундаменту означає наявність невідповідностей між світоглядною, ціннісною і нормативною основою існуючих культур між собою та дійсністю. Що стало причиною актуалізації культурних протиріч і призвело до необхідності діалогу між культурами? Загальна відповідь на поставлене питання може бути тільки одна – це ті виклики (глобального масштабу), що стоять (або вже стоять) перед усіма нами в найближчому майбутньому. До них можна віднести:

- виклики світоглядного характеру. Світогляд, будучи основою орієнтування людини у бутті, визначає її активну позицію по відношенню до світу, себе, інших. Через складну систему причинно-наслідкових зв'язків він чинить вплив на політичну, економічну, культурну та інші сфери. Тому адекватність світоглядних побудов змін у соціокультурній дійсності є запорукою гармонізації буття як людини, так і людських спільностей по всіх напрямках його (буття) розгортання;
- виклики соціокультурного плану. Останні зумовлені формуванням нової соціокультурної дійсності, сутність якої характеризують такими категоріями, як постмодерн, постіндустріальне, інформаційне суспільство [3 – 5]. Загострення протистояння на межі “духовне – матеріальне”; світоглядна розгубленість людини (перебування її в світоглядно-ціннісному просторі, що знаходиться у стані хаосу); атомізація людських спільностей; відсутність інтегруючих ідей, цінностей, що змусили б суспільства ХХІ ст. розпочати нову якісну динаміку, – ось далеко не повний перелік

проблемних питань, що існують на день сьогоднішній і потребують вирішення в межах міжкультурного діалогу;

- порушення стійкості в світовій екосистемі. Екологічні проблеми є одними з найактуальніших на сьогодні й перебувають в центрі обговорення політиків, експертів, громадськості як такі, що не можуть чекати далі, адже цього далі може й не бути. Існування техногенної цивілізації створило ситуацію, коли без належної техніко-технологічної бази людство буде не в змозі існувати – збереження екобалансу;

- вичерпаність існуючої парадигми в економіці. Події кінця 2008 року, що знаменувались кризовими тенденціями у світовій фінансово-кредитній системі, є першою ознакою того, що наявний економічний каркас світу не відповідає тим запитам, які висуваються до економіки [7, 8]. Як результат, вчені сучасності [9, с. 79] мають змогу говорити про феномен економізму, під яким розуміють вихід економічної підсистеми суспільства за межі власної функціональної області і вчинення нею гіпертрофованого впливу на інші підсистеми: культуру, духовність, світогляд.

Висновки.

Аналіз різних наукових позицій дозволив зробити висновок про те, що система формування у студентів соціокультурної компетенції з іноземної мови, яка відповідала б європейським освітнім стандартам, передбачає дотримання сучасних дидактичних та методичних принципів навчання, до яких нами віднесено: принципи інтерактивності, інтеграції, мовленнєво-мисленнєвої активності, контекстуалізації, домінуючої ролі безперекладної семантизації, а також інтернаціоналізм та плюрилінгвізм; демократія та рівні права; прозорість і гнучкість; варіативність та принцип раннього професійного спрямування навчання іноземної мови.

Зміст іншомовної соціокультурної компетенції з позицій фахової підготовки студентів передбачає наявність інтегрованих професійних соціокультурних знань, реалізованих у практичних навичках комунікативної поведінки, змодельованої в процесі вивчення іноземної мови. Другою складовою змісту іншомовної соціокультурної компетенції є фонові знання, які ми трактуємо як сукупність нерозривно пов'язаних між собою слів та їх значень, що є загальними для носіїв мови та їх культури.

На основі аналізу наукових праць ми уточнили, що механізм формування іншомовної соціокультурної компетенції майбутнього фахівця включає в себе наступні етапи:

- активізація вже відомого матеріалу з теми паралельно з розвитком загальнопедагогічних навичок рефлексії;
- введення нових соціокультурних понять з опорою на порівняння явищ за схемою “в одній культурі – в іншій культурі”;
- наповнення нових понять зрозумілим змістом через наведення прикладів;
- закріплення нових понять шляхом вживання в стандартних ситуаціях;
- свідоме вживання засвоєного поняття в спонтанному мовленні в нестандартних ситуаціях з одночасним формуванням позитивного ставлення до вивчення іноземної мови.

Шляхи розширення соціокультурних знань студентів у процесі навчання іноземної мови фахового спрямування мають на меті:

- максимальне наближення процесу навчання до реальних умов спілкування іноземною мовою, що передбачає відмову від переказу готових текстів та перехід до ситуативного та діалогічного спілкування;
- управління спілкуванням за допомогою рольових ігор – робота в парах, командах, бригадах, динамічних групах;

- створення позитивної толерантної атмосфери під час занять;
- постійне стимулювання позитивних зрушень в оволодінні засобами спілкування, прийнятими в іншомовній культурі;
- порівняльний аналіз реалій рідної та іноземної культур і мов з метою усвідомлення студентами різноманіття людей – носіїв різних культур на нашій планеті;
- наближення переліку тем для обговорення до вікових особливостей студентів різних курсів, їх інтересів, уподобань, професійної спрямованості;
- використання пошукових та дослідницьких методів навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- урахування рівня сформованості мовної та мовленнєвої компетенції з іноземної мови та загальної навчальної компетенції студентів.

На підставі аналізу наукової літератури ми вбачаємо потребу в необхідності проведення подальшого дослідження щодо вивчення зазначеної проблеми, визначення ефективних напрямів роботи зі студентами для розширення їх соціокультурних знань.

Використана література

1. Хабермас Ю. Філософський дискурс модерну / Ю. Хабермас. – К. : Четверта хвиля, 2001. – 316 с.
2. Энциклопедический социологический словарь ; под ред. Г.В. Осипова. – М., 1995. – 227 с.
3. Джери Д. Большой толковый социологический словарь / Д. Джери. – М. : Вега, АСТ, Т. 1, 2001. – 246 с.
4. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академ. проект, 2002. – 462 с.
5. Філософія обличчям до світових проблем // Освіта України. – 2003. – 26 вересня. – С. 1.
6. Левитес Д.Г. Теория и практика конструирования собственных технологий обучения / Д.Г. Левитес. – М. : Издательство Московского психолого-социального института. – Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 2003. – С. 22-55.
7. Бех І.Д. Виховання особистості / І.Д. Бех : в 2 кн. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К. : Либідь, 2003. – С. 34-180.
8. Пашковская И.Н. Профессиональное самоопределение педагога в гуманистической перспективе : монография / И.Н. Пашковская. – СПб.: издательство СПбГИСЭ, 2000. – С. 43-87.
9. Хомич Л.О. Професійна підготовка вчителя початкових класів / Л.О. Хомич. – К. : “Магістр-S”, 1998. – 210 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002.6:342

ПОЛЯРУШ О.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
провідний науковий співробітник ІДПДБ СБ України

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

***Анотація.** Про роль інститутів громадянського суспільства у процесі реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України.*

***Аннотація.** О роли институтов гражданского общества в процессе реализации государственной политики в сфере обеспечения информационной безопасности Украины.*

***Summary.** On the role of public society institutes in the process of realization of state policy in the sphere of securing the informational security of Ukraine.*

***Ключові слова:** інститути громадянського суспільства, неурядові організації, забезпечення інформаційної безпеки, демократичні цінності.*

У суспільстві існує широкий спектр поглядів на необхідність пошуку оптимальних напрямків та механізмів здійснення перетворень в інформаційній сфері нашої держави. Це, зокрема, стосується необхідності подолання недосконалості державної інформаційної політики, яка сформована значною мірою чинною нормативно-правовою базою за умов недосконалості базових принципів побудови системи забезпечення інформаційної безпеки.

Варто зауважити, що перші кроки у цьому напрямі державою вже зроблені. Зокрема, Інститутом проблем національної безпеки РНБО України розроблено Доктрину інформаційної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 8 липня 2009 року № 514/2009. А 13 січня 2011 року Верховною Радою України прийнято Закон України “Про доступ до публічної інформації”. У зазначених нормативних документах закладено основи реалізації конституційних прав людини на свободу слова та доступу до інформації, напрями формування єдиного національного інформаційного простору, пропонуються конкретні заходи з утвердження інформаційного суверенітету України й побудови в нашій державі розвиненого і безпечного інформаційного суспільства як органічного сегменту глобального інформаційного простору.

При цьому, важливе значення для досягнення очікуваного результату їх запровадження приділяється активній взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

Метою статті є розгляд гносеологічних й соціокультурних аспектів функціонування інститутів громадянського суспільства у контексті розкриття можливості та значущості їх залучення до процесів реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України.

Тема активного залучення до забезпечення інформаційної безпеки широких кіл громадськості, з якими органам державної влади варто узгоджувати механізми забезпечення загальнодержавних інтересів, є надзвичайно актуальною й зумовлює необхідність обговорення й відпрацювання комплексних заходів щодо удосконалення взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства (далі – ІГС) для подолання негативних явищ та процесів в інформаційній сфері.

Однак, як свідчить аналіз змісту матеріалів засобів масової інформації, різномітних соціологічних опитувань, експертних нарад тощо, для багатьох поняття “інститутів громадянського суспільства” й їх консолідує та стабілізує роль у процесі реформування системи влади взагалі й забезпеченні інформаційної безпеки зокрема не є до кінця зрозумілими. Водночас, переважна більшість вважає їх такими, що відповідають демократичним цінностям, якими, як відомо, легко можна маніпулювати. Але, коли ці цінності не зрозумілі, або неправильно застосовуються, вони, врешті-решт девальвуються, відбувається їх дискредитація, й в суспільстві починають виникати сумніви: а чи взагалі потрібні ці демократичні цінності?

Термін “громадянське суспільство” – один з найпоширеніших і найскладніших для визначення у політології. Словосполучення “ГС” має вузьке наукове значення і є досить невдалим перекладом англійського терміна “civil society”, що вкоренився в політології ближче до кінця 1960-х років. Слово “civil” в англійській мові не має нічого спільного з поняттям громадянство (“citizenship”). А означає воно ті аспекти людського життя, які не підконтрольні державі. Досить точним аналогом тут є українське слово “цивільний” (у значенні вільний від будь-якої служби). Використовуване ж російське поняття автоматично привносить значення прямо протилежне, маючи на увазі саме ті сфери, у яких держава нерозривно пов’язана з людиною як своїм громадянином [1].

Виникнення громадянського суспільства детерміноване розмежуванням прав людини (на життя, прагнення до щастя) і прав громадянина (політичні права). Отже, найважливішою передумовою існування і громадянського суспільства, і правової держави є особа, яка володіє правом на реалізацію як економічних, так і культурних, духовних і політичних потенцій, здійснюючи які, особа через громадянське суспільство відтворює соціальне життя.

Якщо головним елементом громадянського суспільства є особа, то його несучі конструкції – всі ті соціальні інститути, які покликані сприяти всебічній реалізації особи, її інтересів, прагнень. У структурному плані громадянське суспільство – це діалектична єдність трьох основних сфер: *політичної* (відносини, що виникають у зв’язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різних партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях); *економічної* (економічні відносини, й насамперед відносини власності); *духовної* (процеси функціонування та розвитку громадянського суспільства в суспільній та індивідуальній свідомості – у вигляді наукових теорій, концепцій, а також буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій) [2].

Отже, громадянське суспільство – це система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної та духовної сфер, їх відтворення й передання цінностей від покоління до покоління. Інтереси і потреби виражаються через такі інститути громадянського суспільства, як ЗМІ, профспілки, церкву, вільні групи виборців, об’єднання по захисту прав споживачів, а також природоохоронні групи, організації сусідської взаємодопомоги, спортивні об’єднання, добровільні протипожежні служби, жіночі організації, організації самодопомоги для алкоголіків і наркоманів тощо.

У світі визначена певна сукупність ознак, що дає можливість говорити про те, що при їхній наявності ймовірність деградації державного ладу до тоталітаризму або авторитаризму досить висока. Всі вони зводяться в основному до того, що суспільство відділене й віддалене від держави, а громадяни сприймають останню як невичерпне джерело потенційних неприємностей. Неприємності ці виникають через те, що держава, одержавши від народу деяку владу, намагається захопити її якнайбільше, при цьому втручаючись у сфери громадського життя, споконвічно йому не підконтрольні.

Але існує і зворотний бік. Інститути громадянського суспільства не можуть існувати в недемократичних суспільствах. А основною характеристикою демократії, за парадигмами Р. Арона, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо та деяких інших філософів політичної думки [3, 4], є наявність кількох центрів впливу на політичні процеси, що борються один за одним. За цього режиму існує кілька паралельних ієрархій, зокрема, разом з державною владною пірамідою діють піраміди, побудовані приватними підприємцями й третім сектором, тобто структури громадянського суспільства. Сформоване завдяки комплексній взаємодії держави, прошарків, орієнтованих на прибуток й представників ГС, виникає необхідне для демократії “поле напруги”, а з нього виростає консенсус і стабільність. Саме це призводить до домінування горизонтального типу комунікації. Еліти (точніше, центри впливу) взаємодіють (боротьба – певний вид комунікації), і у цій взаємодії виробляють рішення, що оформлюють політичний курс країни і, що також особливо важливо, впливають на рішення в інтересах тих чи інших структур суспільства. Важливу роль при цьому відіграють засоби масової інформації, що виступають як посередник, комунікатор й контролююча інстанція. Адже тільки суспільне обговорення при перетинанні різних інтересів може привести до формування досить обґрунтованої суспільної думки. Саме у цій площині, на думку автора, криються резерви залучення інститутів громадянського суспільства до процесів забезпечення безпеки держави в інформаційній сфері.

Зокрема, на сьогодні в сучасній Україні формується не лише нова політична система і соціально-економічний уклад, а й нова національна та державно-політична ідентичність, яка остаточно не сформована. Однією з обов'язкових умов гармонізації цих процесів є досягнення Україною інформаційного суверенітету. В умовах сучасного світу (стрімка інформатизація, медіа-глобалізація, інформаційні війни, маніпулювання свідомістю) він є не менш важливим, аніж суверенітет територіальний, політичний чи економічний і має розглядатися як фундаментальна підстава національної безпеки будь-якої країни. Вирішення цього завдання є неможливим без добре розвиненої й орієнтованої на задоволення комунікативно-інформаційних та просвітницько-виховних потреб соціуму і громадян національної системи засобів масової комунікації.

У сучасній Україні система мас-медіа в ідеалі мала б виконувати низку соціально-регулятивних функцій, серед яких варто виділити передусім такі:

забезпечення гармонійного та всебічного розвитку особистості, формування розвиненої колективної ідентичності, збереження культурно-історичної самобутності, загальносуспільних цінностей;

ефективне протистояння інформаційній експансії ззовні, забезпечення інформаційно-психологічної безпеки громадян;

отримання ними об'єктивної інформації, цілісної збалансованої картини розвитку країни та суспільства;

забезпечення зворотного зв'язку між державою та суспільством;

засвоєння громадянами демократичних цінностей.

На противагу країнам Західної Європи, де розвиток електронних масово-комунікаційних систем починався зі створення та розвитку громадського (суспільного) мовлення, незалежна Україна отримала у спадок дещо протилежне – монопольну радянську систему державного телебачення, не пристосовану до зворотного зв'язку із суспільством й орієнтовану на одностороннє “мовлення” держави до населення.

Основний дисбаланс розвитку ЗМІ в Україні полягає у майже цілковитій їх комерціалізації, домінуванні корпоративних, приватних ЗМІ, залежних від окремих

бізнесових та/чи політичних угруповань, за відсутності суспільного (громадського) і малоефективного непопулярного державного телерадіомовлення.

Важливо, що електронні ЗМІ у Західній Європі виникли і довгий час розвивалися як системи громадського мовлення, що переконливо довело свою високу ефективність як потужний інструмент саморефлексії суспільства, віртуальний форум, загальносуспільний комунікативно-інформаційний майданчик, що здатен якісно змінити відносини у самому суспільстві. Оскільки “масова” інформація (від преси, радіо і телебачення, кіно, Інтернету, закладів культури тощо) надходить постійно, стосується усіх значимих подій, апелює до цінностей (або й пропонує нові), враховує (аби бути донесеною до користувача) психологічні особливості людини, зрештою, представляє певні моделі поведінки, – вона є вагомим фактором формування цінностей, світоглядних орієнтацій, уявлень про належну поведінку і спосіб мислення взагалі.

За таких умов найбільш ефективною для держави є стратегія активного учасника на інформаційному ринку – виробництва власного продукту, просування його на ринку, а також – захист і підготовка “споживачів” до сприйняття інформації (через особливості освіти, рекламні і пропагандистські кампанії, створення кумирів і зразків культурної поведінки тощо). Втім, держава в силу специфічних причин – обмеженості бюджетних ресурсів і неефективності використання чиновників у якості виробників творчого продукту – не в силах конкурувати з приватним сектором і громадянським суспільством, які здатні запропонувати вищу ціну за інформаційні послуги (бізнес) і творчий потенціал (громадянське суспільство).

Слід, однак, пам’ятати про те, що заходи безпеки, у тому числі інформаційної, – це засоби забезпечення інтересів суспільства, а не самоціль. Відповідно, їх здійснення не повинно перешкоджати здійсненню громадянами права на вільний доступ до інформації, що не становить державної, комерційної таємниці тощо. Зокрема, вільний доступ до несекретної інформації органів влади є дієвим способом громадського контролю, що дозволяє робити дії влади чутливими до потреб громадян [5].

До того ж, слід зважати на небезпеку “тоталітарного інформаційного суспільства”, яка походить від можливості контролю за операціями в електронних мережах, банках, впливу на засоби масової інформації тощо. Держава має не допускати монополізації ЗМІ, електронних мереж, провайдерів послуг зв’язку, а також законодавчо захищати банківську і комерційну таємницю.

Активна позиція держави у “позитивному впливі” на інформаційний ринок дозволить ефективно донести до аудиторії її позицію, і разом з тим не пригнічуватиме можливостей національних виробників інформаційного, аналітичного і творчого продукту в їх змаганні з колегами з інших країн.

Однак чекати від держави визначення основи для ідентифікації суспільства і не обов’язково. Ініціативу могло б виявити громадянське суспільство. А держава шляхом моніторингу основних тенденцій і врахування їх у законодавстві могла б ненав’язливо сприяти урахуванню при творенні новітнього українського суспільства національних інтересів. Але держава виявилася неспроможною створити необхідні умови для вільного розвитку суспільної думки, відкритого діалогу в цьому питанні.

Взагалі, громадянське суспільство, що формується в сучасній Україні, має створювати багаторівневу та багатофункціональну соціальну інфраструктуру, в якій знайшли б своє втілення життєво важливі інтереси всіх груп і верств населення. Переваги її очевидні. Граючи на індивідуальних інтересах окремих представників держави, організовані групи забезпечують повагу своїх прав, подальше їх розширення, а також невтручання у своє життя. При цьому групи інтересів ведуть суперництво не

тільки за вплив на справи держави, а й за вплив на кожного окремо взятого учасника гри. У рамках подібної “багатошарової” системи особистість залишається в досить стійкій соціальній рівновазі, що є своєрідним “балансом впливів” з боку різних організацій. Такий підхід, на переконання автора, дає можливість розв’язувати за допомогою ІГС проблеми забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина у сфері доступу до інформації, створення належних умов для розвитку сучасної та прозорої системи громадянського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування й низку інших нагальних проблем сьогодення. Від цього залежить і рівень можливостей для соціального, інтелектуального, морально-психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи та здатності самореалізації в інститутах громадянського суспільства. Необхідно формувати та постійно вдосконалювати недержавну систему стримання й протидії у діяльності всіх “тілок влади”, законодавчо закріпити існування та принципи діяльності такої системи. Цього можна досягти лише за участі в цьому процесі широких мас населення, організованих у струнку систему недержавних суб’єктів забезпечення інформаційної безпеки. Роль таких недержавних суб’єктів – ІГС – визначається їхньою здатністю виконувати функції:

раннього виявлення та попередження джерел небезпеки, назриваючих загроз інформаційній безпеці, суперечностей, конфліктів, кризових ситуацій (так звана попереджувальна сигнальна система);

залучення широких народних мас до практичної діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки, стабілізації обстановки, досягнення загальногромадянського миру та злагоди;

формування громадської думки та впливу на неї, розвитку громадянської самосвідомості;

захисту прав, свобод та інтересів громадянського суспільства в інформаційній сфері;

громадського контролю за діяльністю органів влади, управління і за виконанням їхніх рішень в інформаційній сфері.

ІГС виконують різні завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки. Назвемо деякі з них:

1. Допомога державі забезпечувати інформаційну безпеку, виконання окремих функцій державних органів.

2. Доповнення національної системи інформаційної безпеки, виконання тих функцій щодо захисту життєво важливих інтересів особистості й суспільства в цій сфері, які держава не виконує свідомо або не може виконувати через обмеженість ресурсів, або з інших причин.

3. Створення сприятливих умов для діяльності органів влади та управління щодо забезпечення інформаційної безпеки.

4. Контроль за діяльністю держави у виконанні функцій забезпечення інформаційної безпеки.

5. Оцінка ефективності діяльності держави щодо забезпечення інформаційної безпеки та її складових.

6. Спонування держави до вживання заходів щодо захисту інтересів особистості й суспільства, виправлення допущених помилок у зазначеній сфері.

7. Підготовка кваліфікованих кадрів, здатних посідати державні посади у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

8. Здійснення наукових досліджень з актуальних проблем інформаційної безпеки.

9. Інформаційно-аналітична робота.

Таким чином, призначення ІГС як суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки полягає в тому, щоб змусити державу ефективно відстоювати саме національні інтереси в інформаційній сфері, допомогти державі реалізувати в ній життєво важливі інтереси особистості й суспільства, сприяти стабільності в державі та суспільстві, гармонізації інтересів різноманітних соціальних груп та знаходженню балансу інтересів, перешкоджати можливій підміні національних інтересів корпоративними. Механізм взаємодії державних органів із суб'єктами недержавної підсистеми повинен визначатись, насамперед, мірою їхньої участі у вирішенні актуальних проблем забезпечення інформаційної безпеки. Це, у свою чергу, передбачає, що метод державного регулювання діяльності ІГС має базуватися не на забороні, а на створенні умов для активного використання їх з метою забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства, особистості.

Цілком очевидно, що задля забезпечення інформаційної безпеки будь-якої країни необхідно узгодити (інакше – дотримати баланс) життєво важливі інтереси держави, суспільства та особистості в цій сфері.

Взагалі, як свідчить досвід багатьох країн з високим рівнем довіри органів державної влади до інститутів громадянського суспільства, для підвищення ступеня ефективності взаємодії ІГС з органами державної влади України з вирішення будь-яких проблем з боку останньої потрібно зробити кроки з надання процесам прийняття державних рішень більшої прозорості, підзвітності, створення умов для розвитку вільних ЗМІ. У цьому аспекті важливим є посилення горизонтальних зв'язків між неурядовими організаціями, акумулювання сил для посилення впливів на місцеві влади, попередження антидемократичних проявів тощо.

Німеччина, наприклад, виступає за те, щоб там, де це доцільно, допускати представників ІГС, зокрема, неурядові організації (НО), як рівноправних партнерів до участі в роботі міжнародних конференцій і організацій. У федеральному міністерстві закордонних справ Німеччини проводяться регулярні робочі зустрічі з науковцями, журналістами й НО для обговорення регіональних й інших суспільнозначущих тем [6].

Однак, існують і певні вади щодо існування й функціонування ІГС, які потрібно враховувати органам державної влади в процесі їх залучення й взаємодії задля забезпечення інтересів держави в інформаційній сфері.

Так, ІГС України, як правило, одержують адресну фінансово-технічну допомогу. Приблизно половина усіх коштів – усілякі пожертвування, що стікаються звідусюди й значною мірою з-за кордону від приватних осіб і дружніх фірм, компаній, підприємств і банків.

У той же час, на думку автора, не може бути незалежним суб'єкт громадянського суспільства, підтримуваний з-за кордону. Діючи, як правило, у руслі політичної й економічної лінії країни-“заступника”, він фактично стає загрозою національній безпеці країни перебування [7]. Окрім іншого, для України побудова громадянського суспільства означає зміну самого типу цивілізації – спробу замінити основні традиційні структури й інститути на інститути суспільства сучасного, за зразками Заходу. Тобто перехід від соборної особистості (зосередження безлічі зв'язків, солідарні групи (сім'ї, церковні громади, трудові колективи тощо) до антропологічної моделі вільного індивіда – звільненого від єдиного солідарних, обцинних, людських зв'язків (принцип Т. Гоббса й Дж. Локка “війна всіх проти всіх”).

Побудова такої демократії й громадянського суспільства в Україні є метою багатьох наших нинішніх ідеологів, активно підтримуваних з-за кордону. Подібні

радикальні проекти впроваджуються в наше суспільство без усякого урахування суспільної думки й наявності соціокультурних особливостей української нації, що з точки зору соціально-комунікативного сприйняття українською нацією є недопустимим.

Крім цього, історіографія вивчення діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема, таких вагомих її складових, як НО, свідчить про наявність випадків використання цих організацій певними сферами бізнесу в корисних цілях для прощтовхування окремих меркантильних проектів і рішень. Крім того, існують організації, які виступають під маркою НО, але насправді створені саме урядами для виконання певних спеціальних завдань [8]. У даному випадку їх функція націлена на протидію справжнім НО: вступати з ними у полеміку, намагатись протистояти в міжнародних організаціях, протидіяти прийняттю рішень, не вигідних владі.

Але органам державної влади, які несуть відповідальність за прийняті рішення, у тому числі спільні, при побудові стосунків і налагодженні дієвої взаємодії з ІГС має бути притаманне мистецтво політики безпеки щодо здатності здійснювати раціональний вихід із ситуацій, що загрожують країні значними збитками, не допускати можливості їх виникнення, знаходити те головне, без чого не можлива сильна державність.

Висновки.

Як свідчать наведені дані, за допомогою ІГС можливо вирішувати складні й болючі проблеми в різноманітних сферах життєдіяльності особи, суспільства і держави, одним з актуальних серед них на сьогодні є забезпечення інформаційної безпеки держави. Потрібно лише органам державної влади побачити в особі ІГС соціально й політично відповідального партнера у вирішенні суспільнозначущих проблем, причетного до результатів взаємодії й співпраці, а громадянам цього суспільства рішуче захищати власні інтереси.

Використана література

1. Панько Т. В ожидании “гражданского общества” / “Зеркало недели”, 2000. – № 19(242).
2. Антология мировой политической мысли : в 5 т. – (Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция). – М. : Наука, 1997. – 238 с.
3. Арон Р. Демократія і тоталітаризм / Р. Арон. – М. : Текст, 1993. – 303 с.
4. Медушевский А.Н. Становление современной демократии. Теории перехода от традиционалистического общества к массовому / Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе / А.Н. Медушевский. – М. : “Рос. полит. энциклопедия” (РОССНЭП), 1997. – С.133-143.
5. Розова Т.В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні : монографія / Т.В. Розова, В.Ю. Барков. – Одеса : ТОВ “Мрія”, 2003. – 336 с.
6. Штюдемманн Д. Цивільне суспільство в Німеччині / “Дзеркало тижня”, 2002. – № 5(380).
7. Коваленко А. Большая цель маленькой формулы / “Зеркало недели”, 2002. – № 5(380).
8. Катин В. Новая реальность XXI века. Подбивают ли неправительственные организации деятельность правительств? / В. Катин // Дипкурьер, 2001. – № 3.

~~~~~ * * * ~~~~~

Інформатизація та безпека

УДК 681.3+519.83

ФУРАШЕВ В.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент
ЛАНДЕ Д.В., доктор технічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут проблем реєстрації інформації НАН України

**СОЦІАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ – ОДИН З БАЗОВИХ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

***Анотація.** Оцінка, перспективи розвитку та роль і місце наукової дисципліни “соціальне моделювання” в системі забезпечення національної безпеки.*

***Аннотация.** Оценка, перспективы развития, роль и место научной дисциплины “социальное моделирование” в системе обеспечения национальной безопасности.*

***Summary.** Estimation, prospects of development, role and place of scientific discipline “social modeling” in the system of providing the national safety.*

***Ключові слова:** безпека, національна безпека, держава, моделювання, соціальне моделювання, правова безпека.*

Моделювання – багатоплановий метод дослідження, один із шляхів пізнання. Воно зумовлює дослідження реально існуючих предметів, явищ, соціальних процесів, органічних і неорганічних систем. Ним охоплені всі процеси. Моделювання – це специфічне багатofункціональне дослідження. Його головне завдання – відтворити на основі схожості з наявним об’єктом інший, який замінює його, об’єкт (модель). Модель – аналог оригіналу. Вона повинна мати схожість з оригіналом, але не повторювати його, тому що при цьому саме моделювання втрачає сенс. Неприпустимим є і вільне моделювання; у цьому випадку воно не дає необхідного уявлення про оригінал моделі, а також не виконує своєї функції.

В системі питань забезпечення національної безпеки надзвичайно важливим є соціальний аналіз впливу реальних та потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз у різних сферах життєдіяльності держави, суспільства, а також засобів уникнення та запобігання цим загрозам. Необхідно зауважити, що під час втілення засобів уникнення та запобігання реальним та потенційним загрозам національній безпеці не повинні бути створені такі умови, які спровокують появу нових загроз.

Саме тому сучасні реалії вимагають при вирішенні завдань національної безпеки спиратися не тільки на експертні, навіть – високоякісні, оцінки, а й на застосування точних математичних підходів, які базуються на математичному і комп’ютерному моделюванні.

Крім того, сучасні методи планування та розробки інформаційних впливів, операцій та війн не можна уявити без застосування точних математичних підходів.

Одним з таких є так зване соціальне моделювання (Social Modeling).

Функції соціального моделювання: поглиблення пізнання наявних систем і об’єктів; визначення основних параметрів, шляхів подальшого їх застосування; проведення порівняльного аналізу оригіналу і моделі, виявлення якісних характеристик.

Не зважаючи на те, що соціальне моделювання є міждисциплінарним напрямом, саме воно знаходить в даний час широке застосування при вирішенні задач у таких

сферах національної безпеки, як боротьба з корупцією, соціальним насильством, формуванням національної ідентичності, перехід до демократичного суспільства тощо [1].

Соціальне моделювання є напрямом математичної соціології [2, 3]. Проте, якщо метою математичної соціології є опис, пояснення і прогнозування соціальних систем, явищ і процесів за допомогою математичних методів, то предметом соціального моделювання є модельний підхід до аналізу соціальної реальності, а метою – її моделювання.

У соціальному моделюванні використовується широкий арсенал методів математики і соціології. Велика увага при цьому приділяється нелінійним, теоретико-ігровим, індивідууморієнтованим моделям [1]. Останніми роками отримала розвиток так звана обчислювальна соціологія (Computational sociology). В рамках обчислювальної соціології розробляються моделі глобального світу, організацій, соціальних груп і так далі [4].

Як окремий підхід у соціальному моделюванні можна виділити імітаційне моделювання, що включає такі класи моделей, як Artificial social systems, Artificial social models, Socio-cognitive models і Socio-concrete models [5] тощо.

При використанні Artificial social models, як правило, використовуються не реальні емпіричні дані, а формальні обчислювальні моделі, наприклад, в Artificial Life (штучне життя) – клітинні автомати, штучні нейронні мережі, комп’ютерні моделі самоорганізації, моделі природних обчислень, перколяції і так далі.

Socio-cognitive models призначені для перевірки часткових теорій соціальних систем гуманітарної парадигми, наприклад, комп’ютерні моделі, розроблені для перевірки теорій Т. Парсонса (центральне місце в теорії Парсонса займає поняття “Система дії”, під якою розуміються різні рівні взаємозв’язаної соціальної реальності. Парсонс виділяв чотири системи: соціальну, культуру, особу, організм), Н. Лумана (суспільство як всеосяжна соціальна система конституюється розрізненням себе від навколишнього світу, до якого відносяться системи свідомості – індивіди, система мозку і фізичні системи), Э. Дюркгейма (теорія “соціальної солідарності”).

Socio-concrete models призначені для виявлення законів побудови і функціонування конкретних соціальних систем. Ці моделі засновані на даних органів статистики, опиті громадської думки, експертних оцінках, прямому спостереженні і так далі.

Складні соціальні системи припускають множинне імітаційне моделювання (Multi-simulation), яке включає одночасне і паралельне моделювання на великій кількості імітаційних моделей. У загальному випадку соціальне моделювання реалізує ітеративну процедуру: створюється модель, потім проводяться емпіричні дослідження і комп’ютерні експерименти з використанням даної моделі [6]. За їх результатами міняють параметри моделі. Процес продовжується до тих пір, поки функціонування моделі не стане відповідати необхідним критеріям, наприклад, позитивізму, реалізму, конвенціоналізму, інтерпретивізму, комп’ютивізму і так далі, які застосовуються для валідації моделі і теорії.

Зазначимо, що у науковому співтоваристві ідеї соціального моделювання знаходять все більше розуміння.

Фундаментальні дослідження в області соціального моделювання відображені в численних монографіях. Зупинимося лише на описі невеликої частини найвідоміших з них і доступніших для вітчизняного читача.

У 1964 році була опублікована перша монографія, присвячена математичній соціології [13]. У 1973 році і в 1975 році були опубліковані перші фундаментальні об’ємні монографії, присвячені математичній соціології [14, 15].

У 1985 році російською мовою була видана книга англійського ученого Д. Бартоломью [16] “Стохастичні моделі соціальних процесів”, яка до того витримала три видання англійською мовою. Ця книга стала однією з основних для всіх тих, хто займається моделюванням соціальної мобільності. Під соціальною мобільністю розуміється зміна індивідами свого соціального місця в структурі груп, а групи є певною сукупністю людей, об’єднаних за визначеними ознаками.

У 1992 році Ю.М. Плотинський видав монографію “Математичне моделювання динаміки соціальних процесів” [17], яка в розширеному вигляді увійшла до навчального посібника [18], що вийшов у 2001 році. У книзі запропонований широкий огляд концепцій системного аналізу і когнітології. Викладені методи і приклади побудови моделей хвилевих, еволюційних, кризових і революційних процесів.

У 2005 році російською мовою була видана (у 2010 – перевидана) монографія В. Вайдліха “Соціодинаміка: системний підхід до математичного моделювання в соціальних науках” [19], присвячена просторово-часовій еволюції систем, елементами яких є люди. Ідеї соціодинаміки виявилися плідними завдяки розвиненій автором системній методології, що поєднує якісне дослідження і кількісне моделювання соціальних процесів.

У 2008 році російський учений А.А. Давидов написав монографію “Системна соціологія” [2], присвячену сучасному системному підходу, комп’ютерним методам аналізу і моделювання соціальних систем. У книзі розглядаються основи і специфіка системної соціології, її відмінність від традиційної соціології, напрями і методи в рамках системної соціології, результати її застосування у вирішенні теоретичних і практичних проблем.

Останнім часом соціальне моделювання все ширше викладається у вищих навчальних закладах, випущений ряд навчальних посібників, серед яких звертає на себе увагу підручник В.Я. Райцина [20], в якому моделювання соціальних процесів розглядається стосовно багатокладної економіки сучасної Росії. Описуються методи перетворення розподілів і їх використання в розрахунках заробітної плати, доходів сімей, статичні і динамічні моделі споживання населення.

Математичну соціологію викладають на кафедрах соціології багатьох зарубіжних університетів, наприклад, в університетах Стенфорда, Пітсбурга, Каліфорнії, Північної Кароліни, Арізони, Індіани, Меріленда і так далі (США).

У 1993 році в США почалася розробка проекту Artificial Social Intelligence (ASI) за підтримки Національного наукового фонду і Національного центру суперкомп’ютерних застосувань ([//www.nsf.gov/sbe/ses/soc/works5.jsp](http://www.nsf.gov/sbe/ses/soc/works5.jsp)), до якого були запрошені провідні фахівці США з Computational Sociology [7] з метою створення принципово нових інформаційних технологій. В даний час Національний науковий фонд США фінансує декілька науково-дослідних проектів, направлених на розробку DASI, наприклад, Knowledge and Distributed Intelligence ([//www.ehr.nsf.gov/kdi](http://www.ehr.nsf.gov/kdi)), Information and Intelligent Systems: Advancing Human-Centered Computing, Information Integration, Informatics and Robust Intelligence ([//www.nsf.gov/pubs/2006/nsf06572/nsf06572.htm](http://www.nsf.gov/pubs/2006/nsf06572/nsf06572.htm)). Американській соціологічній асоціації (ASA) існує секція “Математична соціологія” ([//www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/mathsoc/index.php](http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/mathsoc/index.php)).

У всьому світі проводяться симпозиуми, конференції і семінари з соціального моделювання. Одним з перших солідних заходів був Міжнародний симпозиум “Mathematical Sociology in Japan and in America” (Honolulu, Hawaii, 2000 ([//www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/mathsoc/Archive_OLD/hawaii/default.htm](http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/mathsoc/Archive_OLD/hawaii/default.htm))).

У липні 2008 році в George Mason University (США, Washington DC) пройшов другий світовий конгрес з соціального моделювання (World Congress on Social Simulation 2008). Спонсорами конгресу виступили три регіональні наукові асоціації, що спеціалізуються на соціальному моделюванні: North American Association for Computational Social and Organizational Sciences (NAACSOS), European Social Simulation Association (ESSA), Pacific-Asian Association for Agent-based Approach in Social Systems Sciences (PAAA). На конференції виступали найвідоміші учені в області соціального моделювання, такі як Джошуа Епштейн (Joshua Epstein, Brookings Institution, USA), Хіроші Дегучі (Hiroshi Deguchi, Tokyo Institute of Technology, Japan), В.Л. Макаров (Центральний економіко-математичний інститут РАН). Джошуа Епштейн – розробник широко відомої “Цукрової моделі” [8] визнаний авторитет в області агентно-орієнтованого комп’ютерного моделювання – на цей час займається дослідженням розвитку епідемій і наслідків біотероризму через призму агентно-орієнтованих моделей. Хіроші Дегучі – вчений, який спеціалізується на міждисциплінарних дослідженнях, що охоплюють агентноорієнтоване моделювання. Він є автором проекту SOARS (Spot Oriented Agent Role Simulator / Social & Organizational ARchitecture Simulator). Валерій Макаров [9], директор ЦЕМІ РАН, – творець теорії економічної рівноваги в абстрактній моделі конкурентної рівноваги, математичній моделі договірних взаємодій між агентами економіки, теорії демократичної держави, заснованої на принципах двошарової економіки і “голосування ногами”.

На базі Російського державного соціального університету проводиться конференція “Математичне моделювання соціальних і економічних процесів”. В організації конференції беруть участь такі організації, як МГУ ім. М. Ломоносова, Інститут математичного моделювання РАН, Інститут системного аналізу РАН, Обчислювальний центр РАН, Державний університет управління, Російська соціологічна асоціація. У роботі конференції беруть участь найавторитетніші представники російської школи математичного моделювання: С.Ю. Малков, П.В. Турчин, А.В. Коротаєв, С.В. Цирель та ін. Інститут проблем управління РАН щорічно проводить семінар “Моделювання популяційних процесів”, де обговорюється широкий спектр міждисциплінарних досліджень в області моделювання, щорічно проходить Всеросійська наукова конференція “Сорокинські читання”, присвячена проблемам соціології, велика увага на якій приділяється соціальному моделюванню.

По гранту РФФІ проводиться конференція “Математичне моделювання історичних процесів”, серед організаторів якої – Г.Г. Малінецький [10], С.Ю. Малков [11], П.В. Турчин [12]. Також проводиться Міжнародна наукова конференція “Кліодинаміка: філософське осмислення і математичне моделювання макроісторичних процесів” (кліодинаміка – нова міждисциплінарна область досліджень, яка об’єднує підходи історичної макросоціології, теоретичної історії, математичного моделювання довготривалих соціальних процесів, побудови і використання історичних баз даних, досліджень соціальної еволюції, історичної демографії та ін.) Також проводиться Міжнародна конференція “Математична історія і кліодинаміка: теорії, моделі, дані” (чергова третя конференція відбулася в грудні 2009 року в Єкатеринбурзі).

23-25 червня 2010 року в Російському державному соціальному університеті відбулася Третя міжнародна конференція “Математичне моделювання соціальної і економічної динаміки (MMSED-2010)”, серед тем якої: математична теорія соціального вибору, математичне моделювання в соціології, математичне моделювання в політиці.

Як бачимо, в Росії, як і у всьому світі спостерігається сплеск уваги до даної тематики. Оскільки соціальне моделювання є міждисциплінарним напрямом, статті з

даної тематики публікують численні наукові журнали кібернетичної, математичної, фізичної і соціальної спрямованості. При цьому спеціальних періодичних – небагато. З 1971 року видається міжнародний журнал по математичній соціології “The Journal of Mathematical Sociology” (JMS) ([//www.soc.nii.ac.jp/jams/english/index-e.html](http://www.soc.nii.ac.jp/jams/english/index-e.html)). В Японії існує Асоціація математичної соціології (JAMS), видається журнал по математичній соціології “Sociological Theory and Methods”.

У Росії Лабораторія штучних суспільств видає щоквартальний Інтернет-журнал “Штучні суспільства”, головний редактор якого – академік РАН В.Л. Макаров ([//www.artsoc.ru/html/journal.htm](http://www.artsoc.ru/html/journal.htm)). Цей журнал – аналог англomовного журналу JASSS ([//jasss.soc.surrey.ac.uk/JASSS.html](http://jasss.soc.surrey.ac.uk/JASSS.html)), який випускається вже декілька років і є найбільш зручним місцем для публікації робіт з тематики штучних суспільств.

Україна також не стоїть осторонь цих процесів. Різні аспекти соціального моделювання відображені в таких наукових спеціальностях:

01.05.02 – Математичне моделювання та обчислювальні методи;

08.00.11 – Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці;

21.05.01 – Інформаційна безпека держави;

22.00.02 – Методологія та методи соціологічних досліджень;

27.00.07 – Соціальна інформатика.

Відповідно до паспорта спеціальності 21.05.01 – “інформаційна безпека держави розглядається як галузь науки, яка досліджує проблеми забезпечення інформаційної безпеки національних інтересів України, вивчає і обґрунтовує форми та методи захисту людини, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в інформаційній сфері, а також шляхи підвищення ефективності функціонування інформаційних систем держави в сучасних умовах”. До проблематики соціального моделювання можна віднести такі напрямки досліджень (розділ II): “Розробка науково-методичних основ, технологій та інструментальних засобів аналізу, прогнозування й інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття рішень щодо забезпечення інформаційної безпеки України” (п. 2) та “Розробка моделей загроз, критеріїв та показників оцінки уразливості інформаційних систем і мереж, дослідження джерел загроз” (п. 6).

На жаль, автори вимушені констатувати, що напряму соціального моделювання приділяється істотно менше уваги. Звертають на себе увагу заходи, що проводяться у вищих навчальних закладах, наприклад, щомісячний науково-практичний семінар “Моделювання та управління соціально-економічними процесами” (м. Луганськ, СНУ ім. В. Даля), Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми моделювання соціально-економічних систем” (Харківський національний економічний університет).

В Україні також створено сайт “Соціальне моделювання” ([//www.donklass.com](http://www.donklass.com)), де поняття соціального моделювання, на жаль, трактується дуже широко, а матеріали носять переважно описовий характер.

Висновки.

Аналіз стану напряму “соціальне моделювання” свідчить про те, що воно входить в стадію зростання, у всьому світі йому приділяється все більше уваги. Зростає й розуміння важливості цього напряму як з боку наукового співтовариства, так і з боку практичної соціології, політології і економіки. Виявляється, що соціальні моделі, які, зважаючи на свою природу спочатку сприймалися багатьма як абстрактні іграшки, які дають лише якісні результати, що лише віддалено нагадують реальність, при правильному завданні параметрів і правил нерідко дають реалістичніші результати, ніж традиційні підходи. Моделювання і аналіз соціальних процесів є необхідною компонентою як планування і

прогнозування, так і вивчення наслідків будь-яких соціальних процедур [1]. Для вирішення завдань у сфері національної безпеки у всьому світі все ширше застосовується соціальне моделювання. Разом з такими сферами національної безпеки держави, як правова, інформаційна, екологічна, енергетична, техногенна безпека, в яких широко застосовується математичне і комп'ютерне моделювання, для аналізу і прогнозування суспільних процесів на сучасному рівні також необхідна побудова комп'ютерних моделей, що базуються на точних математичних методах і теоретичних основах соціології, політології, економіки.

Для України на даний час її розвитку надзвичайно важливим є застосування соціального моделювання у сфері правової безпеки як основної складової національної безпеки. В роботі [21], спираючись на власні дослідження та дослідження інших науковців, було чітко показано, що однією з головних умов існування держави де-факто, не тільки де-юре, є збалансованість як загальносоціальних і вузькокласових (групових), так і міжкласових інтересів громадян.

Проте питання забезпечення державності є основою національної безпеки будь-якої країни. Саме тому, враховуючи надані в роботі [21] визначення поняття “правова безпека”, з на основі викладеного можна стверджувати, що напрям “соціальне моделювання” повинен зайняти домінуючу роль у системі забезпечення національної безпеки, не зменшуючи при цьому роль інших наукових дисциплін у цьому напрямі.

Використана література

1. Горбулін В.П., Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В.П. Горбулін, О.Г. Додонов, Д.В. Ланде. – К. : Інтертехнологія, 2009. –164 с.
2. Давыдов А.А. Компьютерные технологии для социологии (обзор зарубежного опыта) // Социологические исследования. – 2005. – № 1. – С. 131-138.
3. Давыдов А.А. Системная социология / А.А. Давыдов. – М. : КомКнига, 2006.
4. Давыдов А.А. Компьютационная теория социальных систем // Социологические исследования. – 2005. – № 6. – С. 14-24. – Режим доступа : [//www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/274278.html](http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/274278.html)
5. David N. The Structure and Logic of Interdisciplinary Research in Agent-Based Social Simulation // J. of Artificial Societies and Social Simulation. 2004. V. 7, № 3. – Режим доступа : [//www.jasss.soc.surrey.ac.uk/7/3/4.html](http://www.jasss.soc.surrey.ac.uk/7/3/4.html)
6. Чураков А.Н. Методология и методика разработки компьютерных систем в социологии. Автореф. дисс. канд. социолог, наук. – М., 1998.
7. Bainbridge W., Brent E., Carley K., Heise D., Macy M., Markovsky B., Skvoretz J. Artificial Social Intelligence // Annual Review of Sociology, 1994, Vol. 20, P. 407-436.
8. J. Epstein and R. Axtell. Growing Artificial Societies: Social Science From The Bottom Up. Brookings Institute Press, 1996.
9. Макаров В.Л. Получение нового знания методом компьютерного моделирования. – (В кн.: “Теория и практика экономики и социологии знания”). – М. : Наука, 2007.
10. Малинецкий Г.Г. Синергетика: Будущее мира и России. Серия “Синергетика от прошлого к будущему. Будущая Россия” // URSS, 2008 г.
11. Малков С.Ю. Математическое моделирование исторической динамики: подходы и модели // Моделирование социально-политической и экономической динамики ; ред. М.Г. Дмитриев. – М. : РГСУ, 2004. – С. 76-188.
12. Турчин П.В. Историческая динамика : на пути к теоретической истории / П.В. Турчин. – М. : УРСС, 2008. – 368 с.
13. Coleman J. Introduction to mathematical sociology. – N.Y. : Free Press of Glencoe, 1964.

14. Fararo T. *Mathematical Sociology: An Introduction to Fundamentals*. – N.Y. : John Wiley & Sons Inc., 1973.
15. Leik R. *Mathematical Sociology*. – N.Y. : Prentice Hall, 1975.
16. Бартоломью Д. Стохастические модели социальных процессов / Д. Бартоломью. – М., 1985.
17. Плотинский Ю.М. Математическое моделирование динамики социальных процессов / Ю.М. Плотинский. – М. : МГУ, 1992. – 133 с.
18. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов : учебное пособие для высших учебных заведений / Ю.М. Плотинский . – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Логос, 2001. –296 с.
19. Вайдлих В. Социодинамика: системный подход к математическому моделированию в социальных науках / В. Вайдлих. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 480 с.
20. Райцин В.Я. Моделирование социальных процессов : учебник Плехановской академии / В.Я. Райцин. – М. : Экзамен, Харвест, 2005 г. – 192 с.
21. Фурашев В. Про поняття “правова безпека” // Правова інформатика. – 2011. – № 1(29). – С. 40-51.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК:004.056: 341(045)

ШИРОКОВА-МУРАРАШ О.Г., доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

АКЧУРІН Ю.Р., старший викладач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ТА КІБЕРТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** До проблеми міжнародно-правового упередження кіберзлочинності та кібертероризму як результату негативного впливу інформаційних технологій на суспільство.*

***Аннотація.** К проблеме международно-правового предупреждения киберзлочинности и кибертерроризма как результата негативного влияния информационных технологий на общество.*

***Summary.** As to the problem of international law prevention of cyber crime and cyber terrorism as a result of the negative impact of information technologies on the society.*

***Ключові слова:** інформаційні телекомунікаційні технології, кібертероризм, кіберзлочинність, інформаційна безпека, інформаційна війна, резолюції ООН.*

Сучасний світ неможливо уявити без інформативно-комунікативних технологій (далі – ІКТ), які трансформували не лише принципи і форми збору, обробки та передачі інформації, вони почали здійснювати могутній вплив на культурний, економічний, політичний, військово-стратегічний аспекти суспільного життя. ІКТ стали одним з основних факторів забезпечення та підтримки стабільного розвитку, а кількість, технічний рівень та доступність інформаційних ресурсів визначають рівень розвитку країни та її статус у світовому співтоваристві. У той же час розвиток ІКТ обумовив не лише перехід національних інфраструктур на принципово новий рівень розвитку та функціонування, а й призвів до виникнення принципово нових загроз системам національної та міжнародної безпеки і породив цілий комплекс негативних геополітичних наслідків. Ці загрози пов'язані насамперед з можливістю використання ІКТ у цілях, несумісних з підтримкою міжнародної стабільності і безпеки, додержання принципів незастосування сили, невтручання у внутрішні справи держав, поваги прав і свобод людини.

Особливу занепокоєність викликає можливість розробки, застосування та розповсюдження інформаційної зброї, виникнення у зв'язку з цим загрози інформаційних війн та інформаційного тероризму, чиї руйнівні наслідки можна прирівняти до наслідків застосування зброї масового знищення.

У геополітичних масштабах ІКТ перетворюються на важливий стимул розвитку військового потенціалу країн за рахунок підвищення їх інформаційної забезпеченості. З'являється можливість використання інформаційного потенціалу розвинутими в науково-технічному відношенні країнами для пригнічування та підкорення собі держав менш розвинутих і, відповідно, більш слабких. У свою чергу, це неминуче веде до прискорення поляризації світу, що породжує нестабільність, виникнення та розвитку реальних та потенційних конфліктів, у тому числі загальносвітового й військового значення.

Метою статі є висвітлення небезпеки безконтрольного використання інформативно-комунікативних технологій та визначення шляхів нормативного регулювання питань міжнародної інформаційної безпеки.

Вперше занепокоєність можливими наслідками використання всесвітньої інформаційної мережі була висловлена у 1993 році футурологом Елвіном Тоффлером, коли широка публіка ще мало що знала про Інтернет. Тоффлер вже тоді передбачав, що терористи будуть намагатися здійснити удар по інформаційній та телекомунікаційній інфраструктурі Сполучених Штатів. З цих пір було проведено декілька десятків тисяч досліджень, і думки експертів з приводу нового поняття “кібертероризм” полярно поділилися. Перші б’ють тривогу з приводу небезпеки потенційного “електронного Перл-Харбору”, інші, як правило, у наукових роботах, регулярно нагадують першим, що до сьогодні у світі не було зареєстровано жодного кібертерористичного акту. Такого висновку дійшов у своїй доповіді “Кибертероризм: міф чи реальність?” Седрик Тевне: “Якщо мистецтво інформаційного піратства відверто викладається в інженерних академіях, університетах, обговорюється на симпозіумах місцевими та міжнародними експертами з питань оборони..., то кібертероризму, у суворому змісті цього слова, не існує й до сьогодні” [1, с. 45].

Але серйозні приводи для занепокоєності все ж таки існують. Сьогодні терористи активно використовують Інтернет для поширення своєї пропаганди на веб-сайтах, форумах і у формі відеороликів, передусім для повідомлення про свої успіхи та залучення прихильників. В історії Інтернету є низка випадків руйнування з політичними цілями стартових сторінок веб-сайтів (зокрема, військових чи урядових). Відомі й кібератаки, що мали на меті перевантаження серверів і блокування доступу до них. Як правило це є результатом зусиль любителів чи груп фанатиків, і поки що вони не спричинили великих матеріальних або фінансових, а тим більше людських, втрат.

Однією з величезних інформаційних атак на Інтернет за всю його історію стала атака мержного “черв’яка” Хелкерна, яка розпочалася 26 січня 2003 року й тривала два дні. Вплив Хелкерна на світові інформаційні ресурси був визнаний експертами комп’ютерної безпеки безпрецедентним випадком за швидкістю розповсюдження та розмірам спричиненої і потенційної шкоди – понад 10 млрд. доларів. У результаті було інфіковано 80 тисяч веб-серверів, а Інтернет уповільнив свою роботу у всьому світі у середньому на 25 %. Аналітики вважають, що Хелкерна став “важливим кроком у створенні інформаційної зброї”, оскільки до нього жодному вірусу не вдавалося настільки ефективно заважати обміну інтернет-трафіком.

Аналіз відомих кібератак показує, що ІКТ вже засвоєні й міжнародними терористичними й екстремістськими організаціями (Хамаз, Аль-Каїда), і національними сепаратистськими рухами. Але сьогодні терористи продовжують віддавати перевагу вбивству реальних людей справжніми бомбами, щоб налякати населення через посередництво ЗМІ, ніж заподіювати віртуальної шкоди через Інтернет. На думку експертів, проблема не стільки у кібертероризмі, скільки у кіберзлочинності, навіть, у можливості початку кібервійни.

Окремі зловживання засобами ІКТ призводять до превентивних заходів у боротьбі з ними. Наприклад, Естонія, яка постраждала від хакерів-злочинців, що організували у 2007 р. атаку на банківські та урядові сервери країни, скористалася цим, щоб вступити у НАТО, та заснувала два центри кібероборони: один у Брюсселі, другий – у Таллінні.

США, які створили під час “холодної війни” широку мережу телекомунікаційного шпигунства (під назвою Echelon), проголосили, що запускають план, який має забезпечити їм лідерство в кіберпросторі. Цей план став наслідком реалізації проекту “Манхеттен” (що породив першу атомну бомбу) і має на меті декілька завдань: здійснювати нагляд за світовим Інтернет-трафіком і за запитами у пошукових системах; створювати “троянські програми”, що дозволяють встановити контроль над будь-яким

комп'ютером; і, нарешті, використання Інтернету (та його користувачів) для випробування сценаріїв атаки та оборони, а також для тренування військових кіберпідрозділів [1, с. 47]. Таким чином, цей проект має подвійний характер – з одного боку, є одним із засобів превентивної оборони у боротьбі з кібертероризмом, а з іншого – одним із засобів реалізації геополітичних амбіцій США.

У січні 2003 р. офіційні особи США заявили про те, що Міністерство оборони може вести інформаційну війну у випадку, якщо на країну буде здійснений інформаційний напад, а на початку лютого офіційні особи з Адміністрації Президента США повідомили, що Дж. Буш підписав секретну директиву, відповідно до якої уряд вперше має розробити національне керівництво, що визначає умови, за яких Сполучені Штати будуть здійснювати кібератаки на комп'ютерні мережі своїх супротивників, а також правила проникнення в іноземні комп'ютерні системи й порушення їх нормальної роботи [2].

Очевидно, що завдяки активному використанню ІКТ світ зіштовхнувся з новими ризиками для міжнародної безпеки, що поставили перед світовою спільнотою важливе завдання – створення міжнародно-правових заходів упередження кіберзлочинності, кібертероризму та недопущення кібервійни. Проблема світової протидії загрозам інформаційної безпеки посилюється тим, що до сьогодні не вироблено загальноприйнятого визначення терміна “інформаційна зброя”. Цей термін став використовуватися в американських військових колах у 1991 р., після закінчення війни у Перській затоці.

Ускладнює питання про дефініції та обставина, що інформаційні технології здебільшого виступають як технології невійськового або подвійного призначення. ІКТ, за допомогою яких можуть здійснюватися військові операції, головним чином починають застосовуватися у цивільному секторі. Характерними рисами інформаційної зброї є універсальність, радикальність застосування, доступність. Її впровадження не вимагає великих фінансових витрат, що робить інформаційну війну економічним, а тому небезпечним засобом військової боротьби, яка часто має характер мирної діяльності. Одночасно важко визначити й державу, що здійснила інформаційну атаку. Використання цієї зброї може відбуватися приховано, без оголошення війни, і не вимагає видимої підготовки. Жертва може навіть не усвідомлювати, що знаходиться під інформаційним впливом [3].

Важливо нагадати й про можливі загрози правам і свободам громадян у зв'язку із застосуванням інформаційної зброї. Насамперед постраждають найголовніші завоювання демократії: право на свободу поширення інформації і доступу до неї, конфіденційність інформації про приватне життя людини та ін. Разом з тим, інформаційні засоби впливу на людину можуть відігравати роль психотропної зброї. Вочевидь постає необхідність забезпечення міжнародної інформаційної безпеки міжнародно-правовими засобами.

Міжнародне право тільки вступає на шлях її регулювання. 10 травня 1999 року Генсекретар ООН виступив з доповіддю (A/54/213), в якій визнавалася наявність проблеми у сфері міжнародної інформаційної безпеки (далі – МІБ). Резолюція № 53/70 поклала початок обговоренню необхідності створення нового міжнародно-правового режиму для регулювання сфери інформаційного простору, ІКТ та методів її використання [4]. У 1999 році в Женеві пройшов міжнародний семінар з питань міжнародної інформаційної безпеки. У його роботі взяли участь представники більш як 50 країн. Підсумком стало підтвердження актуальності проблеми інформаційної безпеки і сучасності постановки цього питання у міжнародному плані. На 54-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН був запропонований проект Резолюції “Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікації у контексті міжнародної безпеки”. Важливим моментом стало те, що в ньому вперше висловлювалася занепокоєність можливістю потенційного використання засобів ІКТ “з цілями, що несумісні із завданнями забезпечення міжнародної стабільності та безпеки”, що може негативно вплинути на безпеку держав як у цивільній, так і у

військовій сферах. Вважаючи за необхідне упередити “неправомірне використання або використання інформаційних ресурсів чи технологій у злочинних або терористичних цілях”, Генеральна Асамблея поставила питання про “доцільність розробки міжнародних принципів, направлених на зміцнення безпеки глобальних інформаційних і телекомунікаційних систем і сприяння боротьбі з інформаційним тероризмом і криміналом” [5]. Російською стороною був підготовлений проект “Принципів, що стосуються міжнародної інформаційної безпеки”, який був опублікований в документі 55-ої Генеральної Асамблеї ООН № А/55/140 як вклад Росії в подальше обговорення теми. В ньому міститься необхідна понятійна база і наводяться основні визначення: міжнародної інформаційної безпеки, загроз інформаційної безпеки, інформаційної зброї, інформаційної війни, міжнародного інформаційного тероризму і злочинності. П’ять базових принципів міжнародної інформаційної безпеки визначають роль і права, зобов’язання і відповідальність держав в інформаційному просторі.

У резолюції, прийнятій консенсусом 29 листопада 2001 року (документ № А/RES/56/19), схвалена ідея створення в 2004 році спеціальної Групи урядових експертів держав-членів ООН (ГУЄ) для проведення усебічного дослідження проблеми МІБ [8]. Мандатом Групи передбачається розгляд існуючих і потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки і можливих спільних заходів по їх усуненню, а також вивчення міжнародних концепцій, які були б спрямовані на зміцнення безпеки глобальних інформаційних і телекомунікаційних систем. Результатом роботи Групи відповідно до резолюції стане доповідь Генсекретаря ООН Генеральній Асамблеї в 2005 році про результати цього дослідження.

У наступний період здійснюється реалізація рішення міжнародного співтовариства про необхідність широкого практичного вивчення питань МІБ, приймаються резолюції, що розвивають положення попередніх резолюцій і підтверджують недопустимість використання інформаційно-телекомунікаційних технологій і засобів з метою негативного впливу на інфраструктуру держав. 23 січня 2002 році. 56-та ГА ООН приймає резолюцію щодо доповіді на тему “Боротьба зі злочинним використанням інформаційної технології”, де говорилося про необхідність міжнародної співпраці, а також взаємодії між державами й приватним сектором у боротьбі зі злочинним використанням ІКТ, а також про необхідність сприяння надання ІКТ країнам, що розвиваються, оскільки невідповідності різних держав у рівні доступу до ІКТ та їх використанні можуть знизити ефективність боротьби зі злочинністю у цій сфері [6]. У 2002 році на Загальноєвропейській конференції в Бухаресті була прийнята декларація, що закріпила принцип зміцнення довіри та безпеки у процесі використання ІКТ. Вона передбачає розробку “глобальної культури кібербезпеки”, що мала забезпечуватися шляхом вжиття превентивних заходів та підтримуватися усією спільнотою за умови збереження свободи передання інформації. Країни погодилися з тим, що необхідно “упереджувати використання інформаційних ресурсів або технологій зі злочинними або терористичними цілями” та зміцнювати міжнародну співпрацю у цій сфері [8].

У Токійській декларації (13-15 січня 2003 року), яку прийняли представники 47 країн, 22 міжнародних і 116 неурядових організацій, а також представники 54 приватних компаній, виділені “пріоритетні області дій” у сфері ІКТ. Важливе місце в їх числі займає питання забезпечення безпеки інформаційних технологій і засобів. Визнаючи принцип справедливого, рівного і адекватного доступу до ІКТ для усіх країн, особливу увагу сторони вважають за необхідне приділити загрозі потенційного військового використання ІКТ. Уперше було висловлено думку про те, що ефективне забезпечення інформаційної безпеки може бути досягнуте не лише технологічно, для цього потрібні зусилля із правового регулювання питання і вироблення відповідних національних політик [2].

Нарешті, згідно з рішеннями резолюцій ГА ООН № 56/183 від 21 грудня 2001 року та № 57/238 від 20 грудня 2002 року в Женеві 10-12 грудня 2003 року пройшов перший етап Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства (її другий етап був запланований на 16-18 листопада 2005 року у Тунісі). Зустріч виявилася першим міжнародним форумом, на якому обговорення питань, пов'язаних з глобальними процесами інформатизації, було порушено на найвищому політичному рівні і відбулося в широкому геополітичному масштабі в діалозі з представниками ділових кіл і громадянського суспільства. У саміті брали участь понад 11 тисяч осіб з 176 країн світу, включаючи представників міжнародних організацій. В ході зустрічі питання інформаційної безпеки знаходилося в центрі міжнародної уваги.

Підсумком першого етапу Зустрічі стало прийняття двох документів – Декларації принципів і Плану дій. Вони охоплюють різні аспекти формування глобального інформаційного суспільства і базові напрями міждержавної взаємодії в цій сфері, включаючи створення і розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, безпеку при використанні ІКТ, забезпечення доступу до інформації, інфраструктури і послуг на базі ІКТ [8]. У Декларації принципів (розділ “Зміцнення довіри і безпеки при використанні ІКТ”) вказується на те, що зміцнення основи для довіри, включаючи інформаційну безпеку і безпеку мереж, є передумовою становлення інформаційного суспільства.

Важливі аспекти боротьби з інформаційною злочинністю були зафіксовані у Резолюції 58-ої ГА ООН від 30.01.2004 року “Створення глобальної культури кібербезпеки і захист найважливіших інформаційних структур”. Найсуттєвішим з них можна назвати формулювання переліку елементів для захисту найважливіших інформаційних інфраструктур. Тобто були вказані ті захисні механізми як міжнародного, так і національного рівня, котрі є базовими елементами для побудови глобальної системи протидії спробам використання і використанню ІКТ у цілях, не сумісних з основними принципами міжнародного права та безпекою держав, суспільства та особи.

Аналізуючи законодавство України з питань, що стосуються інформаційної безпеки, можна зробити висновок про визнання державою проблем, пов'язаних з інформаційною безпекою. Певною мірою визнанням існування проблем, пов'язаних з інформаційною безпекою, є прийняття юридичних норм, що регулюють суспільні відносини у даній сфері. Наприклад, закони України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, “Про державну таємницю”, “Про основи національної безпеки України”, укази Президента України № 891 від 24.09.01 р. “Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних” та № 1229 від 27.09.99 р. “Про Положення про технічний захист інформації в Україні” тощо.

Знову-таки, певною мірою визнанням того факту, що в даній сфері суспільних відносин можуть траплятися кримінальні прояви, є прийняття нормативних документів, котрі встановлюють відповідальність за злочини, скоєні в інформаційній сфері. Прикладом можуть бути: Розділ 16 Кримінального кодексу України “Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж”, визначення “технологічного тероризму” у Законі України “Про боротьбу з тероризмом”, де говориться про злочини, що вчинюються з терористичною метою із застосуванням засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж.

Але хотілося б більш детально звернути увагу на положення Указу Президента України “Про Доктрину інформаційної безпеки України” № 514/2009 від 08.07.09 р., які визначають позицію нашої держави саме у сфері міжнародної інформаційної безпеки. Так, напрямами діяльності у сфері зовнішньої політики, зокрема, є:

- якісне вдосконалення інформаційного супроводу державної політики, діяльності українських громадських організацій та суб'єктів підприємницької діяльності за кордоном за пріоритетами стратегічного партнерства та економічної доцільності;
- організаційно-технічне, інформаційне та ресурсне сприяння держави вітчизняним засобам масової інформації, які мають формувати у світовому інформаційному просторі позитивний імідж України;
- посилення інформаційно-просвітницької діяльності серед населення щодо забезпечення національної безпеки України за умов повноправного партнерства з країнами-членами ЄС та Північноатлантичного альянсу;
- інтеграція в міжнародні інформаційно-телекомунікаційні структури та організації на засадах рівноправності, економічної доцільності та збереження інформаційного суверенітету;
- гарантування своєчасного виявлення зовнішніх загроз національному інформаційному суверенітету та їх нейтралізації [9].

Висновки.

У підсумку зазначимо, що латентність розробки засобів ведення інформаційних воєн, належність ІКТ до технологій подвійного призначення та поєднання цих технологій з традиційними засобами ведення бойових дій при, практично, безконтрольному створенні, використанні і слабкому регулюванні кіберпростору може призвести до катастрофічних наслідків для існування людської цивілізації. Запобігти цьому може тільки міжнародна співпраця всіх держав у сфері інформаційної безпеки, яка на основі збалансованих міжнародних нормативно-правових актів з урахуванням специфіки національних законодавств та наявності політичної волі зможе забезпечити створення ефективної системи міжнародної інформаційної безпеки.

Використана література

1. Иноземцев В.Л., Кузнецова Е.С. Атлас 2010. Le monde diplomatique / В.Л. Иноземцев. – М. : Центр исследования постиндустриального общества, 2010. – 224 с.
2. – Режим доступу : [//www.portalus.ru/modules/internationallaw/rus_readme.php?](http://www.portalus.ru/modules/internationallaw/rus_readme.php?)
3. А.В. Крутских, И.Л. Сафонова. Международное сотрудничество в области информационной безопасности. – Режим доступу : [//www.ict.edu.ruft002472intcoop.pdf](http://www.ict.edu.ruft002472intcoop.pdf)
4. Борьба с преступным использованием информационных технологий: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 53/70 от 04.01.99 г. – С. 1-2. – Режим доступу : [//www.un.org/russian/document/gadocs/53sess/53reslis.htm](http://www.un.org/russian/document/gadocs/53sess/53reslis.htm)
5. Достижения в сфере информатизации и телекоммуникации в контексте международной безопасности: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 54/49 от 23.09.99 г. – С. 1-2. – Режим доступу : [//www.un.org/russian/document/gadocs/54sess/54reslis.htm](http://www.un.org/russian/document/gadocs/54sess/54reslis.htm)
6. Достижения в сфере информатизации и телекоммуникации в контексте международной безопасности: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 56/121 от 23.01.02 г. – С. 1-2. – Режим доступу : [//www.un.org/russian/document/gadocs/56sess/56reslis.htm](http://www.un.org/russian/document/gadocs/56sess/56reslis.htm)
7. Создание глобальной культуры кибербезопасности: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 57/239 от 31.01.03 г. – С. 1-3. – Режим доступу : [//www.un.org/russian/document/gadocs/57sess/57reslis.htm](http://www.un.org/russian/document/gadocs/57sess/57reslis.htm)
8. Международное сотрудничество в области информационной безопасности (справочная информация). – Режим доступу : [//www.ln.mid.ru/ns-dvbr.nsf/0/4c86fcb9f8dc1b41c3256e320029b1ef?OpenDocument](http://www.ln.mid.ru/ns-dvbr.nsf/0/4c86fcb9f8dc1b41c3256e320029b1ef?OpenDocument)
9. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 52. – Ст. 1783.

УДК 346.14:303.725.37 (045)

КОРЧАК Н.М., кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарського права і процесу
Юридичного інституту Національного авіаційного університету

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ

***Анотація.** На основі аналізу судової практики та відповідних теоретичних джерел у статті розглядаються питання, пов'язані з особливостями реалізації права доступу до інформації в діяльності антимонопольних органів.*

***Аннотация.** На основе анализа судебной практики и соответствующих теоретических источников в статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями реализации права доступа к информации в деятельности антимонопольных органов.*

***Summary.** Based on the analysis of judicial practice and the relevant theoretical sources, the article examines the issues related to the characteristics of using the right of access to information during the activities of competition authorities.*

***Ключові слова:** інформація, форма вимоги, реквізити запиту, підстави відповідальності, розмір відповідальності.*

Актуальність дослідження. З метою ефективного забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності було створено спеціалізований орган – Антимонопольний комітет України, правовий статус якого визначений законодавцем як державний орган влади із спеціальним статусом [1, ст. 1]. Конкретизація цієї мети знайшла своє відображення у завданнях, котрі окреслені в ст. 3 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”. Зокрема, здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; контролю за концентрацією, узгодженими діями суб’єктів господарювання та регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб’єктами природних монополій; здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

Досягнення поставленої мети та завдань потребують системної організації діяльності антимонопольних органів. А тому в ст. 6 вказаного вище Закону зазначено, що Антимонопольний комітет України утворює територіальні відділення, які в сукупності становлять систему органів Антимонопольного комітету України, яку очолює Голова Комітету. У свою чергу, ефективність функціональних завдань, покладених законодавцем на антимонопольні органи, тісно пов'язана з проблемою своєчасного та достовірного інформаційного забезпечення реалізації їх повноважень. Саме тому як з теоретичної, так і з практичної точок зору актуальними залишаються питання особливостей реалізації права доступу до інформації в діяльності органів Антимонопольного комітету України.

Розв’язання зазначеної проблематики започатковано у публікаціях і дослідженнях таких вітчизняних та зарубіжних учених і практиків, як О. Бакалінська, Л. Біла, О. Мельниченко, В. Підлісний, Н. Саніахметова, К. Тотьєв, П. Чернелевська та ін.

Разом з тим, невирішеними залишаються питання про вид інформації, що може бути витребувана на вимогу органів Антимонопольного комітету України, про форму такої вимоги, про правові засоби фіксації усної вимоги щодо надання інформації, про

визначення моменту виникнення обов'язку щодо подання інформації на вимогу антимонопольних органів, про підстави виникнення відповідальності в сфері порушення права доступу до інформації.

З'ясування зазначених вище питань і є *метою* статті.

Виклад матеріалу. Право доступу до інформації відіграє важливу роль в механізмі реалізації низки організаційно-правових заходів державного регулювання у сфері конкуренції, які, зокрема, відбуваються у формі спостереження, та може бути використане лише у зв'язку з реалізацією завдань, котрі безпосередньо визначені законодавцем у ст. 3 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”.

Своєчасність, безперешкодність та достовірність інформаційного забезпечення діяльності антимонопольних органів можна розглядати в якості одного з принципів конкурентного права України. Тому підґрунтя для реалізації вказаного принципу створюють п.п. 4-12 ст.16 та п.п. 3-11 ст. 17 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”, в яких окреслена компетенція державного уповноваження Антимонопольного комітету України та голови територіального відділення Антимонопольного комітету України в сфері реалізації ними права доступу до інформації.

Власне поняття інформації дається у ст. 1 Закону України “Про захист економічної конкуренції” [2]. А саме – це відомості в будь-якій формі й вигляді, збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, організми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості. Причому органи Антимонопольного комітету України у здійсненні наданих їм повноважень не обмежені у виборі джерела отримання інформації [3, п. 8].

Безпосередньо в питаннях про інформацію слід керуватися законами України “Про інформацію” від 02.10.92 р., “Про державну таємницю” від 21.01.94 р. та Постановою Кабінету Міністрів України “Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці” від 09.08.93 р. Не вдаючись до детальної характеристики поняття “інформація”, варто вказати, що в цілях реалізації норм конкурентного законодавства стосовно розуміння інформації законодавець у ч. 2 ст. 22-1 Закону України “Про Антимонопольний комітет України” оперує поняттями “документи”, “статистична та інша інформація”, а обов'язок її надання поширюється в тому числі і щодо інформації з обмеженим доступом, і щодо банківської таємниці, припис про що міститься у ч. 1 ст. 22-1 вказаного Закону.

Реалізація права доступу до інформації в діяльності антимонопольних органів пов'язана із вирішенням питання про форму фіксації вимоги щодо її подання. На жаль, це питання не знайшло свого належного відображення у законодавстві про захист економічної конкуренції, що і стало чинником різноманітної судової практики. Наприклад, Постановою судової колегії по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду України від 06.12.00 р. у справі № 1/25 було встановлено, що, визнаючи недійсною постанову державного уповноваженого Комітету від 17.19.99 р. у справі за позовом Комітету до АТ “К. Л. У.” про стягнення штрафу та пені, Вищий арбітражний суд, зокрема, виходив з того, що запит Комітету має бути складено тільки у формі рішення або постанови і що вимога державного уповноваженого, викладена в іншій формі, в цьому випадку є запитом інформації і не є обов'язковою для виконання. Скасовуючи це рішення, судова колегія по перегляду

рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду зазначила, що вимоги державного уповноваженого, зокрема у вигляді запиту про надання інформації, є обов'язковими для виконання суб'єктом господарювання у визначені цією вимогою строки. Невиконання цих законних вимог тягне за собою передбачену законодавством відповідальність [4, с. 41].

В якості іншого прикладу можна навести випадок із Львівською державною залізницею, яка звернулася до Верховного Суду України із касаційною скаргою на постанову Вищого господарського суду від 24.09.01 р. у справі № 7/11. Спірна справа зводилася до того, що постановою державного уповноваженого Антимонопольного комітету від 28.12.00 р. № 07/49-п визнано, що Львівська державна залізниця вчинила правопорушення у вигляді неподання інформації на запит державного уповноваженого Антимонопольного комітету України згідно зі ст. 19 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” (чинного на період вчинення правопорушення), і накладено відповідний штраф. Відповідач звернувся з позовом до Вищого арбітражного суду про визнання недійсною цієї постанови. Рішенням судової колегії по розгляду господарських спорів Вищого господарського суду України від 06.03.01 р. у справі № 7/11 Львівській державній залізниці було відмовлено у задоволенні позову. Зазначене рішення було переглянуто в касаційному порядку судовою колегією Вищого господарського суду України та постановою від 24.09.01 р. у справі № 7/11 залишено без змін [5, с. 44].

Слід також звернути увагу і на те, що запит про надання інформації, який можуть робити антимонопольні органи суб'єктам господарювання, об'єднанням, органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю, іншим юридичним особам, їхнім структурним підрозділам, філіям, представництвом, їхнім посадовим особам та працівникам, фізичним особам, є на сьогодні, як правило, формою письмової вимоги.

Поряд із визнанням у судовій практиці запиту як форми витребування інформації виникає питання про його реквізити. І знову ж таки, конкурентним законодавством не передбачено, що запит відповідної посадової особи антимонопольного органу про надання інформації має бути виконаний на спеціальному бланку та скріплений печаткою. Так, при розгляді справи № 2-22/12269-2006 Вищий господарський суд України виходив з того, що попередніми судовими інстанціями встановлено і перевірено належними засобами доказування, що запит Відділення Комітету був підписаний належним чином уповноваженою посадовою особою. Водночас, чинним законодавством України не передбачено, що відповідний запит мав бути виконаний обов'язково “на бланку суворої звітності” та скріплений печаткою Відділення Комітету. Законом не встановлено й обов'язкової участі сторони, в даному разі Товариства, у розгляді адміністративною колегією Відділення Комітету справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції [6, п. 7].

Використовуючи логічний спосіб тлумачення положень ст. 22-1 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”, можна стверджувати, що вимога щодо подання інформації може бути не тільки письмовою, а й усною. У ч. 5 ст. 22-1 Закону встановлено, що формою фіксації останньої є складення протоколу, в якому зазначається дата і місце його складання, прізвище державного уповноваженого Антимонопольного комітету України, голови територіального відділення

Антимонопольного комітету України, уповноважених ними працівників антимонопольних органів із зазначенням їх посад, прізвищ осіб, які надають пояснення.

Піддаючи правовому аналізу зміст ст. 22 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”, можна зробити висновок про те, що вимоги антимонопольних органів є обов’язковими для виконання у визначених в них строках. У зв’язку з цим, хочемо навести наступний приклад із судової практики. Рішенням судової колегії по розгляду господарських спорів Вищого арбітражного суду України від 22.12.99 р. у справі № 2/61 було відмовлено у задоволенні позову ВАТ “Оранта-Січ” про визнання недійсною постанови державного уповноваженого щодо накладення штрафу за несвоєчасне подання інформації на відповідний запит. Це рішення було перевірено у порядку нагляду судовою колегією по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду України та постановою від 17.02.00 р. № 04-1/1-10 у справі № 2/61 залишено без змін, оскільки посилання заявника на Закон “Про інформацію” щодо строку витребування інформації є помилковим, так як питання подання відповідної інформації регулюється спеціальною нормою Закону “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” (котрий на той час був чинний на території України), який є пріоритетним по відношенню до Закону “Про інформацію” [7, п. 6].

Не слід забувати, що обов’язковість виконання вимог органів Антимонопольного комітету України встановлена в ст. 22 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”. У зв’язку з цим, хочемо навести ще один досить показовий приклад із практики розгляду такої категорії справ. Так, Постановою голови Запорізького обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України від 21.07.00 р. № 13-п на ВАТ “Мелітопольпродмаш” та ЗАТ “Мелітопольпродмашсервіс” було накладено штраф за порушення антимонопольного законодавства, несвоєчасне подання на відповідний запит необхідної інформації вказаними суб’єктами господарювання. Не погоджуючись із цією постановою в частині накладення штрафу, ЗАТ “Мелітопольпродмашсервіс” звернулося із відповідним позовом до арбітражного суду Запорізької області. Рішенням останнього від 12.10.00 р. у справі № 2/1/725а позов ЗАТ “Мелітопольпродмашсервіс” було задоволено, а постанову голови Запорізького обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України в частині накладення штрафу за порушення антимонопольного законодавства, передбаченого абз. 4 ст. 19 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”, визнано недійсною. Згодом у порядку нагляду це рішення було перевірено першим заступником голови арбітражного суду Запорізької області (постанова від 13.12.00 р. у справі № 2/1/725а) та судовою колегією по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду України (постанова від 27.06.01 р. № 04-1/9-10/30 у справі № 2/1/725а) та залишено без змін.

Запорізьке обласне територіальне відділення Антимонопольного комітету України звернулося до Верховного Суду України з касаційною скаргою на постанову судової колегії по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду України від 27.06.02 р. № 04-1/9-10. Постановою Верховного Суду України від 11.02.02 р. касаційну скаргу було задоволено, спірні постанови та рішення скасовано і як результат – справу № 2/1/725а направлено на новий розгляд до суду першої інстанції [8]. Наведене в якості прикладу рішення Верховного Суду України мотивоване тим, що державний уповноважений, голова територіального відділення має право вимагати для перевірки дотримання конкурентного законодавства необхідні документи та іншу інформацію у

зв'язку з реалізацією їх повноважень. Вимоги є обов'язковими для виконання у зазначені ним строки, а їх невиконання тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Залежно від особи порушника за неподання інформації у встановлені строки, її подання в неповному обсязі або подання недостовірної інформації передбачена: 1) господарсько-правова відповідальність у вигляді штрафу, який накладається на об'єднання підприємств, суб'єктів господарювання у розмірі до одного відсотка доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф відповідно до ст. ст. 50, 52 Закону України “Про захист економічної конкуренції”; 2) адміністративна відповідальність у вигляді штрафу, який накладається на посадових осіб та керівників у розмірі до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно до ст. 166-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Подання ж окремих з витребуваних документів (подання в неповному обсязі) розцінюється як неподання інформації. Це пояснюється тим, що законодавством не передбачено право суб'єктів господарювання подавати окремі з витребуваних державним уповноваженим чи головою територіального відділення документи чи ухилятися від надання окремих з витребуваних документів. Якщо зазначена інформація в установленій термін подана у неповному обсязі, то цей факт є об'єктивним підтвердженням неподання інформації.

Відповідно до ст. 42 Закону України “Про захист економічної конкуренції” строк давності притягнення до відповідальності за вказані вище порушення становить три роки з дня їх вчинення, а в разі триваючого порушення – з дня закінчення вчинення порушення. В якості коментарю до вказаного нами вище слід зазначити, що факти неодноразового неподання інформації на запити органів Антимонопольного комітету не є триваючими порушеннями у розумінні ст. 42 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, а утворюють самостійні (окремі) порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Наприклад, Вищий господарський суд України погодився з висновками Антимонопольного комітету України про те, що неподання господарським товариством інформації на запити його державного уповноваженого, які були йому надіслані у формі листів від 01.04.03 р., 24.04.03 р. та 07.10.03 р., є не “триваючими порушеннями”, а конкретними актами невиконання конкретно заснованої на законі вимоги державного органу, що тягне за собою встановлену чинним законодавством відповідальність, незалежно від того, чи притягався раніше суб'єкт господарювання до відповідальності за подібне правопорушення [9, п. 6].

В кожному випадку при розгляді відповідних справ про правомірність притягнення до відповідальності за неподання певних даних на запит органу Антимонопольного комітету України господарському суду слід встановлювати, чи було повідомлено суб'єкта господарювання про необхідність надання даних та у якій саме спосіб, а також причини, з яких їх не було надано. Вимога щодо витребування інформації може бути надана суб'єкту господарювання для виконання у будь-який спосіб (надсилання, вручення під розписку), оскільки законодавством про захист економічної конкуренції не встановлено способу вручення запитів органів Антимонопольного комітету України. Як зазначається в одному з оглядових листів Вищого господарського суду України, з моменту вручення в установленому порядку поштового відправлення воно належить адресатові [10, п. 6].

В літературі справедливо акцентується увага на тому, що для кваліфікації дій за п. 13 ст. 50 Закону України “Про захист економічної конкуренції” важливим є не дата

отримання відповіді Комітетом чи територіальним відділенням, а дата відправлення такої відповіді [11, п. 4]. Адже відповідальність встановлена не за “ненадходження” інформації до антимонопольного органу, а за її неподання.

Варто також акцентувати увагу і на тому, що вимоги антимонопольних органів щодо подання інформації у формі запиту не пов’язані з обов’язковим проведенням планової чи позапланової перевірки суб’єкта господарювання, правова регламентація якої забезпечується Положенням про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції, що затверджене розпорядженням Антимонопольного комітету України від 25.12.01 р. № 182-р та зареєстроване в Міністерстві юстиції України 13.02.02 р. за № 139/6427, а також з наявністю чи відсутністю у нього монопольного (домінуючого) становища. Зокрема, господарським судом Чернігівської області було відмовлено у задоволенні позову ЗАТ “В” про визнання недійсним рішення Чернігівського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України від 25.06.02 р. № 12-2002 про вчинення ЗАТ “В” порушення конкурентного законодавства у вигляді неподання інформації територіальному відділенню, що передбачено п. 13 ст. 50 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, та накладення штрафу. Визнаючи рішення територіального відділення таким, що відповідає законодавству, господарський суд виходив, зокрема, з того, що неподання інформації на запит є порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, а вимоги голови територіального відділення у вигляді запиту не пов’язані з обов’язковим проведенням планової чи позапланової перевірки суб’єкта господарювання [12, с. 53].

Іншою проблемою, яка може виникнути в процесі притягнення до відповідальності за неподання інформації на запит антимонопольного органу, є з’ясування питання про співвідношення обов’язку суб’єкта господарювання щодо її надання та наявності чи відсутності у нього монопольного (домінуючого) становища. Постановою голови територіального відділення Антимонопольного комітету України в Автономній Республіці Крим від 04.02.98 р. № 05/4 визнано, що колективне агропромислове підприємство “Ізмурдний” вчинило порушення у вигляді несвоєчасного подання інформації на відповідний запит голови територіального відділення. У свою чергу колективне агропромислове підприємство “Ізмурдний” звернулося до арбітражного суду Автономної Республіки Крим з позовною заявою про визнання недійсною постанови голови територіального відділення Антимонопольного комітету України в Автономній Республіці Крим від 04.02.98 р. № 05/4 на підставі того, що воно не займає монопольного становища на ринку надання послуг чи випуску товарів, отже – не несе зобов’язання щодо надання інформації на запит голови територіального відділення Антимонопольного комітету України в Автономній Республіці Крим. Рішенням арбітражного суду Автономної Республіки Крим від 06.04.98 р. у справі № 2010-2 в задоволенні позову відмовлено, оскільки для притягнення до відповідальності за неподання інформації не має значення наявність чи відсутність монопольного становища на ринку, а органи Антимонопольного комітету України в межах своїх повноважень можуть здійснювати перевірку підприємств. Вказане рішення після перевірки у порядку нагляду заступником голови арбітражного суду Автономної Республіки Крим (постанова від 04.09.98 р. в справі № 2010-2) та судовою колегією по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду України (постанова від 05.04.99 р. № 04-1/2-10/147 у справі № 2010-2) було залишене без змін.

У свою чергу в межах наданих повноважень антимонопольні органи мають право запитувати у суб'єкта господарювання інформацію і у тих випадках, коли вона не стосується його основного виду діяльності і становить комерційну таємницю або ж коли це є необхідним при розгляді заяв чи справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції [13, п. 1.2, п. 1.4.].

Висновки.

Підсумовуючи результати дослідження в межах окресленої проблеми, варто акцентувати увагу на тому, що законодавець чітко визначає повноваження антимонопольних органів при отриманні інформації, необхідної для проведення як дослідження ринків, так і розслідувань справ. Водночас, проблемою залишається відсутність як у Законі України “Про Антимонопольний комітет України”, так і у Законі України “Про захист економічної конкуренції” чітко прописаної форми вимоги щодо витребування інформації, необхідної для реалізації контрольних завдань з боку органів Антимонопольного комітету України, її реквізитів, моменту отримання та дачі відповіді. І таку прогалину заповнює судова практика, аналіз якої ми спробували здійснити в межах даної статті.

Незнання чи ігнорування тих норм, які забезпечують механізм реалізації антимонопольними органами права доступу до інформації, може стати причиною виникнення для суб'єктів господарювання небажаних фінансових проблем у вигляді сплати штрафів, причому не виключається можливість одночасного їх стягнення як із суб'єкта господарювання на підставі ст. ст. 50, 52 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, так і з посадових осіб та керівників цього ж суб'єкта господарювання на підставі ст. 166-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Використана література

1. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.93 р. № 3659-ХІІ (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 50. – Ст. 472.
2. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.01 р. № 2210-ІІІ // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7. – Ст. 260.
3. Оглядовий лист Вищого господарського суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції від 03.12.04 р. № 04-5/3180. – (За матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України). – Режим доступу : [//www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=143673](http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=143673)
4. Мельниченко О.І. Про практику застосування арбітражними судами конкурентного законодавства / О.І.Мельниченко // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 2. – С.40-49.
5. Підлісний В. Право на інформацію / В. Підлісний // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2002. – № 2. – С. 42-45.
6. Оглядовий лист Вищого господарського суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції” від 21.08.07 р. № 01-8/741. – (За матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України). – Режим доступу : [//www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=143713](http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=143713)
7. Оглядовий лист Вищого арбітражного суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів за участю органів Антимонопольного комітету України” від 17.04.01 р. № 01-8/459. – (За матеріалами судової колегії Вищого арбітражного суду України по перегляду рішень, ухвал, постанов) // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 115-121.

8. Постанова судової палати Верховного Суду України від 11.02.02 р. у справі № 2/1/725 // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 1. – С. 251-252.

9. Оглядовий лист Вищого господарського суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов’язаних із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції” від 11.07.05 р. № 01-8/1222. – Режим доступу : [//www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=143683](http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=143683)

10. Оглядовий лист Вищого господарського суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов’язаних із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції” від 25.11.09 р. № 01-08/627. – Режим доступу : [//www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=159760](http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=159760)

11. Ущук П. У стосунках між бізнесом та органами Антимонопольного комітету України недомовок бути не повинно / П. Ущук // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2009. – № 1(32). – С. 36-44.

12. Мельниченко О. Інструменти конкурентної політики / О. Мельниченко // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2003. – № 3. – С. 51-56.

13. Ущук П. У стосунках між бізнесом та органами Антимонопольного комітету України недомовок бути не повинно / П. Ущук // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2008. – № 4(31). – Режим доступу : [//www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=144616](http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=144616)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 681.5.015: 378

САВІНОВ О.М., кандидат технічних наук,
Інститут післядипломного навчання
Національного авіаційного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПАРАМЕТРІВ ЛОГІСТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ РОСТУ

Анотація. *Визначені основні проблеми створення моделей процесів людської діяльності. Обґрунтована доцільність використання та уточнені окремі параметри логістичних залежностей, зокрема постійної ресурсу. Уточнена послідовність дій експерта щодо визначення параметрів логістичних залежностей.*

Аннотация. *Определены основные проблемы создания моделей процессов человеческой деятельности. Обоснована целесообразность использования и уточнены отдельные параметры логистических зависимостей, в частности, постоянной ресурса. Уточнена последовательность действий эксперта при определении параметров логистических зависимостей.*

Summary. *The main problems of creation the people activity models are defined. It's proved using reasonability and defined some parameters of logistic dependence, in particular the resource constant. The sequence of expert actions when determining the logistic dependence parameters is specified.*

Ключові слова: *моделювання, прогноз, логістична залежність, параметрична ідентифікація.*

Наслідки більшості управлінських рішень стосовно процесів людської діяльності, зокрема в правовій галузі, не є очевидними. Рішення обирають виходячи з попереднього досвіду або шляхом перевірки можливих альтернатив за допомогою прогнозного моделювання. Основними вимогами до процедури перевірки рішень є оперативність та якість. На жаль, критерії якості та оперативності є суперечними, оскільки найкраще рішення необхідно знайти за мінімум часу. Для перетворення двокритеріальної задачі до однокритеріальної можна один з критеріїв закріпити у вигляді обмеження (мінімально або максимально припустимої величини), а інший оптимізувати (або побудувати множину Парето – оптимальних рішень [1]). Оптимізація потребує математичної формалізації процесів, стосовно яких знаходиться рішення. Завдяки сучасним обчислювальним засобам, математична модель дозволяє оперативно перебрати велику кількість альтернативних рішень або знайти оптимальне (субоптимальне) рішення іншими методами.

На жаль, більшість гуманітарних процесів людської діяльності, зокрема в правовій галузі, важко піддаються математичному описанню. Тому в процесі діяльності виділяють найбільш важливі (стосовно постановки задачі) властивості, спрощують модель (роблять її грубою) і після цього застосовують для пошуку найкращих рішень або для прогнозування наслідків прийнятих управлінських рішень.

Іншим важливим заходом є забезпечення моделі вхідними даними. Відомі приклади коли теоретично досконали модель не можливо використати на практиці тому, що її неможливо було забезпечити вхідними даними, наприклад, така ситуація склалась при створенні двох програмних систем управління оборонними ресурсами [2].

Модель управління оборонними ресурсами (Defence Resource Management Model) не мала організаційних рішень щодо забезпечення вхідними даними. Програмна система “Ресурс” мала спеціальний організаційних підрозділ для забезпечення вхідними даними. Результат?.. Друга система ефективно працює. Перша залишилась в історії. Отже, питання

скорочення часу, підвищення якості ідентифікації параметрів моделей та забезпечення моделей вхідними даними є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливий інтерес викликають моделі процесів розвитку (росту), які дозволяють зв'язати ефект діяльності та ресурси, які витрачаються на його створення. Ресурси можуть бути матеріальними і нематеріальними (гроші, матеріали, обладнання, люди, час, ефекти підпорядкованих структур тощо). Вихідний ефект може бути корисним або шкідливим залежно від конкретного процесу.

Побудова моделі пов'язана, з одного боку, з намаганням врахувати якомога більше особливостей процесу (що веде до її ускладнення). З іншого боку, модель повинна бути простою, оскільки це спрощує її наповнення вхідними даними, вчасне корегування параметрів відповідно до зміни ситуації та забезпечує наочність результатів для поточного контролю відповідності результатів моделювання фізичному змісту процесу. При створенні моделей складних систем перевагу віддають грубим моделям (лінійним, експоненціальним, логістичним).

Лінійні моделі зберігають адекватність лише в околиці точки лінеаризації – тому їх використовують для приблизних рішень або для достатньо простих процесів. Експоненціальні моделі використовують для окремих етапів життєвого циклу, наприклад, для етапу зростання [3] або етапу насичення. Логістичні моделі дозволяють моделювати повний життєвий цикл розвитку, оскільки містять фрагменти експоненціальних та лінійних моделей, а тому є більш універсальними [1]. Адекватність логістичних моделей підтверджують приклади їх використання при моделюванні біологічних [4], економічних [5], технічних [6] та інших процесів. Незважаючи на різну фізичну природу, всі ці процеси мають однакові етапи:

1. Підготовка до зростання. Ресурси витрачаються, але ефект майже не збільшується.
2. Зростання. Кожна витрачена одиниця ресурсу майже пропорційно перетворюється в ефект.
3. Насичення. Можливості поточного способу розвитку вичерпані, зростання уповільнюється та входить до зони насичення. Для подальшого росту необхідна зміна або суттєва модифікація способу розвитку (зміна технологій).

Різні фізичні об'єкти відрізняються фізичним змістом та масштабом явищ, але якісна картина залишається аналогічною. Наприклад, в податковій сфері саме так веде себе залежність кількості неплатників податку від рівня податків [7]. При малих ставках податку неплатників практично немає, при ставках більше 15-20 % їх кількість стрімко зростає і податки більше 50-70 % ніхто практично не сплачує (в тому числі з причини руйнації бізнесу сумлінних платників). Аналогічно від ставки податку залежить частка тіньового капіталу.

Способи завдання параметрів логістичних залежностей розглянуті в [6], але лише стосовно обрання представлення логістичної залежності в інтегральній формі. Більший практичний інтерес при підготовці вхідних даних для чисельного моделювання представляє взаємозв'язок параметрів логістичних залежностей завданих в диференціальній та інтегральній формах, оскільки при покроковому інтегруванні використовується диференціальна форма, а при визначенні параметрів залежності – інтегральна, при якій параметри максимально наповнені конкретним фізичним змістом для спрощення роботи експертів.

Метою статті є пошук шляхів спрощення процесу ідентифікації параметрів логістичної залежності розвитку без втрати якості моделювання.

Для досягнення мети необхідно:

1. Уточнити способи представлення логістичних залежностей в різних формах (диференціальній та інтегральній).

2. Виявити серед них найбільш корисні за критерієм адекватності моделі динамічному процесу розвитку та за критерієм простоти ідентифікації параметрів моделі.

3. Якщо цим критеріям відповідатимуть різні форми залежностей, то встановити взаємозалежність між їх параметрами та відповідно скорегувати загальну процедуру визначення параметрів.

Викладення основного матеріалу. Логістична залежність росту [1] має нижню та верхню асимптоти (рис.1). Залежність відповідає розв’язанню логістичного диференціального рівняння (диференціальна форма логістичної залежності) [6]:

$$\frac{dy}{dx} = m \cdot (y - Y_{\min}) \cdot (Y_{\max} - y). \tag{1}$$

Рішення (1) (інтегральна форма логістичної залежності) має вигляд:

$$y = Y_{\min} + \frac{Y_{\max} - Y_{\min}}{1 + e^{-m \cdot (Y_{\max} - Y_{\min}) \cdot (x - \Delta x)}} = d + \frac{a}{1 + e^{-m \cdot a \cdot (x - \Delta x)}}, \tag{2}$$

$$d = Y_{\min}, \quad a = Y_{\max} - Y_{\min},$$

де y – рівень вихідного ефекту; x – вхідні ресурси, які використовуються на створення ефекту; $a > 0$, $d > 0$ – коефіцієнти, які визначають положення верхньої та нижньої асимптот, Δx – зсув кривої вздовж вісі абсцис (дорівнює абсцисі точки симетрії S).

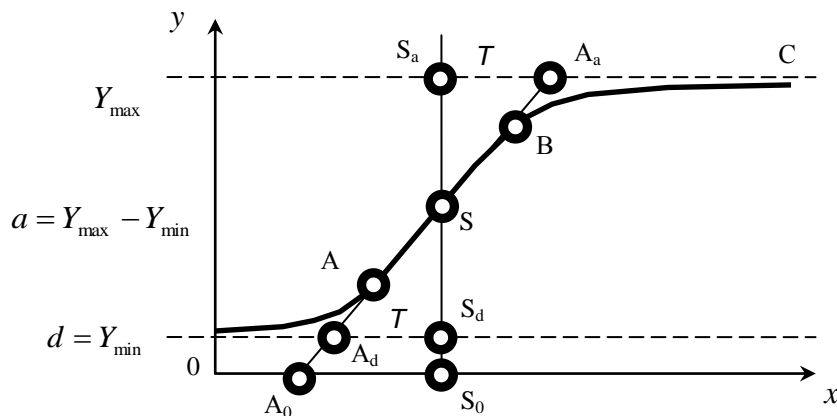

Рис. 1. Графік логістичної функції росту

Параметри залежності можуть визначатись: на підставі статистичних даних, за допомогою експертних оцінок, шляхом перетворення з існуючих лінійних залежностей [1] або комбінацією переліченого. Бажана послідовність визначення параметрів логістичної залежності в інтегральному вигляді розглянута в [6].

1. Нижня асимптотична межа кривої d .
2. Верхня асимптотична межа кривої $a + d$.
3. Показники нахилу в точці симетрії залежності: k або постійна ресурсу T (залежно від постановки задачі).
4. Зсув точки симетрії Δx .

Останній пункт можна опустити, оскільки зсув залежності вздовж вісі абсцис залежить від початкових умов інтегрування. Перші два пункти мають чітку фізичну інтерпретацію та зазвичай проблем не викликають. Більш складним є визначення

показників нахилу в точці симетрії (на лінійній ділянці логістичної кривої АВ). Складність полягає в тому, що на відміну від фізично зрозумілого тангенсу кута нахилу $k = \frac{a}{2T}$ в інтегральній формі, параметр m в диференціальній формі не має фізичного змісту, зрозумілого настільки, щоб експерт зміг без додаткових обчислень визначити його величину в рівнянні (1). Відверто кажучи, в термінах тангенсів кута нахилу також розмірковують далеко не всі експерти. Більш зручним є визначення відомих з попереднього досвіду, величин ефекту, який буде отриманий після витрати певної характерної величини вхідного ресурсу. В якості такої характерної величини вхідного ресурсу використовується поняття постійної ресурсу логістичної функції T [6] (рис.1), яке є поширенням відомого поняття постійної часу експоненти [8] на логістичну залежність та на довільні види вхідних ресурсів.

Визначення 1: постійна ресурсу дорівнює довжині відрізка асимптоти між абсцисою точки симетрії та точкою перетину *вісі абсцис* з прямою, яка дотична до графіку функції у точці симетрії [6].

Визначення відповідає найбільш поширеному, але не єдиноможливому варіанту розташування нижньої асимптоти $d = Y_{\min} = 0$. В реальному житті $d = Y_{\min} \geq 0$. Згідно з визначенням 1 здається, що постійна ресурсу дорівнює $T = |A_0 S_0|$, чого не може бути при $d = Y_{\min} > 0$. Скорегуємо визначення.

Визначення 2: постійна ресурсу дорівнює довжині відрізка асимптоти, який відсікається перпендикуляром до вісі абсцис, що проходить через точку симетрії логістичної кривої, та прямою, яка дотична до графіку функції у точці її симетрії.

Звернемо увагу на те, що у визначенні 2 не уточнюється, про яку саме асимптоту йде мова. Визначення вірне для обох асимптот. Постійна ресурсу дорівнює довжині відрізків $T = |A_d S_d| = |A_a S_a|$.

За фізичним змістом постійна ресурсу приблизно дорівнює ресурсу, який необхідний для зростання ефекту від нижньої асимптоти до точки симетрії (половина можливого зростання ефекту) або від точки симетрії до входження в зону насичення. На практиці майже ніколи не стоїть задача досягнення половини максимально можливого ефекту. Більш доречним для визначення експертами була б величина вдвічі більша за постійну ресурсу. Це позбавляє від додаткових перерахунків та спрощує формулювання пошукового запитання до експерта: “визначити величину ресурсу, яка необхідна для зростання ефекту від початку зони інтенсивного зростання до початку зони насичення”.

Встановимо зв'язок між параметрами m та T .

Відома залежність похідної логістичної функції $z(x) = (1 + e^{-m \cdot a \cdot (x - \Delta x)})^{-1}$ при $d = 0$, $a = 1$, $\Delta x = 0$ у вигляді [9]

$$\frac{dz}{dx} = m \cdot z(x) \cdot z(-x) = m \cdot z(x) \cdot (1 - z(x)). \quad (3)$$

Для довільних d , a логістична функція y (2) може бути виражена через логістичну функцію z

$$y = d + a \cdot z \quad (4)$$

та навпаки

$$z = a^{-1} \cdot (y - d). \quad (5)$$

З урахуванням (3) знаходимо похідну від (4)

$$\frac{dy}{dx} = m \cdot a \cdot z(x) \cdot z(-x) = m \cdot a \cdot z(x) \cdot (1 - z(x)). \quad (6)$$

Підставляємо (5) в (6)

$$\frac{dy}{dx} = m \cdot a \cdot a^{-2} \cdot (y - d) \cdot (a - (y - d)) = m \cdot a^{-1} \cdot (y - d) \cdot (a + d - y). \quad (7)$$

Вираз (7) описує параболу, яка перетинає вісь абсцис в точках $x = d$, $x = d + a$ та має екстремум посередині вказаного діапазону в точці $x = d + 0.5a$ (рис.2). Точки $x = d$, $x = d + a$ визначають межі діапазону припустимих значень.

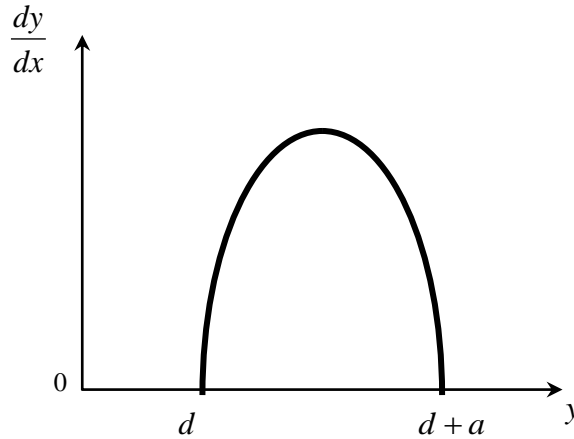

Рис. 2. Похідна логістичної функції

Розкритий вираз для знаходження похідної логістичної функції має вигляд

$$\frac{dy}{dx} = \frac{a^2 m e^{-m \cdot a \cdot (x - \Delta x)}}{(1 + e^{-m \cdot a \cdot (x - \Delta x)})^2}.$$

Похідна в точці симетрії ($x = \Delta x$) дорівнює

$$\left. \frac{dy}{dx} \right|_{x=\Delta x} = \frac{a^2 m}{4}. \quad (8)$$

Проведемо дотичну $A_d A_a$ до логістичної кривої в точці симетрії S . Тангенс кута нахилу дотичної дорівнює відношенню

$$\frac{|SS_d|}{|A_d S_d|} = \frac{a}{2T}. \quad (9)$$

Прирівнюючи (8) та (9), отримуємо вираз для знаходження m через T .

$$m = \frac{2}{aT}. \quad (10)$$

Експерт виходячи з фізичного змісту процесу повинен спочатку визначити діапазон можливих значень ефектів (нижня та верхня асимптоти d , a), потім діапазон використаних ресурсів, в якому відбувається інтенсивне зростання ефекту від d до a . Цей діапазон дорівнює $2T$ (рис.1). Далі за допомогою (10) знаходиться масштабний коефіцієнт m правої частини диференціального рівняння (1), який завершує перелік параметрів, необхідних для початку моделювання динаміки процесу росту. Описана процедура визначення параметрів логістичної кривої є практично зручною та ефективною.

Висновки.

1. Процеси людської діяльності, зокрема в правовій сфері, є найбільш складними в математичній формалізації (порівняно з технічними процесами). Це обумовлює певні труднощі щодо створення відповідних моделей прогнозування.

2. Другою за значенням проблемою створення моделей процесів у правовій сфері є їх забезпечення вхідними даними для параметричної ідентифікації. Оскільки кількість об'єктивних даних є дуже обмеженою, то основним джерелом вхідних даних є експертні оцінки.

3. З точки зору моделювання динамічних процесів найбільш адекватними є логістичні залежності в диференціальній формі. Але експертне визначення їх параметрів представляє певні труднощі у зв'язку з непрозорим фізичним змістом останніх. Простіше визначити параметри логістичної залежності в інтегральній формі, а після цього зробити перехід до параметрів логістичної залежності в диференціальній формі.

4. Найбільшу складність для експертів представляє визначення параметрів, які пов'язані з величиною кута нахилу логістичної залежності. Тому в статті уточнено визначення параметру постійної ресурсу (залежно в інтегральній формі) та встановлено її зв'язок з відповідними параметрами залежності в диференціальній формі. Знайдені залежності дозволили без втрати адекватності моделювання динамічних процесів використати в експертному оцінюванні параметри, які мають чіткий фізичний зміст, а тому є менш вимогливими до кваліфікації експертів.

Подальші дослідження слід присвятити вивченню особливостей визначення параметрів логістичних залежностей з урахуванням особливостей конкретних процесів людської діяльності.

Використана література

1. Савінов О.М. Моделювання та управління якістю підготовки авіаційних фахівців / О.М. Савінов. – К. : Вид-во Нац.авіац.ун-ту “НАУ-друк”, 2010. – 172 с.
2. Комп'ютерна модель управління оборонними ресурсами “DRMM”: сучасний стан та перспективи розвитку ; за ред. В.Л. Шевченка. – К. : ГУ ОС та ОМР ГШ ЗС України, ННДЦ ОТ і ВБ України, 2004. – 218 с.
3. Кузнецов Ю.М. Прогнозування розвитку технічних систем / Ю.М. Кузнецов., Р.А. Скляр. – К. : ТОВ “ЗМОК” – ПП “ГНОЗИС”, 2004. – 323 с.
4. Медведева Н.Б. Динамика логистической функции / Н.Б. Медведева // Соросовский Образовательный Журнал. – 2000. – № 8. – С. 121-127.
5. Амелькин В.В. Дифференциальные уравнения в приложениях / В.В. Амелькин. – М. : Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1987. – 160 с.
6. Шевченко В.Л. Зв'язок логістичних моделей з лінійними та експоненціальними моделями розвитку об'єктів оборонного планування / В.Л. Шевченко // Вісник НТУУ “КПІ”. – К. : НТУУ “КПІ”, НДІ АКС “Экотех”, 2006. – Вип. № 44. – С. 3-18. – (Інформатика, управління та обчислювальна техніка).
7. Шевченко В.Л. Врахування суб'єктивних факторів при моделюванні економічних процесів / В.Л. Шевченко // Наук.-техн. зб. ННДЦ ОТ і ВБ України. – 2001 р. – Вип. 5. – С. 235-240.
8. Теория автоматического управления. Ч. 1. Теория линейных систем автоматического управления : учеб. пособие для вузов ; под ред. А.А. Воронова. – М. : Высш. школа, 1977. – 303 с.
9. Шевченко В.Л. Застосування залежностей з обмеженням зросту для спрощення побудови прогнозуючих моделей військово-економічних процесів / В.Л. Шевченко // Зб. наук. праць ННДЦ ОТ і ВБ України. – 2004. – Вип. 4 (24). – С. 102-110.

~~~~~ * * * ~~~~~

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

“Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні”

від 30 вересня 2010 року № 926/2010

З метою забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій **постановляю:**

1. Оголосити в Україні 2011 рік Роком освіти та інформаційного суспільства.

2. Підтримати ініціативу освітянської громадськості, Національної академії педагогічних наук України та Міністерства освіти і науки України щодо проведення у березні 2011 року Всеукраїнського з'їзду працівників освіти.

3. Кабінету Міністрів України:

1) розробити та затвердити до 15 грудня 2010 року план заходів з проведення у 2011 році в Україні Року освіти та інформаційного суспільства, передбачивши, зокрема, заходи щодо створення умов для підвищення комп'ютерної грамотності населення, підготовки та проведення Всеукраїнського з'їзду працівників освіти, в тому числі вирішення в установленому порядку питання фінансування таких заходів;

2) здійснити комплекс заходів із забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні, в тому числі:

а) розробити та затвердити в установленому порядку державні цільові програми, спрямовані на розвиток дошкільної та професійно-технічної освіти, впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій, поліпшення роботи з обдарованою молоддю, підвищення якості природничо-математичної освіти, забезпечення навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання, підтримку входження провідних університетів України до числа вищих навчальних закладів, визнаних у світі;

б) внести до 1 грудня 2010 року зміни до комплексного плану заходів з розвитку освіти в Україні на період до 2011 року, державних цільових програм з розвитку освіти, зокрема Програми “Шкільний автобус”, Державної програми “Вчитель”, з метою корегування передбачених ними завдань і заходів відповідно до сучасних потреб;

в) забезпечувати:

вчасне та в повному обсязі фінансування державних цільових програм у галузі освіти, заходів з видання підручників, навчальних посібників і методичної літератури;

залучення громадськості до підготовки та реалізації основних заходів з реформування системи освіти, врахування пропозицій громадських організацій із цих питань;

г) здійснити заходи щодо вдосконалення порядку забезпечення навчальною літературою студентів вищих навчальних закладів, учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів і вихованців дошкільних навчальних закладів, розроблення та реалізації пілотних проектів із запровадження підручників на електронних носіях;

д) опрацювати питання щодо підвищення авторитету робітничих професій в суспільстві, забезпечити вирішення проблемних питань у системі професійно-технічної освіти, зокрема, модернізації матеріальних і кадрових ресурсів, кардинального оновлення змісту освіти відповідно до європейських стандартів і перспективних потреб ринку праці;

е) підготувати та внести в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення механізму працевлаштування випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів;

є) опрацювати питання щодо:

удосконалення структури освіти;

надання провідним вищим навчальним закладам реальної автономії як засобу поліпшення якості вищої освіти, запровадження їх змагальності та відповідальності за результати роботи;

оптимізації мережі вищих навчальних закладів та їх підпорядкування, створення укрупнених регіональних університетів;

посилення інтеграції освіти, науки, виробництва, наукової та інноваційної складових у діяльності вищих навчальних закладів;

ж) прискорити розроблення проекту нової редакції Закону України “Про вищу освіту”, забезпечити організацію його громадського обговорення, доопрацювання з урахуванням результатів такого обговорення та внесення в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України;

з) забезпечити створення ефективної системи післядипломної освіти, яка передбачатиме мотивацію громадян до безперервного фахового та особистісного вдосконалення;

и) забезпечити активізацію роботи із запровадження інклюзивного навчання в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах дітей з особливими потребами;

і) вжити заходів щодо поліпшення роботи з патріотичного, правового, екологічного виховання дітей, учнівської та студентської молоді, формування у них моральних цінностей, соціальної активності та громадянської відповідальності, утвердження здорового способу життя;

й) розглянути питання щодо поширення дії постанови Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2009 року № 1130 “Про встановлення надбавки вчителям, вихователям загальноосвітніх навчальних закладів, викладачам і майстрам виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I – II рівня акредитації державної та комунальної форми власності, керівникам та заступникам керівників зазначених закладів, посади яких віднесені до посад педагогічних працівників” на інших педагогічних працівників;

к) вжити невідкладних заходів щодо запровадження ефективного механізму забезпечення педагогічних та науково-педагогічних працівників житлом;

л) вирішити до кінця 2010 року питання вдосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних і робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) відповідно до потреб економіки та ситуації на національному і регіональних ринках праці;

м) вжити в установленому порядку заходів до поетапного, починаючи з 2011 року, підвищення розмірів оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників та приведення цих розмірів у відповідність із вимогами законодавства про освіту;

н) забезпечити запровадження, починаючи з 2011 року, національної системи моніторингу рівня якості освіти та участь української сторони у відповідних міжнародних моніторингових дослідженнях.

4. Міністерству освіти і науки України:

1) вжити разом із місцевими органами виконавчої влади за участю Національної академії педагогічних наук України, органів місцевого самоврядування заходів щодо створення умов для забезпечення виконання вимог закону стосовно обов'язкової дошкільної освіти дітей старшого дошкільного віку, проведення необхідної роз'яснювальної роботи серед населення стосовно форм і методів такої освіти, прав і обов'язків батьків;

2) розробити план заходів із впровадження єдиної інформаційної системи управління освітою;

3) створити до 1 травня 2011 року відкриту єдину державну електронну базу освіти;

4) удосконалити до 15 листопада 2010 року умови прийому до вищих навчальних закладів України, оптимізувавши, зокрема, строки проведення вступної кампанії;

5) вживати під час проведення вступних кампаній заходів щодо забезпечення належної організації роботи з прийому документів вступників приймальними комісіями вищих навчальних закладів, об'єктивності та прозорості зарахування вступників на навчання.

5. Міністерству внутрішніх справ України за участю правоохоронних органів активізувати роботу з виявлення фактів використання підроблених документів про освіту.

6. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській, Севастопольській міським державним адміністраціям:

забезпечити до 31 грудня 2010 року перегляд програм Автономної Республіки Крим, регіональних програм з питань розвитку освіти, розроблення нових програм з цих питань, зокрема із запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіті;

проаналізувати до 1 листопада 2010 року стан дошкільної освіти в регіонах, розробити плани дій щодо поліпшення її якості, передбачивши, зокрема, заходи з відновлення роботи дошкільних навчальних закладів, які тимчасово не працюють, а також з будівництва нових закладів.

Президент України

В. ЯНУКОВИЧ

м. Київ, 30 вересня 2010 року
№ 926/2010

– Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua) (законодавство)

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу звертає увагу авторів статей, які подаються на розгляд та відбір для друку, на необхідність дотримання правил, встановлених Постановою президії ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України”. У зв’язку із зазначеним необхідно:

1) Подавати статтю українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у текстовому редакторі Word, шрифт – Times New Roman, з розширенням .doc, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат А-4, розташування тексту (таблиці) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.

Стаття повинна передбачати такі структурні елементи:

- УДК;
- ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті;
- анотації укр., рос. та англ. мовами; ключові слова;
- розв’язання проблеми:
 - загальна характеристика проблеми;
 - аналіз досліджень, в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;
 - формування цілей (постановка завдання) статті;
 - вирішення завдання та обґрунтування отриманих результатів;
- висновки, пропозиції;
- використана література (згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);
- підпис, адреса, телефон автора.

2) Подавати письмовий експертний висновок на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь. Висновок повинен висвітлювати такі питання:

- актуальність теми;
- новизна та обґрунтованість одержаних результатів;
- наукова (практична) цінність результатів.

3) Рукопис статті та експертний висновок бути ретельно вичитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

Примітка.

- ✓ Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.
- ✓ Статті видаються в авторській редакції. Можливе внесення змін редакційного змісту без узгодження з автором.
- ✓ Редакція залишає за собою право на скорочення, якщо матеріал статті перевищує 10 стор., та його поширення, якщо інше не передбачене договором з автором.

~~~~~ * * * ~~~~~

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Засновники	Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; Відкритий міжнародний Університет розвитку людини “Україна”.
Видавець	Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України.
Адреса редакції	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України. Тел. 234-94-56, 234-91-33.
Реквізити для сплати послуг щодо публікації	ПІБ, Код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31258272210479, МФО 820019 в ГУДКУ у м. Києві (з приміткою – “Науковий журнал”).

Створення оригінал-макета, дизайн та наукове редагування – Брижко В.М. Редактор: Москаленко А.М.
Переклад з англ. на укр. мову Брижко В.В. Формат 70 x 108/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Офсетний друк. Ум. друк. арк. 8.75. Тираж: паперовий – 100 прим., на CD-ROM – 1000 прим.
Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.